

ABRIL 2023

Activismes en femení: el discurs feminista de dones joves en grups culturals i en la seva quotidianitat

Volem comprendre la forma en què dones joves, amb diferents perfils socioeconòmics que participen en grups culturals, incorporen el discurs feminista en diverses accions i com l'adapten tant a la quotidianitat com a les seves expressions culturals.

A partir de l'anàlisi d'autonarracions audiovisuals i de les autorepresentacions a Instagram vam conèixer aspectes relacionats amb el procés de construcció de la identitat de gènere de les participants. També l'impacte del discurs feminista en les seves vides personals i en les seves relacions interpersonals, sobretot els que tenen a veure amb els grups culturals als quals participen.

De l'anàlisi de les autonarracions audiovisuals es desprèn que l'activisme feminista dels últims anys i la influència de persones referents per a les joves participants les ha ajudat a tenir consciència crítica i a sentir la necessitat de contribuir al canvi. A les autorepresentacions a les xarxes socials, en canvi, es mostren menys crítiques i reflexives. Fins i tot, en algunes ocasions, amb representacions que s'allunyen dels valors feministes, sobretot en relació als seus cossos.

**Mònica Figueras-Maz,
Mitty Arciniega-Caceres,
Tanja Strecker, Nele Hansen,
Marta Narberhaus,
Ariadna Fernández-Planells,
María José Palacios Esparza,
Sonia Páez de la Torre**

Communication Reports

Pompeu Fabra University
Department
of Communication

Abril 2023

JOVIS
Research Group
Pompeu Fabra University (Barcelona)
Roc Boronat, 138
08018 Barcelona
[https://www.upf.edu/es/web/
comunicacio/unitats-i-grups-de-recerca](https://www.upf.edu/es/web/comunicacio/unitats-i-grups-de-recerca)

Autores de l'informe:

Mònica Figueras-Maz. Universitat Pompeu Fabra, Mittzy Arciniega-Caceres, Universitat Pompeu Fabra, Tanja Strecker. Universitat de Lleida, Nele Hansen. Universitat Pompeu Fabra, Marta Narberhaus. Universitat Internacional de Catalunya, Ariadna Fernández-Planells, Universitat Politècnica de València María José Palacios Esparza. Universitat Pompeu Fabra, Sonia Páez de la Torre. Universidad de Girona

Data d'aquesta edició: abril 2023

Citació:

Figueras-Maz, Mònica, Mittzy Arciniega-Caceres, Tanja Strecker, Nele Hansen, Marta Narberhaus, Ariadna Fernández-Planells, María José Palacios Esparza, Sonia Páez de la Torre (2023). *Activismes en femení: el discurs feminista de dones joves en grups culturals i en la seva quotidianitat*. Barcelona: Departament de Comunicació, Universitat Pompeu Fabra Colecció Editorial Communication Reports 02. DOI: 10.31009/cr.2023.02

Informe publicat sota llicència: CC BY NC ND
creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/

“Activismes en femení...” s’ha finançat amb els Ajuts a projectes d’investigació en matèria de joventut de l’Agència Catalana de Joventut corresponents a l’any 2018, amb el número d’expedient 2018 AJOVE 00003.

Generalitat de Catalunya
Agència Catalana de la Joventut

Activismes en femení: el discurs feminista de dones joves en grups culturals i en la seva quotidianitat

Autores:

Mònica Figueras-Maz, Universitat Pompeu Fabra. **Mittzy Arciniega-Caceres**, Universitat Pompeu Fabra. **Tanja Strecker**, Universitat de Lleida. **Nele Hansen**, Universitat Pompeu Fabra. **Marta Narberhaus**, Universitat Internacional de Catalunya. **Ariadna Fernández-Planells**, Universitat Politècnica de València. **María José Palacios Esparza**, Universitat Pompeu Fabra. **Sonia Páez de la Torre**, Universidad de Girona

Activismes en femení: el discurs feminista de dones joves en grups culturals i en la seva quotidianitat

El nostre objectiu és comprendre la forma en què dones joves participants de grups culturals integren el discurs feminista en diferents accions i com se'l fan propi en la seva quotidianitat i en les seves expressions culturals.

Per tal d'aconseguir els nostres objectius, es va dissenyar un projecte de recerca qualitativa que combina diferents mètodes, com ara l'observació, un qüestionari socioeconòmic, entrevistes semiestructurades, històries de vida, la creació de càpsules autobiogràfiques i, finalment, l'anàlisi de l'activitat en les xarxes socials de les noies.

La recerca ha permès arribar a conclusions en relació amb la identitat de gènere i els discursos i vivències feministes de les noies entrevistades vinculades bàsicament a la importància de la seva situació personal, les seves relacions interpersonals, el grup cultural al qual participen i la forma com l'expressen a través de les autonarracions audiovisuals i les autorepresentacions a Instagram.

L'activisme feminista dels últims anys i la influència de persones que per a elles són referents les ha ajudat a tenir consciència crítica i a sentir la necessitat de contribuir al canvi, encara que sigui des de la quotidianitat. Les autorepresentacions a les xarxes socials, en canvi, són contradictòries a aquesta crítica i ubiquen a la majoria de les noies en una posició postfeminista.

Paraules clau

Joves

Dones joves

Feminisme

Autorepresentació

Audiovisual

Xarxes socials

Castellano

Activismos en femenino: el discurso feminista de mujeres jóvenes en grupos culturales y en su cotidianidad

Nuestro objetivo es comprender la forma en la que mujeres jóvenes que participan en grupos culturales integran el discurso feminista a través de diferentes acciones, y lo apropian en su cotidianidad y en sus expresiones culturales.

Para esto, se diseñó un proyecto de investigación cualitativa que combinó diferentes métodos, como la observación, un cuestionario socioeconómico, entrevistas semiestructuradas, historias de vida, la creación de cápsulas autobiográficas y, finalmente, el análisis de la actividad en las redes sociales de las chicas.

La investigación realizada ha permitido llegar a conclusiones en relación con la identidad de género y los discursos y vivencias feministas de las chicas entrevistadas, vinculadas básicamente a la importancia de su situación personal, sus relaciones interpersonales, el grupo cultural en el que participan y la forma en la que lo expresan a través de las autonarraciones audiovisuales y las autorrepresentaciones en Instagram.

El activismo feminista de los últimos años y la influencia de personas de referencia para ellas les ha ayudado a tener conciencia crítica y sentir la necesidad de contribuir al cambio, aunque sea desde lo cotidiano. Las autorrepresentaciones en las redes sociales, en cambio, son contradictorias a esta crítica y ubican a la mayoría de las chicas en una posición posfeminista.

Palabras clave

Jóvenes;

Mujer joven;

Feminismo;

autorrepresentación;

Audiovisual;

Redes sociales

Feminine activism: the feminist discourse of young women in cultural groups and in their daily life

Our main objective is to understand the way young women who participate in cultural groups and come from different social economic profiles integrate the feminist discourse in different actions, and how they appropriate this discourse in their daily lives and their cultural context.

This qualitative research project combines different methods, such as observation, a socioeconomic questionnaire, semi-structured interviews, life stories, autobiographical capsules and the analysis of their activity in social networks.

The research has made it possible to reach conclusions in relation to gender identity and the feminist discourses and experiences of the interviewees, basically linked to the importance of their personal situation, their interpersonal relationships, the cultural group in which they participate and the way in which they express it through audiovisual self-narratives and self-representations on Instagram.

Feminist activism in recent years and the influence of others, in many cases members of the cultural group in which they participate, have helped the interviewees get a critical awareness and the need to contribute to change, even in their day-to-day lives. Self-portrayals on social media, on the other hand, are contradictory to this critique and place most girls in a post-feminist position.

Keywords

Young people

Young women

Feminism

Self-representation

Audiovisual

Social networks

CV de les autores del llibre

Mònica Figueras-Maz

ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-4912-4509>

Correu electrònic:
monica.figueras@upf.edu

Xarxes socials:
@Monica_Figueras;
<https://www.researchgate.net/profile/Monica-Maz>

Mònica Figueras-Maz és professora titular del Departament de Comunicació de la Universitat Pompeu Fabra (UPF). És la coordinadora del grup de recerca consolidat JOVIS.com des de 2017, la coordinadora del Màster Oficial Interuniversitari en Joventut i Societat a la UPF des de 2009 i la directora de la secció d'Estudios de Audiencia y Recepción de l'Asociación Española de Investigación en Comunicación (AE-IC) des de 2016. Les seves línies de recerca principals són la joventut i la comunicació, l'alfabetització mediàtica i l'ètica de la comunicació. Ha dirigit diferents projectes de recerca competitiu internacionals, nacionals i autonòmics, així com del qual es desprèn aquesta publicació.

ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-3720-048X>

Correu electrònic:
mittzy.arciniega@upf.edu

Xarxes socials:
@mittzyac; <https://www.linkedin.com/in/mittzyarciniega/>

Mittzy Arciniega-Caceres

Mittzy Arciniega-Caceres és doctora en Comunicació per la UPF. Les seves línies de recerca se centren en l'alfabetització mediàtica i la representació mediàtica del gènere, la maternitat i la joventut. Imparteix docència en diversos màsters al Departament de Comunicació de la UPF, com el Màster de Mitjans, Poder i Diferència, el Màster en Recerca en Comunicació, el Màster de Cultura Digital i Mitjans Emergents, i el Màster Interuniversitari en Joventut i Societat.

Tanja Strecker

ORCID:
<https://orcid.org/0000-0002-8831-6303>

Correu electrònic:
t.c.strecker@gmail.com

Tanja Strecker és professora associada a la Universitat de Lleida (UdL) i va ser coordinadora tècnica del projecte Activismes en Femení de la UPF. Forma part de l'equip de recerca transnacional de la xarxa RAY (Research-based analysis of European youth programmes). Va obtenir el seu títol de doctora amb un treball longitudinal sobre la desigualtat social en l'educació universitària i ha publicat a revistes com *Journal of Youth Studies*, *Gender and Education*, *Young* i *Youth Voice Journal*, entre d'altres.

Nele Hansen

Xarxes socials:
<https://www.researchgate.net/profile/Nele-Hansen-3>

Nele Hansen és doctora en Antropologia Social i Cultural per la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Es va llicenciar en Ciències de la Comunicació per la Universitat d'Erfurt (Alemanya) i va realitzar un Màster en Estudis Llatinoamericans (Universitat de Barcelona) així com un Màster en Recerca etnogràfica i teoria antropològica (UAB). És membre del grup de recerca JOVIS.com, i els seus principals interessos acadèmics són la joventut, la migració i l'Amèrica Llatina.

Marta Narberhaus

ORCID:
0000-0002-8893-833X

Correu electrònic:
mnarberhaus@uic.es

Xarxes socials: @martanarber
<https://www.linkedin.com/in/martanarberhaus>

Marta Narberhaus és periodista i doctora en Comunicació per la UPF. Actualment és professora col·laboradora de la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Internacional de Catalunya i membre del Grup de Recerca UNIC (Unitat de Recerca en Comunicació) de la UPF. Les seves principals línies de recerca són l'educació mediàtica, l'ètica periodística i la qualitat informativa en mitjans de comunicació.

Ariadna Fernández-Planells

ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-4600-9345>

Correu electrònic:
arferpla@upv.es

Xarxes socials:
@e_ariadna; <https://www.researchgate.net/profile/Ariadna-Fernandez-Planells>

Ariadna Fernández-Planells és professora contractada doctora als estudis de Comunicació de la Universitat Politècnica de València. És doctora en Comunicació Pública per la UPF. La seva investigació gira al voltant de l'impacte de les TIC en diferents àmbits de la vida. Ha participat en diferents projectes espanyols i europeus sobre periodisme, educació mediàtica, activisme, joventut i bandes. Ha realitzat estades de recerca a universitats internacionals, una de les més recents a la Universitat de Cardiff. És membre del grup de recerca iMetrics Lab de la UPV i del Grup de Joventut, Societat i Comunicació (JOVIScom) de la Universitat Pompeu Fabra.

María José Palacios Esparza

ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-3188-5940>

Correu electrònic: mariajose.palacios@upf.edu

Xarxes socials: @mjpe21
<https://www.linkedin.com/in/mariajose-palacios/>

María José Palacios Esparza és investigadora predoctoral del grup de recerca a Joventut, Societat i Comunicació (JOVIS.com) del Departament de Comunicació de la UPF i és part de l'equip de treball del projecte H2020 SMOOTH. Va cursar el Màster en Investigació en Comunicació Social a la UPF i és llicenciada en Comunicació per al Desenvolupament per la Pontifícia Universitat Catòlica del Perú.

Sonia Páez de la Torre

ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-2127-2032>

Correu electrònic:
sonia.paezdelatorre@upf.edu

Xarxes socials: @soniapdl
<https://www.linkedin.com/in/soniapaezdelatorre/>

Sonia Páez de la Torre és doctora internacional en Educació (Universitat de Girona), màster en Joventut i Societat (per les 6 universitats públiques de Catalunya) i llicenciada en lletres (Universitat Nacional de Tucumán, Argentina). Actualment és investigadora postdoctoral Margarita Salas a la Universitat de Girona i realitza la seva estada de recerca al JOVIS.com del Departament de Comunicació de la UPF. Els seus interessos científics es basen en la interdisciplinarietat i estan vinculats a la joventut, la immigració, l'educació, les desigualtats socials i l'empoderament.

0. Introducció	10
01. Marc teòric	13
1.1. Reivindicacions feministes i feminismes	13
1.2. L'evolució de les manifestacions del fet polític	15
1.3. Xarxes socials i formes d'autorepresentació feministes	18
02. Metodologia	22
2.1. Consideracions generals	22
2.2. Entrevista semiestructurada i història de vida	23
2.3. Observacions	24
2.4. Qüestionari socioeconòmic	26
2.5. Tallers audiovisuals i vídeo-càpsules	27
2.6. Anàlisi de xarxes socials	28
03. L'entrada al camp	31
3.1. G1: La colla castellera	31
3.2. G2: L'agrupació socioeducativa	31
04. Observant i escoltant les noies: el treball etnogràfic	33
4.1. Resum de les noies participants en l'estudi	33
4.1.1. Colla castellera, G1	33
4.1.2. Agrupació socioeducativa, G2	34
4.2. Experiències vitals	34
4.2.1. Les relacions familiars	35
4.2.2. Les relacions d'amistat	41
4.2.3. Les relacions sentimentals	42
4.2.4. Altres experiències decisives	44
4.3. Participació als grups organitzats	47
4.3.1. Els grups i les reivindicacions de gènere	47

4.3.2. La igualtat de gènere en els discursos i en les pràctiques dels grups	53
4.4. Relacions de gènere i feminisme	70
4.4.1. Expectatives postfeministes	70
4.4.2. Feminisme, sí; feminista, potser	73
4.4.3. La (no) llibertat del cos	76
4.4.4. La força de la quotidianitat	79
05. Les noies pensant i gravant la seva quotidianitat: taller audiovisual	85
5.1. Metodologia pedagògica dels tallers audiovisuals	85
5.2. Processos creatius: reflexions sobre la ideació i realització de les peces audiovisuals	87
5.3. Reflexions sobre el taller	92
06. Les noies autorepresentant-se: anàlisi de les xarxes socials	96
6.1. Instagram: protagonista del temps dedicat a les xarxes socials entre el jovent	97
6.2. Instagram i les desigualtats de gènere	98
6.3. Les autorepresentacions a Instagram	102
6.4. Reflexions sobre les xarxes socials	107
07. Conclusions	109
08. Impacte científic i transferència de coneixement	114
RECONeixEMENT. Sobre Actifem	118
Bibliografia	119

Introducció

L'objectiu principal del nostre projecte és comprendre la forma en què dones joves amb diferents perfils socioeconòmics que participen en grups culturals integren el discurs feminista en diferents accions i com l'adapten a la quotidianitat i expressions culturals.

Per complir aquest objectiu, es va dissenyar un projecte de recerca qualitativa que va combinar diferents mètodes, en concret l'observació, el qüestionari socioeconòmic, l'entrevista, la història de vida, la càpsula autobiogràfica i l'anàlisi d'activitats en xarxes socials. D'aquesta manera es pretén aconseguir una mirada àmplia i des de diferents vessants. Els objectius específics van ser els següents:

1. Descriure la forma en què grups actius de dones joves (18-25 anys) participants de grups amb diferents perfils socioeconòmics integren la igualtat de gènere en les accions que desenvolupen.
2. Identificar el rol de les dones (si els grups són mixtos) en els grups, especialment en el procés de presa de decisions.
3. Recollir les formes en què aquestes joves difonen els discursos d'emancipació entre els seus iguals (nois i noies) dins i fora dels àmbits reivindicatius (canals, pràctiques, campanyes, reunions, etc.).
4. Contrastar les pràctiques i els discursos sobre gènere en cada grup analitzat.
5. Recollir perfils de dones joves activistes segons les condicions socioeconòmiques.
6. Determinar, a través de l'anàlisi del discurs i el treball de camp, el rol que tenen les xarxes socials en la representació, relació i difusió dels grups culturals i en la construcció de la identitat individual i col·lectiva de les noies.
7. Contrastar la imatge transmesa pels grups culturals de joves amb l'imaginari construït sobre elles a través de l'anàlisi dels mitjans de comunicació i els comentaris generats a Instagram.
8. Descobrir les pràctiques i discursos polítics no declaradament feministes, però que, de forma subjacent, tenen un impacte en els rols de gènere (interns i externs als grups estudiats).

9. Analitzar les expressions de les reivindicacions feministes tant en la quotidianitat d'aquests grups com en les formes d'expressió cultural (música, grafitis, etc.)
10. Descobrir com aquestes dones joves expressen altres relacions amb el feminisme a través de formes quotidianes que interconnecten amb altres membres dels col·lectius estudiats.
11. Construir, a partir de les dades de camp obtingudes, les biografies de quatre dones joves que ajudin a comprendre la interrelació personal que han viscut gràcies a la participació en espais culturals i al feminisme.
12. Elaborar una sèrie de vídeo-càpsules, gravades per elles mateixes després d'un procés de formació tècnica i d'autonarració, que recullin les veus de les dones joves per contribuir d'aquesta manera al seu empoderament.

El projecte va comptar, a més, amb un consell assessor, integrat per Carles Feixa (expert en joventut), Pilar Medina i Lorena Gómez (expertes en gènere), Carles Vila (educador social), Manel Jiménez (expert en comunicació audiovisual) i Mireia Sala (investigadora de l'Observatori de la Joventut de la Generalitat de Catalunya).

Després de diverses dificultats per trobar grups culturals amb el compromís necessari per poder participar en el projecte —que es descriuen i analitzen en l'apartat “L'entrada al camp”—, el treball de camp es va centrar en dos grups: d'una banda, una colla castellera de Catalunya (fora de l'àrea metropolitana) (G1), i, d'altra banda, una agrupació socioeducativa que treballa amb metodologies participatives, també a Catalunya (G2).¹

La metodologia utilitzada va incloure observacions de les trobades dels grups, entrevistes semiestructurades a noies dels grups, tallers audiovisuals per treballar l'elaboració de vídeo-càpsules amb dues noies de cada grup i històries de vida amb les mateixes noies que van participar en els tallers. A més, es van analitzar les xarxes socials dels grups i de les participants.

A nivell “espacial”, aquest projecte busca interrelacionar les diferents expressions vindicatives contràries al patriarcat marcant com a eixos, primer, les grans manifestacions feministes produïdes aquests darrers temps (nivell macro); segon, aquells col·lectius, moviments o espais delimitats d'organització política no específicament feminista que són el germen per articular aquestes lluites més grans (nivell meso), i, tercer, les formes quotidianes de resposta al patriarcat i d'expansió d'un “discurs/acció” crític amb el sistema patriarcal i heteronormatiu existent (nivell micro). El primer eix permet es-

1 Per motius ètics, els noms dels grups culturals estan anonimitzats. A partir d'ara la colla castellera s'anomenarà G1 i l'agrupació socioeducativa, G2.

tablir els grans esdeveniments que fan visible lluites que existeixen en espais més reduïts des de fa temps. Així, les grans manifestacions com el 8 de març, manifestacions contra el judici de la Manada, entre d'altres, serveixen com a esdeveniments extraordinaris de visibilització, d'expansió i d'ampliació de la implicació. El segon, a diferència dels escassos estudis precedents enfocats a contextos educatius, universitaris (Velasco-Martínez 2016; Marine i Lewis 2017), o associacions feministes vinculades a les grans mobilitzacions públiques (Galdón 2016; Campillo 2019; Porto 2019), pretén aproximar-se a espais no intencionadament feministes ni esbiaixats per un cert nivell educatiu, sinó apropar-se a llocs de trobada en què les joves poden arribar a articular aquestes grans respostes sense pressions d'identificació o adscripció grupal a les teories o moviments feministes. Alhora, és aquí, en els espais de sociabilitat del seu dia a dia, de treball constant i no visible, on poden expandir nocions de resistència quotidiana (el tercer nivell).

És a dir, partint de la teoria interseccional com a guia teòrica i metodològica, juntament amb diverses teories sobre els moviments socials, i entenent la joventut com una variable a tenir en compte però amb molts matisos plurificadors i heterogenis, proposem analitzar verticalment aquestes tres capes de la lluita feminista (grans expressions, grups organitzats no específicament feministes i vida quotidiana) i centrant-nos específicament en la tercera. Sense aquesta concepció que englobi tots aquests aspectes, és difícil comprendre com, en certs moments, apareixen aquestes grans expressions públiques.

Al mateix temps, és necessari contrastar aquesta verticalitat amb una dimensió horitzontal per veure les relacions o diferències entre les reivindicacions feministes produïdes en contextos i situacions estructurals diferents. Com detallarem més endavant, aquesta dimensió és la que ens porta a estudiar dues ciutats en concret (a l'àrea metropolitana i fora de l'àrea metropolitana), socioeconòmicament diferenciades i, alhora, buscar perfils variats per observar el component interseccional del feminisme. Aquest estudi, per tal d'aprofundir en les tres dimensions, vol profunditzar en dues realitats diferenciades i comprendre des de l'aproximació qualitativa la relació entre els components de nivell macro i micro.

En concret, definim d'aquesta forma els tres nivells d'interrelació:

Microfeminismes: Experiències d'empoderament de les dones a la vida quotidiana, com a resistència i alternativa a les experiències viscudes o percebudes de micromasclismes, que aspiren a produir canvis en les relacions interpersonals.

Mesofeminismes: Experiències d'empoderament de les dones en institucions educatives i laborals o en grups (no específicament feministes), que aspiren a produir canvis en les relacions de poder i en l'ordre social.

Macrofeminismes: Experiències d'empoderament de les dones a la vida pública, com a reacció a convocatòries globals o globals, com el #8M, el moviment #NiUnaMenos o #MeToo, que aspiren a produir canvis en l'opinió pública.

1.1. Reivindicacions feministes i feminismes

A Espanya, i a Catalunya en particular, en els últims anys s'ha viscut una aparició pública de diverses reivindicacions polítiques que impugnen les estructures marcades pel patriarcat per tal de trobar un nou model social més igualitari. No es tracta d'una lluita recent, sinó articulada a través de dècades de feina en moviments socials i en altres col·lectius feministes. En l'actualitat, però, ha aparegut amb força en l'opinió pública. Decisions com les del judici de la Manada, el cas de Juana Rivas, l'augment o la visibilització dels feminicidis en l'àmbit domèstic, entre d'altres, que han portat a la declaració de l'Estat d'Emergència Feminista (setembre 2019), han mostrat que aquest control biopolític centrat en la llibertat aparent de les nostres societats té una esquerda si atenem les qüestions de gènere.

La mobilització femenina a Catalunya tendeix a englobar-se sota la categoria de dones, però sovint deixen de banda altres aspectes igualment importants en l'anàlisi com és la condició etària. Concretament, les grans mobilitzacions dels últims anys marquen un moment d'inflexió pels estudis sobre feminisme i participació juvenil, encara escassos en el nostre context, que van en línia amb la investigació internacional en el diagnòstic d'un alt grau de desconeixement i rebuig del moviment feminista entre les joves de societats formalment igualitàries (Velasco-Martínez 2016; Valcárcel 2008; Breen i Karpinski 2008; Ramsey et al. 2007). Per Velasco-Martínez et al. (2013) la correlació positiva amb el moviment feminista es produeix segons les actituds de les joves projectades en cinc dimensions: el rebuig dels rols tradicionals de gènere binaris i heteronormatius, l'acceptació dels objectius del moviment (violència de gènere, corresponsabilitat i cura dels fills o filles, equitat econòmica i legal, etc.), la presa de consciència de la discriminació de gènere i la subordinació patriarcal, el suport a l'acció col·lectiva (feminista o no) enfront de l'individualisme imperant, i una avaluació del moviment feminista que superi l'estigmatització, la confusió conceptual i la tendència d'interpretar-lo com un activisme propi de lesbianes o en favor de la supremacia femenina.

La creixent visibilitat pública de les grans mobilitzacions feministes podria interpretar-se com una tendència ascendent de l'adscripció al feminisme, contràriament a la denúncia que l'acadèmia realitza contra els màxims responsables de l'imaginari popular, és a dir, els mitjans de comu-

nicació, sobre la invisibilitat de la desigualtat sexual, la constant reducció del feminisme a anacronia o radicalització, o la vindicació de l'emprenedoria del cos pròpia del postfeminisme neoliberal (De Miguel 2015). Però, encara que fos així, i hagués augmentat l'acceptació de l'etiqueta feminista en l'autoidentificació de les joves en la seva manifestació en línia i fora de línia, no es pot pressuposar una creixent pràctica quotidiana feminista. De Miguel (2008, 33) recorda que “el feminismo implica también un proceso individual de cambio personal, de ajuste de cuentas con la tradición [...], la educación y las expectativas de la sociedad”. En aquest sentit, les dades recents difoses del Baròmetre de Joventut i Gènere (Centro Reina Sofía, juliol 2019) o el Baròmetre de Feminisme a Espanya (40DB, novembre 2018) disten molt de mostrar un canvi en l'ordre domèstic i privat de les joves. Els mites i les creences dominants encara avui, en la línia apuntada per Velasco-Martínez (2016), més aviat avalen la necessitat de comprendre les actituds contradictòries d'aquestes generacions en la seva quotidianitat respecte a la notable mobilització pública feminista.

Per tant, en aquest projecte volem indagar en les lluites femenines quotidianes que es produeixen en espais urbans. Així doncs, no volem analitzar les grans expressivitats polítiques dels grans moviments visibilitzats (8M, #NiUnaMenos, #metoo, #YoTeCreo, etc.), sinó que pretenem visibilitzar les formes de resposta política que produeixen les dones en diferents situacions socials, especialment en àmbits locals. Així, seguint l'analogia d'Escobar (1996), en aquestes formes polítiques del dia a dia podem trobar formes reals de resistència que busquen plantejar una alternativa a la modernitat: un replantejament i una ampliació o substitució de la doxa. Gràcies aquestes formes polítiques es produeix una ruptura amb el model actual per tal de trencar amb el model patriarcal i generar una expansió de la ruptura política que permeti la visibilització i la supressió de les opressions interseccionals. Així doncs, analitzar la lluita feminista pot servir per comprendre com s'articulen les lluites de les persones joves, migrants, LGTBI, entre d'altres.

Encara que són múltiples els antecedents, la teoria interseccional és popularitzada a través dels treballs de Crenshaw (1989), que influeixen principalment en corrents relacionats amb el feminisme radical. L'autora destaca la necessitat d'observar les opressions que existeixen a la societat no dins d'un únic prisma (p.e. burgesia versus proletariat), sinó dins d'un entramat d'opressions creuades i interrelacionades. Centrant el seu estudi en les relacions laborals i jurídiques que es donaven dins una fàbrica de General Motors als Estats Units, la pensadora analitzava com les desigualtats es formaven d'una forma “interseccional” entre, per exemple, el fet de ser negra, de ser dona negra o de ser dona negra i jove, per veure com se superposen les opressions en una persona. Així, els marcs de dominació han de ser entesos d'una forma complexa, tenint en compte diferents categories de diferència d'ètnia, edat, gènere, classe, etc. (Yuval-Davis 2006), que permetin entendre com es construeixen de forma recíproca i com articulen certes lluites per fer-li front (Viveros 2016).

1.2. L'evolució de les manifestacions del fet polític

Si a aquesta teoria, que va revolucionar i està revolucionant el camp del feminisme crític (i no solament aquest), li sumem les diferents estructuracions teòriques que s'han elaborat entorn el concepte de moviments socials des de mitjans del segle xx, podem començar a dibuixar un estat actual de la qüestió. El canvi de paradigma en les formes, els components, les subjectivitats, els discursos i les articulacions de lluita que es donen un cop entrats de ple en el neoliberalisme, amb figures com les de Thatcher i Reagan al capdavant, coincidint amb la caiguda del Mur de Berlín i del “socialisme realment existent” (Fontana 2011), signifiquen un nou espai de lluita política, el dels “nous moviments socials” (Touraine 1990; Melucci 1994). En aquest nou paradigma, la concepció d'un subjecte històric revolucionari, la classe treballadora, es va desdibuixant coincidint amb l'entrada a la postmodernitat i amb l'aparició de moltes lluites identitàriament fragmentades com les relacionades amb l'ecologisme, el feminisme, la identitat sexual, entre d'altres. En aquest sentit, el maig del 68 (amb la seva expressió més forta a París però amb ramificacions a bona part del planeta), suposen la màxima expressivitat d'aquesta dislocació reivindicativa. Aquell any el protagonisme de la mobilització política va traslladar-se de les classes obreres a aquelles classes mitjanes, idealitzades des de la concepció socialdemòcrata de la societat, que veien com l'entrada al neoliberalisme els suposava una pèrdua d'estabilitat i de confort existent des del final de la Segona Guerra Mundial. Entenem, doncs, que aquell maig del 68 va marcar un abans i un després en la concepció de la lluita, en els subjectes que en serien protagonistes, en la forma d'actuar i sobretot en la forma d'articular discursos polítics; un punt inicial que va permetre marcar un camí històric fins a l'actualitat.

Entrats al segle xxi, i influenciats de forma no solament econòmica pels efectes de la crisi de 2007, les lluites polítiques actuals sobretot a Espanya i Catalunya s'han centrat a visibilitzar aquesta pèrdua de seguretat i satisfacció que ja es mostrava al maig del 68 entre certs grups socials. Entenem que el model neoliberal se centra a expressar el seu poder en els països occidentals d'una forma no directament repressiva (encara que guarda aquesta forma per certs grups o formes polítiques), sinó a través de l'expansió d'un ideal de llibertat que se sustenta en una llibertat canalitzada i encaminada a “donar vida” per tal de servir al model econòmic imperant de treballar, viure i consumir (Foucault 2003 i 2005). Així, podem comprendre que les lluites actuals no sempre s'estructuren a partir d'un plantejament nou de model social, polític i econòmic, sinó que es conformen al voltant de la recuperació d'un cert benestar perdut pel camí. En aquest sentit, el filòsof Preciado, en una anàlisi crítica de les lluites feministes recents, ens mostra com algunes de les idees principals que acompanyen aquestes lluites poden significar —no de forma intencionada— una legitimació del poder mateix i un blanqueig de les formes d'opressió invisibilitzades (Preciado 2008, 2012).

Així, moviments com el 15M o altres d'antecedents (Nofre, Feixa i Sánchez 2015), podrien suposar una impugnació reformista del model actual; una impugnació que en pocs casos buscaria articular una mirada estructural que suposi la cerca de l'arrel dels problemes. És a dir, encara

que aquests moviments neixen com a visualització d'un malestar real de la societat, en el fons podrien suposar una reafirmació involuntària del propi model imperant, ja que, tant per les seves formes d'actuar com pels seus discursos, no plantegen una "alternativa a la modernitat", sinó una "modernitat alternativa" (Escobar 1992 i 1996) que permetria tornar a nivells anteriors de seguretat i confort. Una situació que, en última instància i seguint a Bourdieu, no suposaria un replantejament de la doxa imperant (allò que és possible pensar com a marc mental establert), sinó que significaria seguir en el mateix tauler de joc que marquen les hegemonies dominants (Bourdieu 1977).

Fent aquest breu recorregut teòric, és necessari comprendre on es poden visibilitzar les formes de contestació política que no entren dins d'aquesta visió reformista. El model, el control biopolític, el biopoder, no és una forma total de dominació; no funciona en tots els espais de les nostres vides, sinó que té esquerdes que permeten veure espais de lluita (també informals) que plantegen una ruptura amb l'actual statu quo i que, com a tals, signifiquen nous espais des d'on pensar un món diferent. Scott (1985) ja mostrava la importància de buscar altres espais per al que és polític, lluny de les grans visibilitzacions, ja que, si seguim a Foucault (1992), on hi ha poder sempre hi haurà resistències o crítiques. Així, Scott (1985) ens mostra com en la quotidianitat, en les accions que fan aquelles persones oprimides i que aparentment ens poden semblar incongruents (com un robatori, un sabotatge, una mentida o un xafardeig), trobem una càrrega molt més profunda que busca impugnar l'actual ordre de les coses.

Traslladant aquestes visions a l'actualitat i al nostre context, dins de la nostra societat podem trobar moltes formes poc visibles d'aparició de la política rupturista. Una d'elles, una de les que s'està estructurant amb més força els últims anys i les últimes dècades, és el replantejament del model patriarcal que guia les nostres societats i que, històricament, ha estat necessari per al bon desenvolupament del capitalisme (Federici 1998). Avui en dia, en la quotidianitat d'una assemblea d'un moviment social, en una reunió entre amics, en una nit a una discoteca, en una cançó o en una pintada al mig del carrer, podem trobar accions diàries, aparentment poc rellevants, que mostren aquestes formes d'impugnació a les relacions estructurals.

L'any 1970 l'activista feminista Carol Hanisch va escriure el conegut article "The personal is political", en el qual recollia la idea clau de la segona onada del feminisme a les dècades del 1960 i 1970: les relacions de dominació no s'expressen només en l'arena pública, sinó que regeixen tots els nivells de les interaccions humanes. Es tracta d'un pas crucial en el pensament feminista —i en general en la concepció de les desigualtats i les relacions de dominació— i significa una revolució respecte al primer feminisme dels anys 20 que reclamava el dret a vot i la igualtat legal formal. Les relacions de gènere s'expressen en les relacions més quotidianes (nivell micro), es manifesten en les relacions i l'organització dels grups socials (nivell meso) i estructuren les institucions socials i les relacions econòmiques i polítiques (nivell macro). Aquesta habilitat de connectar la vida quotidiana amb la dimensió més política és fonamental per entendre l'èxit de les mobilitzacions feministes recents entre la joventut.

No obstant això, en els últims temps i en diferents països del nostre voltant, hem assistit a mobilitzacions amb un fort component juvenil que han contribuït a canviar la percepció sobre les formes d'implicació política del jovent. Les generacions més joves són imprescindibles per entendre el procés de normalització de la protesta política (Jiménez, 2011). En aquest context de major oferta de formes d'activisme sociopolític, les generacions joves tendeixen a participar a través de formes més informals, menys orientades a les institucions i a les organitzacions polítiques de representació (Dalton 2007; Norris 2000). Darrere d'aquests canvis en els comportaments hi ha un procés de resignificació de la política en el qual els agents tradicionals de mediació o representació (institucions, partits, sindicats, etc.) van deixant de ser la via única o principal de politització, i la ciutadania utilitza dreceres que vinculen la seva implicació política de forma més directa amb les seves experiències, valors o emocions; amb les causes que els commouen (Soler-i-Martí 2015). Henrik Bang (2005) suggereix que la creixent complexitat de les societats postindustrials ha obligat els Estats a expandir enormement el seu camp d'actuació trencant les fronteres entre el que és social i el que és polític. La governança democràtica en aquest tipus de societats genera una nova identitat de ciutadà, a qui se l'anomena *everyday maker*, que combina la individualitat i la col·lectivitat d'una forma més integrada que s'escapa de les formes de representació tradicionals. Les orientacions i expressions polítiques es manifesten a través de la vida quotidiana. En certa manera reforça la idea de la desaparició de la divisió lliberal entre els components públics i privats que defensen el feminisme: la integració del que és polític en els fets quotidians ofereix una nova significació de la implicació política integrada a l'experiència del dia a dia. Aquest concepte ampli de la política, que no es limita a l'àmbit institucional —ni tan sols a la vida pública—, ajuda a entendre els canvis en les formes d'implicació de la joventut i, més concretament, la força de les recents mobilitzacions feministes entre les joves. Les generacions joves estableixen una implicació política basada en principis ètics que valen tant pels seus posicionaments com per la seva vida quotidiana (Manning 2013; O'Toole 2003).

El món del segle XXI ens obliga a ser conscients de les pràctiques, aspiracions i motivacions de les persones joves com agents de canvi que permetran construir una societat més igualitària. Els i les joves estan liderant noves formes d'entendre la política, el treball, el gènere i l'art. El potencial del treball mixt-híbrid amb els símbols creats pels i les joves està en la juxtaposició de formes locals i globals, i creua els límits de l'estat nació. Internet s'ha convertit en un dispositiu cultural essencial per produir agències juvenils. Les persones joves estan al dia de la producció creativa en les noves àrees públiques, incloses les àrees físiques, urbanes i virtuals. La relació de les persones joves amb l'espai transnacional, un nou espai que va més enllà dels vells conceptes de territorialització de les cultures juvenils, no pot deixar d'explorar-se en l'abast del consum i la participació digital. La crisi financera ha provocat un augment en les taxes d'atur juvenil, un debilitament de l'estat de benestar i l'aparició de diferents moviments de protesta i resistència, que són principalment dirigits per les noves generacions. A més a més, com agents de canvi social, la joventut és fonamental per

la regeneració de les estructures de solidaritat i participació democràtica, així com pel sistema d'investigació, desenvolupament i innovació.

Cal destacar que l'objectiu del projecte és prestar específicament atenció a “les joventuts” (Duarte 2000), ja que les persones joves formarien part d'una categoria més d'opressió i, al mateix temps, serien un dels subjectes protagonistes de les últimes mobilitzacions polítiques catalanes dels darrers anys. Unes mobilitzacions que han estat transformades pel relleu generacional, i que, en l'àmbit del feminisme, s'han caracteritzat per “la coexistència de diversas plataformas, su carácter heterogéneo y transversal, la ausencia de organización centralizada y la presencia de redes policéfalas de lo/s movimiento/s feministas en España” (Porto 2019, 163). Les reclamacions feministes s'han sumat al moviment pioner a Espanya, el 15M, i des de llavors han sorgit mobilitzacions com la Marea Violeta (2012), iniciatives pels drets sexuals i reproductius o reaccions col·lectives a feminicidis, filicidis en separacions conjugals o violència sexual, incloent-hi variables d'edat, ètnia, religió, nivell educatiu o socioeconòmic, però reunint a la joventut espanyola. Així doncs, el fet de ser jove aniria intrínsecament relacionat amb altres categories identitàries interseccionals imposades als subjectes (Rich 2005), fet que aprofundiria i augmentaria la complexitat en la forma d'anàlisi i permetria extreure diferents capes d'estudi. Com deia la pensadora índia postcolonialista Gayatri Spivak (1988), hi ha subjectes que no se'ls atorga el dret a parlar. No tenen dret a l'aparició si no és a través de la representació que en fan d'ells les persones que sí que la tenen. Traslladat això al nostre objecte d'estudi, hem pogut observar com moltes vegades s'han escoltat les reivindicacions dels joves i de les dones a través de grups socials específics com a canals establerts d'expressió que s'apropien de la lluita (molts cops homes adults feministes, i homes i dones adults de classe mitjana i blancs parlant sobre joves). És necessari anar més enllà i comprendre per què la lluita feminista i juvenil no és igualitària —encara que el patriarcat afecta el conjunt— i com es fragmenta en diferents formes d'opressió: no és el mateix ser dona o jove que ser dona jove migrant, etc. Així doncs, aquest projecte, més enllà de mostrar les formes diferenciades de resposta que es dona al patriarcat des de grups socials diferents, també busca expressar directament les veus de les dones joves com a canal des d'on poder visibilitzar el seu discurs.

1.3. Xarxes socials i formes d'autorepresentació feministes

Les joves en les quals se centra aquest estudi són les que han crescut juntament amb les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) i que poden englobar-se dins l'anomenada generació hashtag (Feixa, Fernandez-Planells i Figueras 2016): joves nascudes a la dècada dels 90, educades en l'era digital i que han passat la seva joventut al voltant del 2010, dècada que coincideix amb la consolidació de les xarxes socials i la web social.

La influència cultural d'aquestes tecnologies és essencial per entendre com aquestes joves configuren la seva visió de la vida i del món (Feixa et al. 2016). Més enllà d'utilitzar les TIC per comunicar-se, entrar

en contacte i establir relacions, l'ús que fan de les interfícies i dels mitjans socials també influeix en la configuració de la identitat personal (Fernández-Planells, Masanet i Figueras 2016). És a través d'aquestes interfícies i pantalles que les joves poden decidir com es volen mostrar i definir. Per tant, la construcció de la identitat és activa (Fernández et al. 2016), les persones joves hi tenen un paper i una intencionalitat.

En aquest sentit, boyd (2014) conceptualitza la identitat com un continu entre l'espai en línia i fora de línia, és a dir, les persones no canvien d'identitat depenent de l'espai, sinó que s'adapten al context social en què es troben en funció dels interessos propis. Precisament per la influència i la pressió de les pantalles, és amb els joves amb qui es fa més complicat establir una frontera entre el que és privat i el que és públic (Fernández et al. 2016). A més, esbrinar què pertany a cada una de les esferes es complica si tenim en compte que estan immersos en un sistema de comunicació basat en la representació, l'aparença i l'aprovació pública (Guardiola 2018).

Les xarxes socials proporcionen un context molt concret i diferent, i els joves s'hi adapten per mostrar-hi allò que els interessa. Com exposa Guardiola (2018), quan el que és íntim coincideix amb el que s'exhibeix, la intimitat perd tot el seu caràcter privat i, per consegüent, ens convertim en subjectes imatges. És a dir, a la vegada que ens autorepresentem d'una manera concreta, estem buscant que l'altre identifiqui allò que més ens interessa destacar per posicionar-nos un esglaó per damunt. Es tracta d'una concepció molt vinculada amb l'individualisme i el neoliberalisme que regeix la societat d'avui en dia, en la qual es busca el reconeixement personal per ser valorat positivament i, en el cas de les xarxes socials, el reconeixement en forma de like, per a l'alteritat (Guardiola 2018). Tal com diu la mateixa autora, les imatges han perdut el seu caràcter d'instantaneïtat i han passat a ser construccions de la realitat. Això provoca un augment de la pressió per a la construcció i el manteniment de l'autoimatge de les joves i les seves relacions, com expliquen Tortajada i Araüna (2014). Segons aquestes autores, les joves són conscients de les autorepresentacions i de les regles del joc que s'activen en les xarxes socials, però això no les eximeix de patir-ne les conseqüències i veure condicionada la seva autoimatge.

Quan introduïm la mirada de gènere a la representació de la identitat, ens trobem en un context en què el feminisme ha passat de ser una identitat ridiculitzada a una identitat que està de moda entre les dones joves (Gill 2016). Estem, doncs, davant d'una nova visibilitat i representació feminista, en la qual la cultura mediàtica té molt a veure. Aquesta nova visibilitat feminista en els mitjans presenta una nova forma d'abordar la multidimensionalitat de les representacions i discursos de gènere als mitjans de comunicació. Es poden observar aquests discursos diferents des del postfeminisme, un concepte que, segons Rosalind Gill (2007), és més complicat que una simple reacció al feminisme perquè presenta constantment contradiccions: a les dones joves se les empodera a través dels discursos del *Girl Power*, però els seus cossos es presenten com a objectes sexuals. Per tant, aquesta aproximació busca analitzar els canvis en les representacions mediàtiques de les noves feminitats (Figueras, Tortajada i Willem 2017).

Aquests nous patrons de representació mediàtica de la dona estan íntimament relacionats amb dos factors: el feminisme i el neoliberalisme (Gill 2007). D'aquesta manera, la sociòloga Rosalind Gill argumenta que aquest concepte encaixa molt bé amb tot el que suposa el neoliberalisme —entès com una ideologia que construeix individus com a emprenedors racionals, calculadors i autoregulats— i, per tant, l'individu ha d'assolir qualsevol mena de responsabilitat per a la seva biografia. És el que Ana De Miguel (2015) denomina com a neoliberalisme sexual, una estructura social i simbòlica que, tot i els avenços en matèria d'igualtat de gènere, encara condiciona les vides de les persones segons si són homes o dones. Si ens situem en un context d'aparent llibertat en el qual les dones poden presentar-se com a lliberals en l'exercici de la seva sexualitat, però en el qual alhora han de ser dòcils i femenines, aquest no deixa de ser un context que reproduïx les relacions de poder pròpies del patriarcat.

Quan s'utilitza el postfeminisme com un concepte crític es fan visibles certes contradiccions en els canvis que s'han produït en les representacions mediàtiques d'aquesta nova visibilitat feminista (Gálvez, Tortajada i Willem 2017). És important assenyalar que el postfeminisme serveix en la present investigació com a objecte d'anàlisi crítica per capturar les irregularitats empíriques i no com a part de la identitat o valors dels subjectes analitzats (Gill 2016). Tenint en compte això, Gill (2007) creu que el postfeminisme s'ha de concebre com una sensibilitat que busca analitzar què és distintiu sobre les articulacions del gènere als mitjans contemporanis (i per extensió a les xarxes socials i, en concret, a Instagram) per així emfatitzar les contradiccions dels discursos postfeministes. L'autora identifica nou característiques presents en els discursos mediàtics postfeministes, de les quals se n'han adaptat cinc, que es descriuen a continuació, ja que seran la base de l'anàlisi de les autorepresentacions de les joves a les xarxes socials d'aquest projecte.

Feminitat com a propietat corporal. Un dels aspectes més rellevants dels discursos postfeministes que es troben a la cultura mediàtica és l'obsessiva preocupació pel cos. En les representacions actuals de les dones, la feminitat passa per la corporeïtat, la cosa visible que posseeix l'aparença. En referència al que és femení, De Miguel (2015), diu que es pot resumir en tot allò que fa sentir a les dones atractives i sexis, i un cos sexi es vincula amb la principal font d'identitat femenina. A més a més, és un cos presentat com a font de poder per a les dones, però que requereix constant vigilància, disciplina i remodelatge, que, en la lògica consumista, porta a les dones a invertir diners, temps i esforços en els seus cossos (Gill 2007). La paradoxa actual en les representacions postfeministes rau en el fet que els cossos més corrents i imperfectes comencen a conïure amb les representacions més hegemòniques de dones que alhora es perceben com a autèntiques (Figueras-Maz et al. 2017).

D'objecte sexual de desig a subjecte sexual. Actualment, les dones no són representades amb un rol passiu com ho eren abans, sinó que més aviat adopten un rol actiu, com a subjectes del desig sexual que, paradoxalment, escullen mostrar-se a si mateixes d'una manera objectificada i cosificada (Gill 2007).

És la representació de la dona que apareix als anuncis de colònies: heterosexual, autònoma sexualment i jove, que juga amb el seu poder sexual i adopta una agència sexual pròpia. La crítica a aquests discursos mediàtics i el perill implícit d'aquestes representacions és que l'objectificació sexual s'entengui com una elecció i no com una interiorització de la mirada masculina (Figueras-Maz et al. 2017).

Individualisme, elecció i empoderament. Aquesta característica concreta de Gill (2007) encaixa perfectament amb l'individualisme neoliberal i consumista amb el qual les joves estan connectades. Per això, paradoxalment, es pot vincular la llibertat d'elecció amb la cosificació sense que suposi una contradicció per a les dones (Gálvez et al. 2017). El problema és que “las mujeres seguimos interpretando la coacción como libre elección tanto con los tacones de aguja o el culto al cuerpo como en la elección de los estudios no tecnológicos” (De Miguel 2015, 37).

Un aspecte de la sensibilitat postfeminista és que aquestes representacions s'efectuen des de l'individualisme, és a dir, estan buides de contingut polític o crítica social. No es qüestiona si aquestes pràctiques poden fomentar la discriminació o la desigualtat i remetre al patriarcat (McRobbie 2008). El discurs postfeminista que se sol desprendre de les representacions de dones autònomes, lliures de prendre decisions pròpies i l'empoderament que això suposa, és considerar el feminisme com un moviment que no cal tenir en compte perquè ja s'ha arribat a la igualtat i, per tant, ja es considera superat (McRobbie 2017).

Autovigilància i disciplina. En el context mediàtic postfeminista el cos, i per extensió la persona, està sotmès al control, treball, vigilància i transformació per part de les mateixes dones per poder representar una feminitat exitosa (Gill 2007). Segons Gill, el que distingeix el moment present respecte a l'autovigilància són tres actuacions diferents: en primer lloc, el gran augment de la intensitat de l'autovigilància (així com la negació d'aquesta regulació); en segon lloc, l'expansió de l'autovigilància més enllà del cos, afectant fins i tot a les esferes més íntimes de les vides de les dones com la pràctica sexual, la carrera, la casa, les finances, etc., i, per últim, la necessitat de modificar també la psicologia i la vida interior.

Qualsevol àmbit relacionat amb la representació de les dones és susceptible de ser problematitzat perquè elles mateixes apliquin un control, un esforç i un treball. Sempre des d'un punt de vista divertit i en cap cas abusiu. A més a més, l'autorepresentació, des de la sensibilitat postfeminista, mai ha de mostrar-se com un esforç ni com una cosa a superar (Gill 2007).

Ús de la ironia i el coneixement. La ironia en els discursos postfeministes funciona en doble sentit. Serveix tant per llençar expressions sexistes i homòfobes, com per afirmar que el què s'ha dit no es volia dir (Gill 2007). Així mateix, l'autora argumenta que funciona molt bé perquè s'està donant per descomptat que el receptor d'aquest discurs entendrà que, en realitat, es tracta d'ironia i no de sexisme. Tot i això, no deixa de ser una forma d'atacar i objectificar un sector de la societat, tot i que es faci mitjançant la ironia, que es considera inofensiva, i no rebre cap mena de crítica ni oposició.

Entenem la metodologia com una manera d'organitzar la investigació amb el propòsit de resoldre o transitar els problemes socials i, simultàniament, els problemes científics relacionats, diferenciar i integrar el coneixement de diverses disciplines de coneixement científic i social (Jahn, Bergmann i Keil 2012). Aquest enfocament metodològic, tenint en compte els objectius del projecte, requereix etnografiar les activitats diàries dels grups seleccionats. Es tracta, per tant, de recollir, descriure i analitzar els diferents elements amb els quals les joves s'identifiquen, per conformar així un coneixement particular, un coneixement que és local i diferencial.

2.1. Consideracions generals

Al llarg del projecte de recerca, de tall qualitatiu, s'han aplicat dues perspectives complementàries d'anàlisi, les quals han guiat tant la revisió de la literatura i la construcció dels instruments de recollida d'informació, com l'anàlisi dels resultats obtinguts: la interseccionalitat i l'anàlisi del discurs per contribuir a la composició d'una fenomenologia de les motivacions, pràctiques i discursos dels feminismes quotidians. Paral·lelament, la perspectiva de gènere està present en tot el projecte, des de la redacció de la proposta fins a la publicació dels resultats obtinguts i analitzats.

La teoria interseccional és especialment rellevant en el cas de la mobilització femenina perquè es tendeix a englobar sota la categoria de dones diverses realitats i identitats. Aquesta homogeneïtzació de la categoria de gènere sovint deixa de banda altres variables igualment importants en l'anàlisi, com ara el grup ètnic, la classe social o l'edat.

Aplicarem, doncs, aquesta perspectiva, ja que tindrem en compte diferents variables tant en la creació de la mostra com també en l'anàlisi de les dades recollides per tal d'assolir una imatge més completa i més explicativa de les joves catalanes. Per exemple, per recollir informació sobre la classe social, s'han dut a terme entrevistes a joves amb perfils sociodemogràfics diferents (edats i trajectòries educatives diferents).

La selecció d'un grup pertanyent a la capital i un altre de fora de la capital ens ha permès un contrast significatiu en les diferents variables interseccionals en joc en els feminismes quotidians. En el primer cas, es treballa amb un grup que desenvolupa les seves activitats socioeducatives en un barri ètnicament i socialment divers. Això permet un contrast amb el grup que porta a terme les seves activitats culturals en

una ciutat de fora de l'àrea metropolitana i que acull persones procedents de gairebé tot Catalunya.

Les dades recollides durant la revisió bibliogràfica i la fase de recollida d'informació (tant en les xarxes socials com en l'observació participant i les entrevistes) s'analitzaran a partir de la proposta feta per Fairclough d'anàlisi crítica del discurs. Aquest enfocament proposa estudiar el discurs com a una forma de pràctica social i permet analitzar com es reproduceix la dominació i la resistència a partir dels discursos (Fairclough 1989). Per dur a terme aquesta perspectiva d'anàlisi cal articular un marc tridimensional d'estudi del discurs en el qual es posin en relació d'una manera única tres elements separats: l'anàlisi del text (que pot ser tant oral com escrit), la pràctica discursiva (els processos de producció, de distribució i de consum dels textos) i l'anàlisi dels esdeveniments discursius com a pràctiques socioculturals (Fairclough 1995). Aquesta metodologia és especialment interessant en la recerca del present objecte d'estudi, ja que aporta una visió més holística del discurs que ajudarà a entendre de manera més profunda el fenomen.

A continuació, s'explica breument cadascun dels mètodes utilitzats en el camp.

2.2. Entrevista semiestructurada i història de vida

L'entrevista semiestructurada és una tècnica d'investigació que permet l'accés eficaç a les representacions i opinions individuals (Blanchet 1985). Són entrevistes per a les quals es prepara un guió de preguntes que es consideren interessants. El llistat de preguntes serveix com un recordatori durant l'entrevista per no oblidar cap tema, però l'ordre s'adapta segons la importància que els participants vulguin donar als temes i es deixa també espai per incloure'n d'altres. El punt de vista de l'actor és fonamental per comprendre el fenomen que volem estudiar. La interacció que constitueix l'entrevista permet revelar aquest sentit. En aquesta tècnica no interessa tant una veritat, sinó l'esforç de justificació que l'entrevistat fa. D'aquesta forma podem accedir a una manera de veure la realitat. Les entrevistes semiestructurades solen ser d'una o dues hores, sempre depenent de les respostes i de la disposició de l'informant.

Les històries de vida són entrevistes que busquen la narrativa biogràfica. L'objectiu és la reconstrucció de l'experiència personal de l'entrevistat en relació amb el seu propi sistema de valors i creences. Es basa en la capacitat de l'entrevistat per generar un discurs narrat i expressat de manera lliure de la seva vida. Conviden als participants a explicar la seva història de vida tal com vulguin. Per no allargar massa les sessions, ens hem trobat més d'un cop amb cada participant. Cada història de vida és individual, però permet contextualitzar els esdeveniments dels entrevistats en un moment històric, ja que es tracta de fets socialment significatius. La cultura i la història exerceixen un mutu ordre en el qual l'experimentació del present es constitueix sobre les experiències del passat, les històries personals són influïdes pels contextos en els quals es generen, i les accions

individuals actuen com a connectors de fets ocorreguts en el present amb els contextos històrics particulars i que tenen la possibilitat real de modificar a la cultura (Sahlins 2017 [1988]). Perquè “l’acció és modelada pels significats que els individus traslladen a les seves accions tot i que els significats són modelats per les activitats dels individus” (Roseberry 2014 [1992], 39).

Utilitzem l’enfocament biogràfic o de relat de vida com un mètode que ofereix la possibilitat de testimoniar aspectes quotidians de les realitats socioculturals estudiades, alguna cosa així com un retrat impressionista de la cultura. A la pràctica empírica l’investigador recull la narració biogràfica d’un subjecte que el situa en un determinat marc conceptual, ètic i epistemològic que, al seu torn, proposa un recorregut pel coneixement de les experiències vitals del subjecte i de la societat major i grupal per les quals el subjecte va viure la seva existència (Feixa 2018).

En el nostre projecte els relats de vida ens proporcionen informació que permet reconstruir el temps i l’espai dels entrevistats, la seva quotidianitat, els projectes i les estratègies, així com els modes d’existència. El llenguatge de la persona entrevistada és molt important a l’hora d’analitzar l’entrevista. La transcripció ha de ser literal i ha de mostrar la interacció tant verbal com no verbal entre l’entrevistat i l’investigador (entonació, pauses, etc.). Per tal d’obtenir una bona narració biogràfica és necessari disposar de temps, i per tal de no esgotar a l’entrevistat és possible que la reconstrucció històrica de la vida d’una persona pugui fer-se en dues o més sessions.

En concret, en aquest projecte s’han realitzat onze entrevistes semiestructurades, cinc entrevistes a les noies de la colla castellera i sis a les noies de l’agrupació socioeducativa. També s’han fet quatre històries de vida, dues a cada grup, que alhora també han estat entrevistades i han participat en els tallers audiovisuals.

2.3. Observacions

Una part fonamental del projecte ActiFem va ser observar i analitzar la quotidianitat de les joves. Una o dues investigadores van assistir a les trobades rutinàries i els esdeveniments específics dels grups per observar les dinàmiques. A continuació es farà una introducció teòrica del mètode de l’observació. Al final d’aquesta secció es resumiran quins tipus d’observació s’han dut a terme durant el projecte ActiFem.

A l’observació qualitativa la informació recollida no es basa únicament en el que els agents “hacen o piensan”, sinó més aviat en la forma d’actuar i comportar-se que “podemos observar” (Verd i Lozares 2016, 241). Segons aquests autors no sempre es va al camp amb una mirada crítica i moltes vegades l’observació es fa d’una forma ingènua. Indiquen que és recomanable una formació intensiva i una preparació rigorosa per passar de només mirar a fer una observació científica. Els autors expressen que la vivència de determinades situacions facilita la comprensió, per això l’observació científica requereix presència constant de l’observador en el camp i compartir les experiències amb les persones observades. És per això que es considera que l’observació i l’etnografia sempre han estat unides (Verd i Lozares 2016, 241).

Però observar no és només mirar i registrar els esdeveniments. També s'ha d'incloure la interpretació que es fa de tot el que s'ha observat. Això significa que observar és el resultat de sumar i assumir l'apreciació de qui observa i allò que interpreta (Verd i Lozares 2016, 241-249). Per tant, és molt important “la preparació del trabajo de campo” per recollir de forma correcta i curiosa la informació que més interessa (Verd i Lozares 2016, 242). Alguns autors utilitzen el terme d'etnografia per fer referència a l'observació participant, però en realitat l'etnografia inclou un conjunt de mètodes (o eines), entre les quals es troba l'observació participant. Verd i Lozares indiquen que, en general, es denomina observació participant al mètode d'obtenció i enregistrament de dades visuals, un concepte molt emprat en la investigació etnogràfica, però que no inclou totes les modalitats de l'observació qualitativa (Verd i Lozares 2016, 241-249). Declaren que mentre l'observació participant es refereix als casos en els quals l'observador realitza algunes activitats al mateix temps que observa (amb diferents graus d'implicació), l'observació qualitativa es refereix al procediment metodològic encaminat a la recollida d'informació relativa per realitzar una descripció de l'entorn humà i les diferents activitats desenvolupades en aquest entorn, mitjançant l'enregistrament qualitatiu d'informació (Verd i Lozares 2016, 241-249). En general, aquest registre s'ha fet “mediante notas de campo”, però també poden ser “imágenes, documentos” o dispositius que s'han produït en el camp (Verd i Lozares 2016, 242).

Per poder diferenciar millor quin tipus d'observació es treballa en el projecte ActiFem, seguim amb la teoria sobre el mètode. Verd i Lozares (2016) distingeixen també entre observació directa i indirecta. L'observació directa requereix que la persona observadora es trobi en el terreny i registri els fets observats, i, per tant, és necessària l'experiència d'observar el que s'anota. Aquesta observació està vinculada a la immersió en el camp, per la qual cosa l'observació per immersió és de caràcter directe (Verd i Lozares 2016, 241-249). L'observació indirecta no requereix la presència de la persona observadora. Quan les circumstàncies així ho mereixen (ja sigui perquè el grup no és de fàcil accés, les accions són especialment sensibles o íntimes, o es tracta d'activitats que puguin ser perilloses), es pot fer la documentació a partir de l'ús de càmeres que enregistren les activitats o es pot fer una recollida de rastres o vestigis que ens permetin deduir les activitats realitzades (Verd i Lozares 2016, 241-249). També es podrien utilitzar mitjans tecnològics que permetin “rastrear” les activitats que es fan sense la presència de la persona observada: registre de pàgines web, canals de televisió, etc. (Verd i Lozares 2016, 246). Per fer una observació indirecta sempre és necessari comptar amb el consentiment informat del col·lectiu a observar, de la mateixa manera que en l'observació participant.

Els autors també estableixen la diferència entre observació endògena i exògena. A l'observació exògena la persona observadora s'insereix en un sistema cultural al qual no pertany (Verd i Lozares 2016, 241-249). En canvi, a l'observació endògena els grups analitzats pertanyen al mateix entorn que la persona observadora. Indiquen els autors que avui en dia, en un món globalitzat, és més fàcil que les observacions siguin endògenes,

cosa que facilita la immersió al camp i la interpretació dels grups observats. Això, però, també pot contaminar l'observació, ja que es poden passar per alt dades rellevants, a més a més dels biaixos i prejudicis de la persona observadora (Verd i Lozares 2016, 248).

D'igual manera, Verd i Lozares (2016) ressalten la diferència entre entorn natural i artificial. L'observació en un entorn natural és la que es realitza en l'entorn habitual dels grups observats, fet que implica el trasllat de la persona observadora (Verd i Lozares 2016, 241-249). Encara que aquest tipus d'observació garanteix que el fenomen estudiat transcorri sense modificacions, també pot suposar problemes en el moment de realitzar el registre, doncs s'ha d'esperar que els successos es donin de forma espontània. L'observació en un entorn artificial es dona quan les activitats observades es duen a terme fora dels entorns habituals del grup observat, fet que implica que el grup es mobilitzi. En aquest cas es garanteix un control sobre el registre de les dades, però també implica que hi hagi alteracions en el comportament del grup observat (Verd i Lozares 2016, 249). Verd i Lozares declaren que, encara que sigui una eina útil i versàtil que es pot utilitzar en “prácticamente todos los campos de la investigación social”, la majoria de les vegades és més utilitzada en la investigació etnogràfica (Verd i Lozares 2016, 242).

En resum, es pot dir que en el cas de les observacions realitzades per al projecte ActiFem es tracta d'observacions directes en l'entorn natural de les persones observades.

2.4. Qüestionari socioeconòmic

Es tracta d'un breu formulari que recull informació socioeconòmica (Flick 2012) dels membres dels grups estudiats. L'objectiu d'aquest qüestionari no és realitzar una enquesta amb una mostra representativa, sinó descarregar les entrevistes de les dades més tècniques. Per conèixer millor el perfil dels grups participants, vam decidir aplicar el qüestionari també als altres membres del grup que no van participar en les entrevistes, si hi estaven disposats. D'aquesta manera, podem donar una imatge més completa dels grups participants que incloem en l'apartat de resultats en la presentació de cada grup, respectivament.

Per desenvolupar el qüestionari, vam aprofitar preguntes d'altres enquestes per tenir, a més a més, la possibilitat de comparar les indicacions dels nostres participants amb el que havia sortit d'aquestes altres enquestes. En concret, vam agafar la distinció de tipus d'ocupacions d'IDESCAT² i vam adaptar preguntes respecte a la participació política de la European Social Survey.³

2 <https://www.idescat.cat/> [data d'últim accés: 08.11.2019].

3 <http://www.europeansocialsurvey.org/> [data d'últim accés: 08.11.2019]

A més, vam utilitzar l'Enquesta a la joventut de Catalunya (EJC)⁴ de l'any 2017 per determinar franges d'ingressos mensuals i per adaptar una pregunta sobre l'ús de diferents llengües en el dia a dia. En la presentació dels resultats s'explica amb més detall aquestes decisions i quines comparacions ens van permetre.

El qüestionari va ser posat a prova amb una prova pilot amb estudiants universitaris en el marc d'una assignatura sobre el desenvolupament de qüestionaris, de forma que més enllà de les respostes dels participants, va ser possible rebre el seu *feedback* a partir dels seus coneixements sobre qüestionaris. El qüestionari va ser millorat a partir dels comentaris i idees d'aquests estudiants i de les observacions de la investigadora que va ser present durant la prova pilot i va presenciar les dificultats de contestar alguna de les preguntes i les discussions que s'hi van generar. A partir d'aquesta millora, es va realitzar una segona prova pilot amb un altre grup d'estudiants universitaris per estipular el temps que es tardava a contestar el qüestionari. Finalment, el temps per a respondre'l va quedar estipulat en 10 minuts.

2.5. Tallers audiovisuals i vídeo-càpsules

En aquesta fase de la recerca s'ha aplicat la metodologia participativa audiovisual (MPA), emmarcada en el terreny de la pedagogia social. Aquesta metodologia participativa, que es va plasmar en format de tallers previs i paral·lels a l'enregistrament, està inspirada en el *Photovoice* (Wang 2006) i s'articula a partir d'un doble procés: enquadrar visualment una determinada problemàtica social (a través de les fotografies preses pels participants durant el seu dia a dia) per a, posteriorment, donar pas a una reflexió en grup sobre les imatges que representen les diferents preocupacions. Podem resumir-ho com el procés de visualitzar, verbalitzar i, finalment, reaccionar a les imatges.

La seva naturalesa inclusiva i la seva adaptabilitat entre grups culturals diferents ha permès dur a terme experiències per a donar veu a determinats col·lectius i promoure canvis en el centre d'una comunitat, com l'erradicació de la violència juvenil (Wang et al. 2004), la integració social de minories racials (Pritzker et al. 2012) o bé la prevenció del crim (Ohmer i Owens 2013). Aquestes experiències situen la capacitació a través de les imatges en l'eix central del seu plantejament, convertint l'audiovisual, en aquest cas, en una eina tant d'empoderament per a les joves com de recerca sobre el propi empoderament de l'acadèmia.

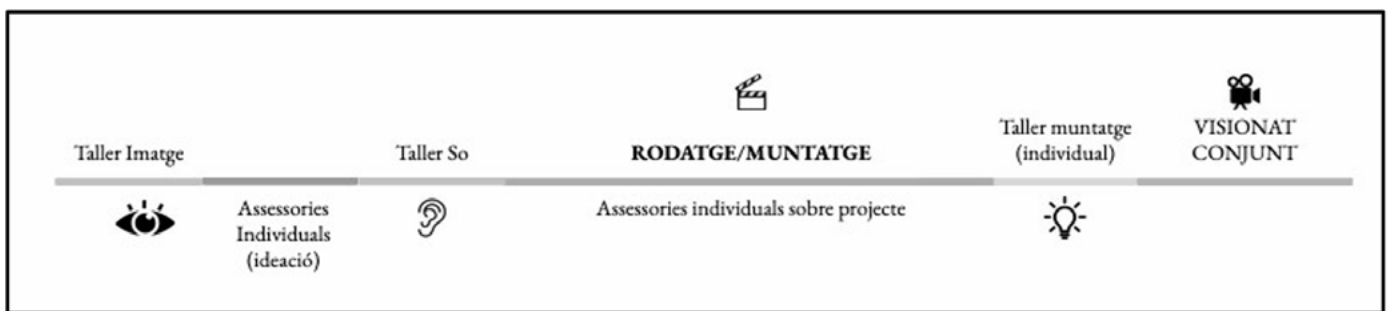
En aquests tallers es va treballar la relació entre els dos tipus de representacions. Ho vam fer a través de la reflexió conjunta sobre com construïm les imatges de nosaltres mateixos, com a individus i com a grup.

⁴ http://jovecat.gencat.cat/ca/detalls/Noticia/Enquesta_Joventut [data d'últim accés: 08.11.2019].

Es van visionar fragments de pel·lícules de diferents cineastes que han abordat cinematogràficament, com a problema artístic i intel·lectual, la representació de la subjectivitat, la intimitat i la quotidianitat.

L'objectiu general vas ser descobrir diferents formes expressives amb les quals el cinema ha compartit emocions molt diverses per qüestionar de quina forma podríem generar narratives més properes a la nostra forma única de veure el món.

En aquesta línia, la metodologia pedagògica de les càpsules audiovisuals va combinar tallers grupals amb sessions i assessoreries individuals, i el visionat de films amb discussions entorn les possibilitats de cada peça. En sessions grupals de dues hores es van donar bases generals entorn (1) la imatge, (2) el so i (3) el muntatge. En l'última sessió es va visualitzar la feina feta en el marc dels tallers per a una discussió conjunta entre les participants. Entre el taller 1 i 2 i entre el taller 3 i 4 va passar una setmana. Entre el taller 2 i 3 van passar dues setmanes que es van dedicar, sobretot, a gravar i a realitzar tutories individuals.

Gràfic 1. Distribució dels tallers

En aquesta fase, les participants de les històries de vida van crear una peça audiovisual (vídeos de 3-5 minuts). A partir del primer taller les participants van començar a enregistrar plans de la seva quotidianitat que es van penjar a Google Drive i es van indexar per la formadora, de forma que es va crear un arxiu d'imatges de treball. Amb aquesta col·lecció de filmacions, al taller de muntatge es va treballar en una peça col·lectiva entre les quatre participants.

Els tallers es van conduir conjuntament amb les participants dels dos grups estudiats en un espai neutral, un edifici de la Universitat Pompeu Fabra a Barcelona.

2.6. Anàlisi de xarxes socials

Durant tot el treball de camp, es va proposar realitzar un seguiment virtual de les xarxes socials, tant dels grups participants com dels perfils individuals de les joves participants en la recerca, que van ser entrevistades i van acceptar formar part de l'anàlisi de xarxes. Així, es va demanar que els grups i les participants individuals compartissin qualsevol pàgina web, perfil de Facebook, Twitter, Instagram, canal de YouTube o grup de WhatsApp, bé relacionat amb el grup o bé individual.

Després de contactar amb els diferents grups, el grup de castellers, G1, va donar permís per un seguiment del seu canal de grup de YouTube i el seu perfil d'Instagram. L'agrupació socioeducativa, G2, va autoritzar-nos

a analitzar el seu perfil grupal de Facebook i Instagram. Tot i això, es va decidir centrar l'anàlisi de les xarxes socials en els perfils individuals de les joves, concretament a Instagram, ja que és la xarxa social més utilitzada en la franja d'edat analitzada —18 a 23 anys— segons l'estudi Anual de Xarxes Socials 2018 (IAB Spain Research i Elogia 2018) i, a més, és la xarxa en què les joves analitzades són més actives, tal com veurem més endavant als resultats de les enquestes realitzades. Per tant, pot considerar-se un espai que forma part de la quotidianitat de les joves participants, així com un espai on es troben formes d'impugnació a les relacions estructurals i al patriarcat.

En total, s'han analitzat set perfils d'Instagram de les joves que van autoritzar l'equip investigador a analitzar els seus perfils personals. Quatre entrevistades no van voler participar en l'anàlisi de xarxes. Com més endavant comentarem, la reticència de deixar seguir i analitzar perfils individuals i grupals ja és un resultat del projecte a considerar. Dels set perfils participants, es van analitzar 35 imatges seleccionades: el criteri de selecció era que elles apareguessin en les instantànies. És a dir, es van descartar fotos de paisatges o fotos en què elles no apareixien d'alguna forma, ja que l'objectiu de l'estudi de les xarxes era analitzar les autorepresentacions. Aquestes imatges són el total recollit de l'últim any i mig als seus perfils, del gener de 2018 fins al juny de 2019, coincidint amb la data de concessió d'aquest projecte i amb l'any en què van eclosionar les mobilitzacions feministes arran de la sentència de la Manada, el cas de Juana Rivas, l'augment dels feminicidis i les concentracions massives pel 8M, que van significar un punt d'inflexió per a la lluita feminista que va consolidar-se amb força al debat públic.

Tradicionalment, l'anàlisi de contingut s'ha entès des de la vessant quantitativa, és a dir, comptabilitzant la freqüència de certs elements visuals d'una mostra de textos o imatges i després analitzant-ne les freqüències (Rose, 2001). D'aquesta manera, Krippendorff (2004) la definia com una tècnica per extreure inferències vàlides i reproduïbles dels materials analitzats. Però una anàlisi estadística de les dades no permet aprofundir en la riquesa de les dades (Izcara 2014). Tal com diu Andréu (2000), encara que la quantificació sigui important en l'aplicació de les tècniques d'anàlisi del contingut, els fets també s'han d'interpretar.

L'anàlisi de contingut qualitatiu no només ha d'interpretar el contingut manifest, és a dir, el que es veu, sinó que la interpretació ha d'anar més enllà i s'ha d'analitzar també el contingut ocult, el que no es veu directament. A banda, la recerca pot partir d'una sèrie de categories ajustades als propòsits dels seus objectius, però es pot adaptar i és oberta a la revisió i incorporació de noves categories d'anàlisi rellevants que sorgeixin de l'anàlisi dels documents (Bryman 2012). En aquesta línia, Andréu (2000) diferencia el contingut manifest del contingut latent. Defineix el primer com tots els elements que l'autor vol comunicar i el segon com tot el que l'autor pretén transmetre. Aquesta diferència cobra sentit dins del context en el qual es desenvolupen les dades. És per això que, per dur a terme l'anàlisi de les imatges, s'han determinat tres tipus de variables:

1. Contextuals. El context, en aquest cas, és on s'emmarquen les dades i permet que es creïn els significats (Krippendorff 2004). En aquesta anàlisi ha estat la percepció del feminisme de les noies i s'ha extret directament del bloc específic sobre feminisme de les entrevistes semiestructurades. Les dues categories que s'han contemplat són l'autopercepció feminista, és a dir, si les noies es consideren feministes o no, i l'actitud feminista, això és si són actives o passives pel que fa a mobilitzacions, accions i estudis, entre d'altres.
2. Manifestes. Les variables manifestes consideren tot el que es pot veure a la imatge i que dona informació sobre el que l'autora està comunicant (Andréu 2000). Les categories que s'han definit per aquesta variable són: el protagonisme de la imatge, l'acció de la protagonista, l'espai en què s'inscriu la imatge, l'expressió de la noia, el tipus de pla que presenta la imatge, el tipus de roba que vesteix la noia i, per últim, l'ús de filtres o retocs a les imatges. Totes aquestes variables pretenen recollir informació en relació amb com es presenten les noies a la seva xarxa de seguidors, què prioritzen a l'hora de publicar la imatge i a quins aspectes donen importància quan s'autorepresenten.
3. Latents. A partir de les variables latents es vol posar de manifest el contingut ocult de les imatges (Andréu 2000). Per analitzar-lo s'han aplicat un total de sis categories, cinc de les quals provinents del concepte de sensibilitat postfeminista de Gill (2007), descrites anteriorment al marc teòric, i l'última categoria s'ha afegit a posteriori per acabar de completar les necessitats del projecte. La primera categoria és la cosificació de les noies, és a dir, si la feminitat passa per la propietat corporal. La segona és la sexualització de les noies, amb l'objectiu de saber si adopten una actitud de subjecte sexual. La tercera determina si són imatges fetes des de l'individualisme i l'empoderament. La quarta contempla l'autovigilància, en el sentit de si les noies són conscients de la construcció de la imatge i si s'hi mostren d'acord. La cinquena categoria busca actituds agressives, descarades o iròniques en les noies i, finalment, es considera la categoria de la vinculació explícita amb el feminisme que pretén observar si hi ha alguna referència explícita a la imatge del feminisme.

3.1. G1: La colla castellera

La tria de la colla castellera va ser motivada pel fet de tractar-se d'un grup cultural integrat gairebé de forma exclusiva per joves de l'edat buscada, entre 18 i 23 anys. Aquest grup és una colla que, a banda de fer castells, té una funció social potent en l'àmbit del jovent de la ciutat. Es reuneixen per assajar en un local que els cedeix l'Ajuntament i que comparteixen amb una altra colla. Una vegada a l'any es fa la diada castellera i hi assisteixen altres colles i es fan castells conjunts. Cal dir que la colla disposa d'una comissió feminista que, a més d'activitats sobre conscienciació de gènere, també s'encarrega de gestionar i impulsar un punt lila durant les diades castelleres.

Un cop l'equip del projecte va decidir investigar la colla i es van fer els primers contactes, hi va haver diferents dificultats per començar el treball de camp. Per una banda, donat el títol del projecte, la tendència va ser dirigir-lo cap a les noies, com si els nois no hi tinguessin res a veure. Per l'altra banda, fins i tot en un grup tan organitzat i amb una estructura jeràrquica tan clara (amb un president, un vicepresident, un cap de colla, comissions, etc.), va ser difícil trobar algú que se sentís prou representant com per signar un formulari en nom del grup.

Considerant que la colla inclou unes 100 persones, es va decidir demanar, a més del consentiment individual de cada membre, un consentiment grupal per a certes parts del projecte (les xarxes socials, etc.). A més, es va passar un qüestionari socioeconòmic que van respondre 31 persones.

3.2. G2: L'agrupació socioeducativa

Aquest grup integra dos projectes. El primer és una banda que presenta obres musicals al públic amb diferents instruments i objectes que empen com a instruments de percussió. En una mena de musical els integrants de la banda (homes i dones joves) toquen, canten, ballen i rapegen sobre temes pertinents a la gent jove (l'individualisme vs. la cooperació, l'autoestima, la comunicació i les noves tecnologies, la gestió de sentiments com la ràbia, la gelosia, etc.). El segon projecte és un projecte pedagògic: ofereixen tallers a joves d'instituts, casals, i associacions del territori català en els quals ensenyen a crear ritmes amb diversos objectes, així com fomenten l'escolta,

la comunicació, el treball en equip, la concentració o l'autoestima (com a element important d'un grup).

En total, vam realitzar observació participant de la banda en sis moments diferents, sis entrevistes semiestructurades (una de les informants no forma directament part de l'agrupació socioeducativa, G2, l'expliquem en l'apartat 4.1.), dues històries de vida i tres càpsules audiovisuals. Vam recollir 10 qüestionaris socioeconòmics (sis de les noies entrevistades i quatre dels membres masculins de l'agrupació socioeducativa, G2).

La gran dificultat amb el grup consistia en el fet que la banda es reunia molt poques vegades per assajar, ja que tenien moltes dificultats per quadrar agendes i posar dia i hora pels assajos. Hauria estat molt fructífer per a la recerca i els resultats derivats de l'observació poder participar en trobades regulars, d'aquesta manera hauria estat més fàcil la comparació amb la colla castellera. Les relacions de gènere eren també menys comparables, ja que en la banda només hi havia dues noies (amb les seves característiques particulars) i sis membres masculins, dels quals només un era jove, la resta no eren homes joves (tenien més de 30 anys). Però la configuració de la banda en qüestió de gènere i edat ja és en si molt significativa: tots els músics professionals són homes i adults; els i les joves no són professionals de la música (encara que dominen molt bé la música i el ritme). A més, les noies joves tenen un paper molt més important en la secció de cant i ball en les actuacions, aspecte que al·ludeix directament als rols de gènere associats a les dones. Aquesta configuració no és una casualitat, sinó que presenta unes dinàmiques evidents de com, a la banda, es construeixen identitats i rols d'acord amb el gènere i l'edat. A més, apunta a característiques estructurals que fan que noies i dones optin en menor mesura a ser músic professional.

Malgrat aquests inconvenients, el treball de camp ha estat intens i enriquidor: ha aportat reflexions interessants sobre les relacions de gènere, el rol de les noies en el grup i la construcció de la feminitat i masculinitat.

Observant i escoltant les noies: el treball etnogràfic

En aquest apartat es presenten les participants dels dos grups estudiats i, a continuació, es presenten els resultats integrats de les observacions, històries de vida i entrevistes semiestructurades, que s'analitzen de forma conjunta. Tots els noms de les noies que utilitzem al llarg de tot el treball són pseudònims triats per elles mateixes.

4.1. Resum de les noies participants en l'estudi

4.1.1. Colla castellera, G1

Les cinc noies castelleres, del G1, viuen actualment a Catalunya i en pisos compartits. Només una d'elles té els seus pares a la mateixa ciutat, les altres provenen d'altres ciutats i pobles de Catalunya. Tot i que les cinc noies han tingut experiències en alguna universitat catalana, la Figaro i l'Audrey van abandonar els estudis universitaris per dedicar-se a estudis de Formació Professional (FP). Mentre que l'Emma està just en l'últim any del seu grau i a punt d'entregar el TFG en el moment de l'entrevista semiestructurada, la Mel tot just acaba de començar els estudis universitaris i l'Aire està en el seu primer any universitari, tot i que ja té estudis d'FP. L'Aire, l'Emma i l'Audrey tenen, o han tingut en un passat, càrrecs dins del grup de castellers G1, o bé van formar part d'equips de presidència o directament van ser la cap de colla. Només l'Audrey tenia experiència prèvia amb el món casteller, les altres noies van tenir el seu primer contacte a la colla de castellers G1, tot i que la Mel i l'Aire s'han apuntat posteriorment a altres colles convencionals. Menys la Figaro, que s'acostuma a quedar a la pinya⁵, totes les noies solen pujar als castells: l'Aire sovint en una posició més baixa (fins i tot als baixos) i l'Emma i la Mel com a enxanetes o acotxadores (en colles convencionals solen ser els infants els qui fan aquestes funcions). Vam conduir entrevistes semiestructurades amb les cinc noies, en el cas de la Mel en dues sessions. Amb la Mel i l'Audrey, a més a més, vam realitzar històries de vida, en el cas de l'Audrey en dues sessions.

5 Per a una petita introducció al vocabulari casteller, consulteu: https://www.barcelona.cat/culturapopular/ca/noticia/infobarcelonacaguia-definitiva-del-vocabularicasteller_414407 [data d'últim accés: 28.11.2019].

4.1.2. Agrupació socioeducativa, G2

Del G2 hem comptat amb la participació de cinc noies. Dues d'elles, l'Amira i la Leyla, formen part de la banda, el grup que hem acompanyat durant alguns mesos i en el qual hem realitzat l'observació participant. L'Amira té 23 anys i és d'una família marroquina, tot i que va néixer a Catalunya i va créixer en un barri de l'àrea metropolitana. En el moment de les entrevistes s'està independitzant de la casa familiar, marxa a viure sola en un pis en una ciutat mitjana. La seva participació en projectes ha contribuït de manera important en el seu procés d'empoderament com a dona jove musulmana a Catalunya. La Leyla és una dona jove de 21 anys. Va néixer a l'Uruguai i va arribar a Catalunya quan tenia 4 anys amb la seva mare. Actualment viu amb la seva mare, àvia, tieta i nebodes en una família matriarcal.

Les altres tres noies han participat o participen actualment en els tallers pedagògics del grup. La Cristina té 24 anys i és de l'àrea metropolitana. És educadora social i músic. És coordinadora del projecte G2 (organitzant esdeveniments i tallers) i condueix tallers amb joves, una de les activitats del G2. La Clara té 24 anys i viu amb els seus pares. Va fer les pràctiques dels seus estudis al G2, participant de manera activa durant alguns mesos en els tallers per als instituts. L'Ana, de 24 anys, viu amb els seus pares en una ciutat de l'àrea metropolitana. Actualment està estudiant un màster i treballa com a professora en diferents escoles de Catalunya. Va dur a terme les pràctiques en el marc dels seus estudis en els tallers del G2, participant-hi de manera activa. La Laura, finalment, és amiga de la Leyla i participa amb ella en el mateix grup de teatre a Catalunya. No té vincle amb el grup G2 però l'hem inclòs per la seva proximitat al grup. Té 24 anys i viu a la casa familiar situada a l'àrea metropolitana. Els seus pares són acadèmics universitaris. El seu bagatge educatiu i cultural és elevat.

4.2. Experiències vitals

Tant les entrevistes com les històries de vida ens han ensenyat que hi ha algunes experiències vitals que han influït o influeixen (actualment) de manera transversal en la vida de les noies i els seus espais vitals. Això inclou també relacions i perspectives de gènere que es formen i transformen a partir d'aquestes experiències. Aquestes s'originen sobretot en les relacions familiars, de parella i d'amistat; en identifications i interessos claus; condicions d'origen (per exemple, viure processos de migració), i condicions vitals relacionades amb la salut, la feina o el lloc de residència. Dibuixar aquestes experiències vitals ens ajuda a entendre millor la participació de les noies en els grups i les seves perspectives i actituds sobre el gènere.

4.2.1. Les relacions familiars

Qualsevol família és un món i aquest món marca molt l'existència de cadascú, les perspectives i els valors, la manera de pensar i d'actuar. Per tant, s'evidencia que per a les noies les vivències en la família i les relacions personals que hi han viscut dins són essencials per entendre el seu moment actual, el seu món i també, en bona part, les perspectives i els valors relacionats amb la identitat de gènere. Les noies mostren, en els seus relats, diferents moments “d'anades i vingudes” respecte al fet d'estar (i voler estar) amb la família, juntament amb la necessitat —algunes més que altres, depenent del context familiar— de buscar el seu propi espai lluny de la família i emprendre un camí d'autonomia.

L'Audrey, per exemple, és una noia que sempre ha valorat l'amor i unitat viscudes en la família. Actualment viu en una ciutat diferent que la seva família, per això sempre busca estar amb la seva família quan la va a visitar. Alhora ha sentit cada vegada més el desig de tenir el seu propi espai i la necessitat d'establir una distància sana amb la família. Aquest desig està íntimament vinculat amb la situació per la qual passa la família: just abans de l'última entrevista, els pares de l'Audrey van anunciar la seva separació. L'Audrey sent, a més a més, que la seva absència durant la setmana li dificulta la reinserció durant les seves visites en les dinàmiques específiques de la família:

Estic realment feliç amb la meva família i el fet que jo hagi marxat de casa també ha ajudat a unir-nos més, el fet de que em trobin a faltar quan jo arribo allà tot són abraçades somriures, bons moments... Però també és cert que la meva família és una mica esbojarrada, mons pares són molt divertits, són superextrovertits, quan venen amics a casa tot són riures però després també hi ha el dia a dia. A vegades sí que amb això quan els meus amics coneixen els meus pares “és que són la hòstia”, jo penso “és veritat” però també hi ha una altra cara i aquesta no sempre ha estat bona. Hem tingut moments una mica difícils a casa a nivell de com ens portem entre nosaltres, molta tensió, però el fet que hagi marxat ha ajudat en tots aquests petits problemes que teníem que tampoc ningú ho acabàvem d'expressar com que es resolguessin per si sols... [...].

Ara a casa meva l'altre dia em vaig discutir bastant amb la meva família [...] ara de fet estem a una època molt maca i molt d'això però hi ha dies que jo vaig cap a [nom de ciutat] i em trobo amb situacions que com que jo no hi he sigut no les entenc. I potser em trobo amb tothom enfadat amb tothom i jo allà al mig intentant fer bona cara perquè tampoc sé que passa. I l'altre dia vaig petar i em vaig ficar a plorar i a més a més ara el nòvio de ma germana està vivint amb nosaltres i encara em vaig agobiar més perquè en aquell moment era com que necessitava

el meu espai i necessitava estar jo sola. I me'n vaig adonar que ara mateix a casa meva no tinc un espai per mi, perquè inclús el que era la meva habitació ara és com l'habitació de ma germana i el nòvio, se l'han fet a la seva mida, han ficat dos llits junts i ara dormo a la llitera, quan jo sempre he odiat dormir a la llitera, sempre hi dormia ma germana. I em vaig sentir com una visitant, en plan, vale per vindre dos dies guai, però el fet de passar tot l'estiu aquí no sé com ho portaré i em fa una mica de por.⁶ (Audrey, G1, HV1)⁷

L'Amira, per la seva part, es troba ara en el cim dels seus objectius vitals, està complint tots els objectius que s'havia plantejat des que era una nena petita: tenir estudis, una feina per mantenir-se (amb plena autonomia), un cotxe i un pis de propietat. La família sempre ha suposat un pilar central a la seva vida. No obstant això, no pot esperar el moment d'obtenir les claus del seu pis. Durant les entrevistes i històries de vida l'Amira s'està tot just independitzant, es muda de la casa familiar a una ciutat de l'àrea metropolitana:

¿Importantes en mi vida, como pilares importantes en mi vida? Son mi familia, o sea, mi hermana, mi hermano, mi padre, mi madre. Mi familia. Pero para llevarme a una isla desierta a la hora de sobrevivir pues... [...]. Es que claro, por el apego y porque es familia me llevaría a mi madre, a mi padre, a mi hermano y a mi hermana. Pero convivencia con esto y eternamente, no. Y me estoy yendo de casa, ¿sabes lo que te quiero decir? Entonces claro, por apego, porque es mi familia y siempre hay estos lazos pero si no, me llevaría a mi mejor amiga con la que voy a quedar ahora, me llevaría a mi hermana seguro [...]. (Amira, G2, ES2)

Les noies reflecteixen així la seva joventut: ganes d'independitzar-se, desig de llibertat i de construir la seva vida com volen, és a dir, no portar la vida que els seus pares els han ensenyat a portar. A més, les noies mostren en els seus relats que durant l'adolescència i en el camí de fer-se adultes, les imatges prefixades i idealitzades dels pares es van transformant en percepcions més realistes, nodrides de les pròpies vivències com a adolescents i joves adultes. La Leyla reflecteix aquesta combinació d'amor incondicional i perspectiva realista i madura, que implica també crítiques cap a determinats comportaments, en els sentiments cap a la seva mare:

6 Per preservar els discurs de les noies amb les seves característiques lingüístiques, les seves intervencions han estat transcrits literalment. No s'han corregit els errors.

7 S'indica en aquest ordre el pseudònim de la noia, grup en què participa i tipus i número d'entrevista (ES = Entrevista semiestructurada, HV = Història de vida).

Con mi madre, la verdad es que muy bien porque a mi madre siempre la he visto como... mi mejor amiga ¿sabes?... porque éramos madre e hija, o sea yo no tengo hermanos y aparte mi padre está en Uruguay. Entonces era como mi ídola, por decirlo de alguna manera. Luego cuando vas creciendo te vas dando cuenta de que cada persona tiene sus cosas, que no todo el mundo es tan perfecto como piensas, ni el mayor es perfecto, nadie es perfecto... Te llevas un poco de decepción. Por una parte porque dices “quizás yo, si hubiese estado en tu situación, como madre, hubiese actuado de otra forma...” [...] entonces yo para la edad que tengo, siempre me he juntado con adultos, porque mi madre siempre me llevaba a los conciertos, a las casas de sus amigos, todos eran grandes y yo era ahí “ahhh..” entre porros, “uyyyy”... [risas]. (Leyla, G2, ES2)

En alguns casos fer-se adult implica també observar com els rols entre pares i fills s'inverteixen, per exemple en crisis substancials dels pares, quan de sobte són les joves les qui han de fer-se càrrec i ser el suport dels seus pares. Durant el procés de la separació dels seus pares, l'Audrey observa com la seva germana, sempre molt pròxima a la mare, es converteix en el suport principal en aquest procés dolorós, invertint-se així els papers de pares i fills:

[...] Me germana ha sigut molt qui ha estat al costat de ma mare 100 % i ma mare s'ha recolzat molt en ella i ma germana hi ha estat molt i realment a ella això també li ha acabat pesant moltíssim perquè no és fàcil intentar gestionar el que li passa a ta mare que en principi és com la figura que sempre t'ha salvat a tu. Doncs trobar-te en el moment que l'has d'ajudar a ella i en coses importants, clar a ma germana li ha pesat bastant, però per ma mare doncs ha sigut un punt d'apoyo molt important. (Audrey, G1, HV2)

La separació dels pares o altres esdeveniments que suposen una nova configuració familiar representen en molts casos experiències traumàtiques per a les joves, durant les quals es viuen emocions intenses (com ràbia, tristesa, decepció, desorientació, etc.). Solen ser doloroses i representar una incisió en les vides de les joves, en les quals es trenquen pautes familiars i es dona lloc a noves constel·lacions familiars. L'Audrey explica, de forma bastant reflexionada i madura, com ha viscut ella la separació dels seus pares, que, d'alguna manera, va ser un fet bastant inesperat per a ella:

Jo els caps de setmana és això, arribava i anava com una mica cega i veia mals rollos, cares llargues, com que notava un ambient crispat i tens i jo clar no entenia què passava a la que preguntava també esquivaven els temes, no se'n volia parlar i clar jo al final estava com... tenia moltes ganes de tornar a casa per estar amb la meva família i, en canvi, em trobava una situació que no era gaire agradable al final i, en canvi, caps de setmana

que arribava i superbé, inclús fer plans i anar cap aquí i cap allà però el penúltim cop o així crec que vaig anar a [nom de ciutat], ma mare em va dir que mons pares es separen. [...] però també penso estant en el punt que estàvem segurament sí que és millor que agafem distància tots. Ara també hi ha el punt de que no m'agradarà arribar a [nom de ciutat] i dir on he d'anar o amb mon pare o ma mare o, saps? i clar això també ha influenciat molt en el fet que jo prengués abans la decisió de quedar-me; de pensar, vale és una bona decisió perquè amb tot el que estarà passant... que clar a l'hora també sap greu com això fugir del problema... però crec que poc a poc ens anem entenent entre tots. (Audrey, G1, HV2)

Sovint les experiències estan relacionades a una resignificació dels papers dels pares i de les relacions futures amb ells. En el cas de la Mel la separació dels seus pares i la decisió de viure, juntament amb el seu germà, amb el pare i no amb la mare, va representar per a ella una resignificació radical dels rols del pare i de la mare, establint una relació completament nova amb totes dues figures.

Jo abans vivia amb la meva mare i després vaig passar a viure completament amb el meu pare. I aquest canvi també va ser com important perquè, o sigui, va arribar un punt que jo amb el meu pare era com que el tenia com una figura que em feia com molt respecte, o sigui que encara em fa respecte, però no era com respecte del que ara tinc sinó que era com por i tot. [...] perquè clar només el veia durant alguns dies de la setmana i després els caps de setmana però sempre estava amb la meva mare. Llavors quan vaig passar a viure amb ell va ser com un canvi total perquè el vaig com començar a veure'l d'una manera diferent, però cap a millor. Aquest canvi també el vaig notar en mi, perquè vaig dir, que tampoc, que les coses no són com semblen i que per molt que et pintin a una persona com te la estan pintant, no vol dir que sigui així. (Mel, G1, HV2)

Mentre que el pare es transforma d'un desconegut, una cosa temuda, a la seva referència parental principal, la mare desapareix dels seus vincles emocionals i del seu relat vital. Les decepcions que viuen en el nucli familiar relacionades amb els pares, marquen de manera determinant les vivències de les noies i suposen tot un repte de superació. En alguns casos, com el de la Mel, determinats membres familiars poden semblar com l'ombra que cau sobre les vides juvenils. La Mel ens explica que en el seu projecte de vídeo-capsula la seva mare no hi tindrà un lloc:

No li vull donar com protagonisme perquè en veritat m'ha canviat, però m'ha afectat de forma negativa. O sigui per una part és positiu però per l'altra és com, "joder, m'has com arruïnat una mica la infància", saps? (Mel, G1, HV2)

L'absència de determinats membres familiars influeix també, pel que fa al gènere, la vida de les noies: l'absència de rols paterns o materns significa en alguns casos l'absència de referents d'identitat de gènere (referències masculines, femenines). La Leyla explica com l'absència del seu pare —amb qui només havia compartit els seus primers anys d'infància a l'Uruguai— i el fet de créixer en una casa de dones (amb la seva àvia, mare, tieta, cosines i nebodes) ha influenciat la seva manera de relacionar-se amb nois i homes i que sovint li costa entendre'ls, sobretot quan ha de desxifrar les intencions que tenen amb ella:

Yo no he tenido nunca una figura paterna ni padre, y siempre me he criado entre mujeres, entonces quizá eso me ha influenciado un poco, pues aquella vez que te conté eso también con los chicos, a veces me costaba entrar, ver de qué manera estaban queriendo hablar conmigo, muchas veces sentía que era solo para el sexo, a veces es solo por curiosidad, hay gente que ni piensa en eso y quizá soy yo la muy sexual, puede ser, soy una persona bastante fogosa también. Pero... [...] como que el sexo masculino es algo que todavía para mí es como mucho más personal... más personal que porque seas un hombre. Yo en la mujer veo que tiene como algunas puntas mucho más en común pero eso es porque yo las sé diferenciar y analizar, a los hombres no les tengo tanto... no sé... (Leyla, G2, ES2)

En el seu cas, a més, la referència masculina més pròxima dins de la seva família havia estat el seu avi, ja mort, qui sovint la cuidava, però a qui classifica de faldiller per haver tingut bastantes relacions i fills amb diferents dones:

Mi abuelo me cuidaba porque no tenían con quién dejarme, en realidad mi abuelo también siempre ha sido una persona muy fría, o sea, ha estado por la familia pero también ha sido una persona bastante a su bola, bastante mujeriego también, tenía un montón de mujeres y o sea muchas mujeres y muchos hijos, ha tenido 7 hijos en total, y los 7 hijos con diferentes mujeres (Leyla, G2, HV1)

La Mel, en canvi, diu que a ella li ha faltat la referència materna, en part perquè part dels records que té de la seva mare són tan negatius que prefereix esborrar-los de la memòria, com si només hagués tingut una referència paterna:

Jo només he viscut amb el meu pare llavors com que no veia tant, o sigui si hagués existit la diferència de rols entre home i dona, doncs no l'hagués vist tant perquè al només tenir la figura paterna no podia veure la materna i no podia diferenciar... o sigui fer, adonar-me'n de que hi ha molta diferència. (Mel, G1, ES2)

Encara que la Mel no al·ludeix gaire a les conseqüències que això té per a ella avui en dia, es pot intuir que l'absència d'una referència materna

positiva li marcarà en les seves perspectives vitals i possiblement també en qüestions relacionades amb rols o identitats de gènere (encara que en el seu cas té referències de la seva àvia paterna que ha estat com una mare i la nova parella del seu pare, una referència important per a ella).

Les germanes i germans juguen també un paper importantíssim en la configuració identitària de les joves i són en molts casos referències clau per a determinats àmbits vitals, com el gènere. En el cas de l'Amira, la seva germana gran ha constituït una referència principal en la seva vida, també en la interseccionalitat de gènere, religió i edat. La seva germana ha estat l'única referència de dona jove musulmana amb estudis i independència del context sociodemogràfic en el qual va créixer l'Amira amb la seva família (en el barri Raval a Barcelona):

A: Va a sonar un poco feo lo que voy a decir, pero yo desde que estoy en el Raval, el único tipo de mujer que veía era uno que no es ni malo ni bueno, no hay otras variaciones de mujer musulmana, cerca del mío... [...] Entonces lo que veía era mi hermana. Lo más cerca para mí era mi hermana que, joder, ha hecho, se ha sacado su carrera, sacó no sé qué, no se cuántos... Pero yo no soy como mi hermana tampoco, somos muy diferentes. [...].

E: ¿Cómo es ella?

A: Supertranquila, supercallada, supermocita. Yo soy como “uaaaahhhh”, ¿sabes?, [...] totalmente dispar, o sea, que es un amor, o sea, la amo con locura a mi hermana, pero somos totalmente diferentes, ¿sabes? Esta espontaneidad de... me sale a mí y a ella no, ¿sabes? [...] Entonces yo creo que teniendo a mi hermana que es así tan discreta, es superdiscreta, y yo soy todo lo contrario... o sea, no tengo nada de discreta... hablo muy fuerte pero porque es mi tono de voz, y o sea [...]. (Amira, G2, ES2)

Signifiquen referències clau tant per a identificacions com desidentificacions (“soc molt diferent i ho faré tot diferent”), i també com a germana petita el desafiament de desprendre's d'aquesta referència i acceptar la pròpia manera de ser i fer les coses, com ens descriu l'Amira en els seus relats. De la mateixa forma, l'Audrey identifica la seva germana com un suport emocional i d'identificació importantíssim, fins i tot com a ajuda en la presa de decisions.

La meva germana sempre ha sigut un punt molt fort per a mi, des de petites perquè el fet que comencéssim anar a castells juntes ens va unir moltíssim, teníem sempre el mateix grupet d'amics a dintre la colla de castells, llavors sempre sempre hem anat molt juntes, sempre també hem compartit habitació, vull dir sempre hem tingut molt molt vincle i ara, per exemple, ella ha estat fora casi mig any, que se'n va anar a viatjar amb la seva parella també és el meu millor amic, també, i aquests cinc,

sis mesos que ha estat fora hi ha hagut molts moments que he trobat que la necessitava aquí amb mi, perquè realment és una de les persones amb qui sempre ho he compartit tot a l'hora de prendre una decisió, sempre m'ha ajudat a decidir i inclús a intentar-me fer veure que és el que hauria de fer o debatre molt. Per tant, me germana és una persona molt molt important per a mi. (Audrey, G1, ES1)

En el seu cas, resulta especialment interessant el fet que el vincle amb la seva germana es va reforçar de manera significativa quan totes dues van començar a participar en el grup de castellers a Tarragona: la participació conjunta en el grup va fer que establissin amistats en comú i fessin activitats conjuntament, a més que el grup dels castellers apel·la a un pronunciat esperit de grup, unitat i cooperació, que segurament va ajudar a estrènyer el vincle emocional entre les dues germanes. En aquest context, en canvi, l'Audrey identifica la relació amb el seu germà com molt menys estreta per motius relacionats amb la identitat de gènere:

No ens portem tant realment [...] també nosaltres som dues noies i ell un noi i suposo que també afecta: ma germana i jo hem compartit habitació sempre, vull dir, han sigut factors que han ajudat que quedés una mica més apartat, tot i que de petits sempre jugàvem junts i tal, però, per exemple, jo amb el meu germà sempre, sempre m'he portat fatal, quan érem petits algo exagerat de pegar-nos però moltíssim moltíssim [...]. (Audrey, G1, HV1)

Mentre que les germanes, per tenir el mateix sexe, comparteixen habitació, el germà té una habitació a part, fet que crea més distància física entre germà i germanes. A més, el relat de l'Audrey al·ludeix a un comportament físic diferent del seu germà, que es podria relacionar amb una identitat de gènere masculina ("pegar-nos").

4.2.2. Les relacions d'amistat

Les relacions d'amistat resulten en tot cas claus en les configuracions identitàries de les joves i representen un eix central en les seves vides. Els grups de parells reemplacen en el procés de fer-se adult els espais d'identificació i suport emocional proporcionat pels pares i la família d'origen. Són espais en els quals es poden compartir interessos vinculats al món juvenil, compartits per una mateixa generació (condicionada pel gènere, la classe social, l'origen, el lloc de residència, etc.), elevant els nivells d'identificació i sentits de pertinença. Sobretot es valora enormement la sensació de comprensió i tolerància, molt major que en la família:

[...] vaig anar fent una altra amiga quan vam fer 4t d'ESO i tal [...] i bua i l'època amb ella, la recordo molt molt guai. A més, no sé, era com que ens vam entendre moltíssim i ella també

tenia el seu grupet que també sempre em deia “oi? és que amb el meu grup no sé què”, com lo mateix que em passava a mi [...] fins que al final vam arribar a ser les dos juntes i a mort amb nosaltres i... [...] un duo totalment i ens passàvem els dies juntes i fèiem campanes i anàvem aquí i anàvem allà, amb les nostres famílies... (Audrey, G1, HV1)

Les joves ens expliquen també la necessitat d'incorporar-se a grups d'amistats dins de l'espai escolar; formar part d'un grup amb el qual poden estar i relacionar-s'hi dins i fora del context escolar. Aquests grups representen sovint el contrast amb les experiències de solitud.

La cerca per establir (noves) relacions d'amistat es torna encara més imminent en el cas de les joves que han hagut de canviar de lloc de residència o de col·legi o institut i que s'han vist confrontades amb la situació d'integrar-se en grups d'amistat ja establerts, passant d'outsider a insider. Per a algunes noies el fet de reviure de manera constant aquest paper ha suposat un constant desafiament en la seva trajectòria vital, com explica la Mel:

Jo crec que he tingut sort en aquest sentit perquè em vaig canviar molts cops d'escola, bueno, molts no, tres, però per a mi van ser molts, clar, sigui tornar a fer amics era com una mica difícil i també saber quins amics, doncs sí o quins no, o amb quins o qui coneixen millor, o a qui no i clar era una mica pal tot. I a la que coneixes una persona que a lo millor després te n'adones que no, que no congenieu molt, tornar a conèixer a una altra ja és com molt pal... és una mica difícil però al final jo crec que les he acabat trobant. (Mel, G1, ES2)

Els espais d'identificació, sentit de pertinença i acceptació generats en els grups d'amistat resulten molt significatius per a les joves i dones joves en la mesura que es veuen confirmades i reforçades en la seva manera de ser, fins i tot amb la possibilitat d'introduir canvis desitjats en la personalitat.

En l'àmbit de les relacions d'amistat es debaten les qüestions centrals de gènere, es creen identifications i simbologies relacionades amb les identitats de gènere i, de la mateixa manera, desidentifications amb altres rols i actituds relacionats amb el gènere.

4.2.3. Les relacions sentimentals

Els espais d'amistat sovint donen també lloc a relacions sentimentals o sexuals, un altre camp central de les vivències de les noies. Sobretot els primers amors i vivències sentimentals i sexuals resulten incisives en la trajectòria vital de les joves, que a la vegada els han servit com a aprenentatges fonamentals per a futures decisions i posicionaments i les ha influenciat en les seves referències masculines en l'amor. Evidentment, aquestes experiències i vivències íntimes són molt diverses i només en alguns casos hi havia la suficient confiança i predisposició per part de les noies per compartir-les

amb nosaltres. La Leyla ens confia com el seu primer gran amor la va marcar en molts aspectes de la seva vida, tot i que avui dia el recorda com una fase traumàtica pel patiment viscut:

Por ejemplo, yo lo pasé muy mal en el amor cuando tenía 14 años porque sufrí mucho por amor, pero no sufrí en plan de que me maltrataba o algo así; sufrí de típico amor que tienes y no puedes y como que todo te recuerda a él y piensas todo el rato en él, y lloras, y quieres estar solo con él y es la única persona que vas a estar enamorada... bueno y eran unos dramas, sí soy la persona más dramática del mundo, creo... en ese momento era como guau. Y darme cuenta después como había actuado yo, como había actuado esa persona, el tiempo que había perdido, aun así pasaron tres años y yo seguía enamorada de esa persona, fue muy fuerte, esa persona a mí me clavó mucho pero también fue la persona que me desvirgó entonces para mí era como guau, desvirgarse... no sé. Lo tenía como ahí muy dentro. [...]. Como que después de eso, que no solo fue lo del chico lo que me cambió pero el tema de los hombres sí que me influenciaba en mi vida. (Leyla, G2, HV2)

Les noies també s'adonen de les primeres experiències en les quals les seves parelles masculines van intentar exercir control i domini sobre el seu comportament, experiències que posen de manifest actituds masclistes i patriarcals.

El més interessant d'aquestes experiències de l'Audrey és el procés reflexiu que aquesta relació li ha induït i un procés lent de resistència i d'empoderament, justament per haver-se sentit empresonada durant un temps prolongat i com a víctima de la seva relació sentimental, fins a tal punt que la necessitat d'alliberament es va oposar, finalment, al seu desig de complaure'l:

Una tarda normal que vam quedar ens vam discutir per, per jo què sé, pel color de la polsera, i jo vaig dir "prou, aquí sí que sí, ja està" i llavors o sigui li vaig començar a dir com tot. Va ser com, no sé, em va vindre una llum i em vaig empoderar i, i vaig dir prou i, inclús així ell em deia "segur que ja has parlat amb les teves amigues", no sé què, i jo per dintre pensant "com em pots dir això si a les meves amigues els amago lo malament que estem per por?" i llavors li vaig dir "mira ara mateix dis-me el que vulguis perquè o sigui és que ja està s'ha acabat" i recordo que l'últim que em va dir va ser, "pensa-t'ho bé perquè demà te'n arrepentiràs" i va ser dir-me això i jo marxar cap a casa meva i recordo somriure molt. Sí sí, va ser com un alliberament que, en el qual abans no havia vist que estava empresonada, no?, i el fet d'haver-ho fet jo sola. Ara no ho tornaria a passar així, o sigui, primer de tot no em tornaria a passar estar amb una persona així, perquè no ho toleraria des del moment zero, en el cas hipotètic que em passes, no ho passaria pas sola... (Audrey, G1, HV)

De la mateixa manera, les joves ens parlen amb bastant franquesa i naturalitat de les opcions sexuals i identitats de gènere que han optat en un moment concret de la seva vida, com altres elements més (no els únics o principals) per a la seva configuració identitària. L'Audrey, per exemple, explica que després d'haver estat en dues relacions amb nois o homes, va estar amb una noia, que era amiga seva, i que aquesta decisió no va ser gens premeditada, sinó que va sorgir de manera natural i sense parar-se a qüestionar-la:

Per a mi va ser, bua, un descobriment, em va fer ballar molt el cap, tio, perquè, u, està molt boja i té el cap tan ple de tantes idees i ho expressa de moltes maneres diferents, vull dir la vaig conèixer quan vam anar de viatge a Mallorca amb G1 [...] Jo tampoc m'havia, havia estat mai amb cap noia i ni m'ho havia plantejat, però va passar i realment va ser molt maco perquè va ser això, també com fluir vull [...] i amb ella bua va ser molt explosiu, molt molt molt explosiu, no sé tot com molt intens i, i molt nou tot no vull dir les dues realment i no ens plantejàvem res, simplement fèiem i endavant i la gent flipava amb nosaltres en plan, les que eren més amigues seves que també eren amigues meves i tal però no tant, sempre em deien és que esteu fets una per l'altre en plan ella està boja i tu més i al revés o sigui les dos tenim un punt de, de bogeria que ens enteníem moltíssim i ens ho passàvem supersuperbé, molt bé [...]. (Audrey, G1, HV)

En el terreny de les relacions sentimentals afloren per a les joves diferents opcions d'identitats de gènere i d'orientacions sexuals. Aquestes s'escapen summament de l'imaginari hegemònic binari, com masculí-femení o heterosexual-homosexual. Són molt més àmplies i impliquen moltes més opcions. La qüestió no és si un o l'altre per a sempre, sinó més aviat aquest i/o aquest altre de moment.

4.2.4. Altres experiències decisives

Ja s'ha al·ludit a experiències incisives i fins i tot traumàtiques en l'àmbit de la família, que solen ser les més transversals, en el sentit que han afectat de forma més transversal els diferents àmbits vitals de les joves. Però elles ens parlen també d'altres vivències que han marcat de manera important les seves vides i les seves configuracions identitàries.

En el cas de la Mel ja hem vist com pateix (juntament amb el seu germà) per la separació dels pares i per la desaparició de la mare de la seva vida (almenys no és la mare que ella desitja tenir i per la qual sentiria seguretat i afecte). Una de les conseqüències és el constant canvi de lloc (canviar de pisos sovint) i també, com ja hem assenyalat, el canvi freqüent de col·legi i institut, la qual cosa implicava per a ella haver de fer amistats novament. El conjunt d'inestabilitat i inseguretat és el que afecta més la Mel, com ens explica:

O sigui, tots aquests canvis, o sigui igual que m'han afectat a mi jo estic segura que li han afectat a ell, el que passa que jo

he sigut més de mostrar-ho o que m'hagin dit... no sé què se'm nota més i ell, en canvi, ho ha amagat més. I a lo millor ho ha amagat més perquè li han imposat el rol de, que li ha imposat la societat de, Bueno, “tu ets un home no has de mostrar els teus sentiments”, saps? [...]. (Mel, LG1, HV1).

Contràriament, la sensació d'estancament i el fet de no tenir cap objectiu, res a fer, són dues coses que poden resultar paralitzants. Tenint en compte el context d'avui dia de la joventut —taxes de desocupació elevades, poques oportunitats laborals i habitatges inassequibles en les grans ciutats—, és una situació en la qual els i les joves poden caure fàcilment. Per això és tan important tenir en compte les greus conseqüències emocionals i psicològiques que aquesta falta d'oportunitats pot comportar. L'Amira explica l'experiència traumàtica de no tenir feina:

Hubo una temporada que no tenía nada de trabajo, nada. Nada, estuve un mes. Pero ese mes fue depresión. Estaba depresiva. Que mi madre me dijo “pero vete a París o algo” [...] me tuvo que ver en la mierda, porque mi madre eso de que yo viaje sola lo lleva mal. [...] Pero estar, que yo sabía que no tenía trabajo... estaba entrando en un... necesito como una rutina y luego yo sola romperme la rutina y luego yo sola volvérmela a poner. Pero necesito como una estructura, si no me deprimó. No sé salir yo sola sin una estructura. [...] En casa no puedo estar. [...] Necesito un motor, si no me deprimó. (Amira, G2, HV)

Patir una malaltia greu que implica la possibilitat de morir-se resulta un desafiament i una experiència vital per a qualsevol persona, que marca un abans i un després. No obstant això, la Figaro explica com la malaltia pot ser un motor de superació personal i com pot ensenyar-nos a conèixer-nos millor i estar més feliços. Una vegada que accepta la malaltia, reivindica que, com a persona, és molt més que la seva malaltia:

[càncer] acceptar les coses tal i com són, resignificar el teu passat. He acceptat molta ràbia que tenia en contra meva que havia projectat als meus pares que en realitat no era cap a ells, sinó que era cap a mi i l'he acceptat i em sento bé, ser conscient del que dic, faig i penso. [...] [abans] m'identificava molt que era una malalta de càncer i realment no, soc moltes més coses que la meva malaltia, em molestava que parlessin de mi o les cares de pena, perquè pel carrer la gent et mira i tu ho veus i això em molestava. Però ara no, no em molesta, però perquè jo ho estic vivint d'una altra manera i jo sé com soc i soc altres coses que això i soc feliç [...] el càncer m'ha ensenyat molt, ha sigut un mestre realment, no ho veig com un enemic, sinó algú que m'ha ensenyat que he pogut aprendre, que m'ha fet evolucionar i m'està fent créixer i que soc més feliç ara que abans del càncer. (Figaro, G1, ES)

En molts relats de les joves, l'element de superació és constant. Perseguir els seus somnis, per molt llunyans que puguin semblar o per més impediments que puguin tenir en el camí. La Leyla, per exemple, vivia des de nena amb la consciència de ser immigrant i no tenir papers, una cosa que d'alguna manera va reforçar la seva percepció de ser diferent dels altres, encara que li costa posar-li nom:

Tengo que decir que en el colegio sí que me sentía bastante rara a veces [...]. Pero, me sentía rara en el sentido como si fuera diferente a los niños, no me sentía una niña normal, no sé, era como que yo... no que tuviera algo especial, sino que tuviera algo como que me diferenciaba del resto. (Leyla, G2, ES2)

Tot i haver vingut als quatre anys a Catalunya i haver passat tota la infància i adolescència aquí, no va ser fins als 18 anys que va obtenir els papers i va poder treballar i viatjar, un dels seus grans somnis:

Siempre he sido una persona bastante alegre, en el sentido de sentirme bien, nunca he tenido una depresión ni nada, pero con 16 años noté mucho más la condición de ser una inmigrante y no tener papeles, pues eso me condicionaba mucho para el tema de estudiar y para poder hacer lo que quisiera. Entonces como que cogí un poco de rabia al mundo, a la sociedad donde vivo y más sobre todo porque estaba estudiando teatro del oprimido que hablaba justamente sobre todos estos temas sociales entonces yo me puse a ser como un poco más consciente en ese momento de todo lo que pasaba [...]. Por eso yo creo que también tengo este ímpetu ahora de querer salir y viajar, porque durante muchos años he sabido que no podía viajar afuera por el tema de papeles y he pensado “pues cuando me saque los papeles voy a viajar, de una”, me da igual lo que esté haciendo. (Leyla, G2, HV)

És evident que la condició d'estatus legal (com el permís de residència i feina) influeixen de manera significativa a la vida de les joves en l'àmbit emocional (identitat, sentit de pertinença, identificació, etc.), però també quant a possibilitats de fer plans i projectar el futur. Les joves participants mostren un alt grau de motivació i determinació en imaginar el futur i sempre tenen bastant clar el que les fa felices. Per a algunes noies això està directament relacionat amb la seva activitat en el grup estudiat, que significa per a elles font d'identificació, sentit de pertinença i realització personal. És el cas de l'Audrey, per a qui la participació en els castellers representa des de ben petita una prioritat a la vida. Per aquest mateix motiu, la impossibilitat de participar-hi degut a una caiguda suposa un veritable esdeveniment traumàtic, tal com relata:

Amb els castells em va passar una cosa que realment m'ha afectat molt a la meva vida. Jo fer castells era com la meva devoció, m'encantava i m'ho passava superbé i a més l'ambient

acompanyava. I quan en tenia 11 vam fer un castell que era molt gran i vam caure, va ser una caiguda bastant lletja [...] i jo vaig patir una lesió bastant forta, em vaig trencar el braç [...]. [Després de rebre l'alta] i quan estàvem arribant a casa jo li vaig dir a ma mare, “mama, però tornaré a fer castells?” i, i recordo que em va dir “no” i per a mi, o sigui, sent una nena, em va afectar moltíssim moltíssim moltíssim, perquè realment era una cosa que vivia molt i em va fer molt mal, realment, saber que no podria a tornar a fer castells. I inclús, la temporada següent, quan vam començar, jo anava als assajos però no pujava. Entraven nens nous, no sabien qui era jo, quan jo abans a la colla era com la que sempre pujava, que tothom coneixia i va ser com una època bastant difícil realment per a mi, perquè és això, anava a la colla i no m'hi sentia identificada i el fet de no pujar quan a mi m'encantava em matava per dintre... [...] i vaig estar tres anys així tocant la gralla [...] i recordo el primer assaig que em vaig tornar a enfaixar que era com que la gent em veia enfaixada i se n'alegraven moltíssim [...] i recordo el primer castell que vaig tornar a fer després de tant de temps, bua, va ser superemocionant... (Audrey, G1, HV)

A vegades la cerca de la felicitat implica la necessitat de provar alguna cosa nova, emportar-se decepcions i rectificar a partir d'aquestes experiències.

4.3. Participació als grups organitzats

4.3.1. Els grups i les reivindicacions de gènere

Les joves del grup de castellers, G1, comenten que a vegades realitzen un pilar femení, o sigui, un castell en forma de pilar construït únicament per dones, i que algun any (tot i que l'any de treball de camp no) també l'havien realitzat en el marc de la manifestació del 8M. Gràcies a les entrevistes podem veure el significat d'aquest pilar i, sobretot, el paper de l'Aire, la noia que fa de baix. Es tractava d'un pilar que va impactar, fins i tot, a membres del grup més recents, com ara la Mel, que just s'havia afegit al grup.

Sí que hi ha diferència de gènere. O sigui, en el moment en què els baixos, per exemple, els que aguanten el castell, són homes tots, tots, i això sí que és una desigualtat. Però això no vol dir que no proposem a noies, o sigui, que no es proposi a noies ser de baixos, sinó que, bueno, ja estan ells. Pues, mira, si alguna noia ha proposat algun cop “eh, que jo vull fer de baix”, pues se la prova i ja està, però sí que es pot veure com els que acostumen a ser els baixos, els primers i els terços són homes. (Mel, G1, ES1)

El que expressa la Mel és sobretot el missatge que les noies també ho poden fer, que podria ser el missatge que es transmet també al públic quan el grup

porta el pilar femení a la plaça. Igualment, s'ha de dir que tota possibilitat de fer el pilar depèn en l'actualitat d'una noia del grup, que sembla ser l'única, de totes les noies que hi participen, que fa de baix. El que també és interessant veure és que, per poques vegades que hagi fet de baix, l'Aire ja s'ha convertit en una certa llegenda. La Mel la menciona repetidament i en un sentit d'empoderament, ja que pel sol fet que hi hagi una noia al grup que faci una vegada de baix, ja significa que cada cop ho fan més dones i es fa més comú. L'Emma, en canvi, té una perspectiva diferent cap als cossos i pensa que és una sort que actualment hi hagi l'Aire que pot fer aquesta posició, però que en realitat depèn del cos i que els cossos són diferents i que en limiten les possibilitats. Cal afegir que tant l'Emma com la Mel fan els papers d'enxaneta i acotxadora, que a les colles convencionals normalment faria la canalla —un altre tema relacionat amb els cossos, ja que podria tenir a veure amb una certa infantilització de la dona—. Per molt que al G1 no hi hagi canalla, s'hi manté igualment el nom cap de canalla per al càrrec que s'ocupa de l'entrenament de les enxanetes i acotxadores.

Un altre exemple d'acció reivindicativa, en aquest cas respecte a les orientacions sexuals, vam poder observar-lo a la diada del G1 a un poble de Catalunya. Una de les altres colles universitàries participants, just al principi, va treure la bandera de l'arc iris i la va fer volar des del seu castell un cop acabat de carregar i abans de la descàrrega. L'acció va ser rebuda, en el seu moment, amb crits de suport al moviment LGTBIQ+ i un aplaudiment general. Tot i que no va ser una acció realitzada pel G1 com a colla, pot servir com un altre exemple del ventall d'accions reivindicatives que es poden incloure en la pràctica de construir castells.

G2 tracta, segons l'Amira, el tema de la igualtat de gènere, però no acaba de convertir-lo en una acció o expressió cultural concreta.

G2 lo habla pero muy poco. [...] pero la verdad, muy poco. G2 es porque están en un sector social que está viendo que falta esto entonces el dinamizador central siempre intenta hablarnos en positivo, ya has visto que el director musical también, “todas vamos a hacer esto”, porque es todas las personas, no todos, ni chico ni chica. (Amira, G2, ES2)

Al G2 podem trobar també el missatge del “també podem” que ens transmet la Mel amb els seus comentaris del pilar femení i amb altres accions dels grups. És l'Amira qui ens parla d'aquesta idea de ser un model i transmetre un sentiment d'empoderament i el pensament “si ella ha pogut, jo també puc” a totes les noies i també als nois del públic.

el [director de la escuela a la cual fue Amira y en la cual había realizado una actuación] se lo dijo a los chavales: “esta chica estaba en este colegio y las primeras veces que ha cantado fue en la casa de Almar”, que es como el teatro así que tenemos al lado del cole, muerta de la vergüenza, no sé qué, lo hacía fatal, y ahora pues mira, o sea... es como que si quieres, no sé... no sé exactamente lo que se pueden llevar pero yo creo que es

como ganas de ser futbolista, tío, pues cúrratelo y sé futbolista, ¿sabes? [...] pues como eso, siempre lo digo, no... ¿qué quieres, ser cantante? pues cúrratelo pero ten un plan b por si acaso y c y d y hasta la z. Y otras conjugaciones si hace falta, pero no sé, yo creo que es lo que se pueden llevar los jóvenes, del palo son jóvenes como nosotros y yo también puedo estar ahí, sabes, si quiero ahí quién dice ahí dice... en una nave, yo qué sé...sabes, que puedes conseguir lo que te de la gana un poco. No sé. (Amira, G2, ES1)

En l'exemple que ens dona l'Amira és el director de l'escola a la qual va anar amb qui reforça el missatge de "tots podem fer de tot", no tant com una reivindicació de la igualtat de gènere, sinó més com un missatge motivacional al qual l'Amira afegeix la idea de l'esforç ("cúrratelo"). L'Amira fa, per tant, de model, no pel fet de ser noia, sinó per haver anat a la mateixa escola i —com reclama el director— pel fet d'haver començat des de zero fins a arribar on es troba ara. L'Amira confirma el contrast creat pel director, que resta tota importància al talent i ressalta l'esforç. De fet, ella veu la finalitat pedagògica del comentari que li fa el director: "lo hacía fatal". Tot i que és un comentari poc gratificador per l'artista i seria poc comú o fins i tot inoportú en un altre context, ella ho valida. A més, el director actua sense haver-ne parlat abans amb l'Amira, tractant-la, potser, des d'una perspectiva més paternal per a fins pedagògics i no com a dona artista. El missatge de reivindicació que dona ja no és "les noies també poden", sinó "tots podem aconseguir de tot si ens esforcem".

L'exemple del cas del director i del seu comentari són un cas anecdòtic i no en totes les actuacions del G2 hi surt algú per ressaltar el seu procés de millora. Sense aquesta contextualització, el missatge que transmet l'actuació de l'Amira pot ser el de "les noies també podem", semblant al pilar femení del G1, com en aquest exemple:

A: y viene una niña hacia la mesa donde estábamos. Y la madre detrás mirándome, haciéndome... [...] Y claro, la niña llega y se me queda así mirando y yo "hola, maca..." , sabes, del palo "¿qué quieres, camisetas, qué quieres?" y la madre me dice bueno, "es que está contigo, es una fan..." y yo "que ya nos has visto?"... me decía, "el año pasado fue a [lugar] y os vio y se acordó de la chica de las trenzas", porque yo siempre que hacía la actuación la hacía con dos trenzas pegadas... [...]. El gorro y dos trenzas pegadas. [...] me dice, y "cuando hemos visto que estabais en Castellón me pidió que quería volver a ver a la chica de dos trenzas"...

E: ¡Qué fuerte!

A: ¡Qué fuerte! Un año después, tío. Y yo "¿ah sí?"... pues mira la chica de las dos trenzas no se va a olvidar de esto en la vida. (Amira, G1, ES1)

Més enllà de les accions en sí, també podem observar les paraules que s'utilitzen per acompanyar les accions en públic, o en general per dirigir-se al grup. Crida l'atenció que tant al G2 com al G1 els nois —i en el moment de la recerca van ser tots nois— amb càrrecs fan un esforç per parlar en femení i fer els plurals, per exemple, en femení, tot i referir-se a un grup mixt. Curiosament, les noies entrevistades parlen d'aquesta pràctica i també l'hem pogut observar en els dos grups en moments en què el director s'ha dirigit al públic o el president ha fet un comentari oficial a tot el grup, però a les entrevistes no mostren el mateix intent de canviar el seu parlar. Com ens comenta la Figaro, no és gens fàcil tampoc per a elles i és justament per això que reconeixen l'esforç del qui ho fa.

Potser hi ha molts detractors en parlar en femení o així i és un petit canvi que t'ajuda a ser conscient que no hauríem, penso que et fa donar compte, potser no és la solució real, però que almenys et fa donar compte que hi ha un problema [...] ho he intentat i em costa molt, no em surt. (Figaro, G1, ES)

Tant l'Audrey com la Figaro ens indiquen que al G1 la majoria de les persones intenten parlar sempre en femení, però tots els exemples que es van observar van ser de nois. És possible que es tracti d'una casualitat o que justament els nois tinguessin més visibilitat per tenir càrrecs, però també vam poder observar un noi que sense tenir cap càrrec va pujar, en un moment donat, a l'escala des de la qual les persones amb càrrec acabaven de fer els seus anuncis més oficials, per cridar “us estimo a totes.” El seu crit va ser rebut amb afecte, riures i aplaudiments, però en l'observació va cridar l'atenció que just abans havien parlat tres persones, dos nois i una noia. Entre cada persona es va produir una petita pausa, de forma que es va acompanyar el canvi d'orador amb un petit aplaudiment del grup. Just després que la noia tanqués la seva intervenció, però, va pujar el noi esmentat amb un salt per alliberar el seu crit, de forma que el comentari de la noia ja no va rebre cap aplaudiment. Efectivament, són dinàmiques del moment i no cal sobreinterpretar el fet que la noia es quedés sense aplaudiments. És cert, però, que hi ha menys noies que parlen des de l'escala perquè n'hi ha menys que tenen un càrrec, i que el fet que justament després que parlés ella no hi hagués aplaudiments perquè un noi, sense cap càrrec, captés tota l'atenció, fa pensar en un exemple més de les grans contradiccions que es viuen en els grups i que són també presents i es fan visibles en les seves actuacions.

Al G1 trobem que com a grup l'orientació és molt més cap a dins que en el cas del G2. Tot i que la plaça —com a lloc d'actuació pública— és important, per a molts preval l'aspecte social dins del grup. Fan el que fan —fins i tot el pilar femení— per a elles mateixes i no per als possibles espectadors. Consideren la funció del grup una forma d'integració social en la ciutat i un planter per al món dels castellers en general, que troba nous membres a partir de les colles universitàries. Segons sembla, el ganxo per pescar nous membres és l'aspecte social de la colla, però que un cop dins, els nous integrants es comencen a interessar per la cultura castellera i, fins i tot, alguns comencen a participar també en colles convencionals.

[G1] llavors el primer any hi vaig anar, em va agradar molt, més que res per la família que tenim, no pels castells, el primer any no i llavors el segon any ja va ser quan, bueno, vaig entendre els castells quan, o sigui el sentiment era més casteller que no pas d'anar allà i conèixer gent i amics i amigues i aquest és el tercer any. Vaig venir al G1, no coneixia a ningú de [nom del poble] [...]. Hi vaig entrar més per conèixer gent que per fer castells, m'ha acabat encantant fer castells, però per a mi és més una colla castellera social que no només castellera. (Emma, G1, ES)

Més enllà de l'aproximació al món casteller, també ens trobem un aspecte reivindicatiu en l'orientació cap a dins del grup: es parla de la igualtat de gènere i s'organitzen accions per a treballar-la. Enguany, unes noies de la comissió feminista del G1 van organitzar una acció en la qual van dividir la colla entre nois i noies. Mentre que les noies havien d'apuntar tots els moments que havien estat víctimes o testimonis d'agressions sexuals, els nois havien d'anotar tots els moments que havien agredit o que havien estat testimonis d'una agressió sexual cap a una noia. Després d'aquesta recollida de dades, els dos grups es van comparar i el resultat va ser que moltes més noies havien apuntat agressions que nois.

Després ens vam reunir tots, vam estar debatent, van estar comparant els papers, no realment si coincidí tot el que havien ficat les noies amb tot el que havien ficat els nois, òbviament no coincidí per cap banda, perquè hi havia potser com deu noies que havien ficat inclús tocaments i, òbviament, a la part dels nois ningú havia dit mai que havia tocat res, però bueno. Ja només fent això va ser una cosa superinteressant, no?, perquè cada un reflexionéssim i a l'hora de les diades que és un ambient de festa on hi ha alcohol doncs que cada un sigui conscient del que hi ha i què ens trobem i com tu pots reaccionar enfront això. (Audrey, G1, ES1)

Nosaltres parlàvem sobre el paper de la víctima i els nois parlaven sobre el paper dels agressors i em va sorprendre que vam posar en comú les coses i els nois van dir que sí que havien participat però com un amic, havien sigut no ells els que havien sigut agressors, sinó incitadors o havien vist o, també va ser una mica hipòcrita, que no es van voler mostrar i no van ser sincers del tot i que no passa res per ser sincer i mostrar-te vulnerable i mostrar el que has fet. És ser conscient i conseqüent amb tu mateix al final i bueno, tothom es pot equivocar i penso que falta això, ser conscients que, inclús jo puc haver agredit i en alguns moments no he sigut feminista, és ser conscient i conseqüent amb els teus actes i penso que en aquest moment a mi em va doldre que cap noi va tenir el valor de dir "doncs jo he fet tal cosa, em sap greu, ho sento".

E: I des de llavors va canviar, potser?

F: No, penso que no, que no ha canviat.

E: O sigui, no has notat un efecte del taller?

F: Potser sí que en algun cas puntual gent més propera a mi que he pogut parlar i tal potser sí, però crec que encara hi ha molts nois que han de fer el clic aquest. (Figaro, G1, ES)

Mentre que l'Audrey i l'Emma avaluen l'activitat d'una forma molt positiva, la Figaro hi veu hipocresia i no creu que tingués un efecte real en la vida del grup. Veurem després que el tema dels comentaris sexistes és un aspecte que preocupa al G1, el treballen, tot i que encara no semblen haver-ne trobat la solució. El que es veu aquí és que organitzen un taller amb la intenció de fer reflexionar i mostrar que les reivindicacions, quan hi són, també formen part de la quotidianitat dels grups i poden tenir un efecte (o no) que va molt més enllà del grup i del seu públic directe.

Si seguim amb la idea d'una reivindicació interna, que promogui el canvi a partir de canvis entre els membres dels grups, també ens podem fixar en el que pensen les noies entrevistades sobre si el grup on participen les ha fet canviar. Respecte al feminisme i l'acceptació d'orientacions sexuals no heteronormatives, apareix el G1 com un espai sa, el caldo de cultiu ideal per poder experimentar, créixer i inspirar-se.

Al G1 ha sigut on he descobert el fet de poder estar tant amb noies com amb nois, això jo no havia estat mai amb cap noia i vaig estar-hi amb una i em va sorprendre la reacció que va tindre la gent del G1 sobre això que era com maco. I, en canvi, quan vaig arribar a Tarragona alguns altres amics quan els hi explicava o se n'enteraven era l'explosió del segle, "bua, què dius? I com?", "bueno, tranqui que és una altra persona amb la que he estat vull dir, no?", i això és cert que al G1 és..., 51ueno, està com més acceptat, més normalitzat, un ambient molt sa en aquest àmbit i és això realment, doncs m'ha ajudat, si hagués estat en un altre ambient amb la mateixa noia potser no hagués sigut el mateix perquè l'ambient no et dona pas a continuar sent igual [...]. Al G1[...] s'ha acceptat, on ho he pogut debatre i parlar-ho amb altres noies o nois. (Audrey, G1, ES1)

Al G2, l'Amira explica com la seva participació en el grup li va fer canviar el seu pensar sobre les relacions de gènere. Si al principi d'anar-hi, hi anava maquillada, amb tacons i tenia dificultats per treballar amb les activitats que es proposaven, ara pensa que totes aquestes coses (maquillatge, vestimenta, postures...) són "palles mentals" que s'imposen a les dones. Igualment, veiem en el seu relat que el procés de canvi està acompanyat per comentaris dels nois del grup, que es burlen de la seva postura i que li diuen que és més bonica sense maquillatge. Si torna a ser l'opinió masculina

sobre la seva bellesa la que marca la diferència en els hàbits, realment estem davant d'un procés d'empoderament o es tracta d'una noia que s'adapta a un ideal de bellesa i de feminitat diferent?

Me encanta [arreglarme]. Por ejemplo, cuando fuimos a la gira, íbamos cinco días y tenía un arsenal ahí de maquillaje con todas las brochas, con todo no sé qué, y claro y fue ahí cuando me dicen “pero, ¿por qué te maquillas?”, sabes, del palo “no lo necesitas, no es que tengas una fea cicatriz que te tengas que tapar y si la tuvieras pues es tuya, sabes”... Yo creo que afectado más en mí así, sabes, del palo... como soy, “no hace falta que te maquilles para que nosotros te queramos; es más, te vemos más guapa sin maquillaje, que lo sepas...” [...] O sea, no es que tampoco es que me vaya a una boda para maquillarme. Eso es lo peor, si te maquillas una vez cada, o dices, bueno es porque quieres, pero así como de manera normal... ya no lo veo tan normal y es por el hecho del G2, ¿no?. Que hay veces que me lo han dicho, de palo que voy todo el día maquillada, el segundo día de la gira de Valencia, o el tercero, que iba maquillada con la base, no sé qué, no sé cuantos... y luego llegué al hotel y me quité todo para bajar a cenar. Me puse las gafas y todo, me lavé y me dejé solo el rimel. Y es que el rimel casi me lo quité también porque me lavé así la cara y al bajar, el comentario y el [nombre masculino] “estás quitada el maquillaje, ¿no?, porque te veo como más así”... (Amira, G2, ES2)

En resum, veiem que els dos grups tracten temes d'igualtat de gènere de forma directa o indirecta, de cara al públic o de manera interna al grup. Igualment, també trobem matisos que ens avancen la gran varietat de petites contradiccions que comentem a la secció següent.

4.3.2. La igualtat de gènere en els discursos i en les pràctiques dels grups

Més enllà de la distinció entre discursos i pràctiques, podem afegir a aquest apartat un aspecte estructural, l'organització dels grups en si. Al G1 tenen, en el moment del treball de camp, una comissió feminista, la ComiFemi, la qual cosa dona una representació visible al tema del feminisme i de la igualtat de gènere dins de l'organigrama del grup. S'ha d'afegir que és l'única comissió del G1, ja que organitza tots els altres càrrecs amb caps. Tots aquests altres càrrecs del grup com cap de colla, president, cap de novatos, cap de canalla i tècnica els poden exercir tots els membres del grup, independentment del seu sexe o de la seva identitat de gènere. Igualment, ens hem trobat que just l'any de la recerca, tant el cap de colla com el president van ser nois, tot i que en els seus respectius equips també s'hi trobaven noies. En canvi, l'any anterior, dues noies —l'Audrey i l'Emma— van ocupar aquests càrrecs.

Una colla castellera s'organitza a partir de, de la tècnica, i la tècnica es basa en el cap de colla, el grup de pinyes, el grup de canalla i són certes persones que s'encarreguen doncs de muntar tot el castell, llavors jo des que vaig entrar jo realment ja em van dir d'estar a tècnica [...]. Sí, sempre he tingut un paper bastant de prendre decisions, l'any passat vaig ser cap de colla també, estava al mando de tot. Sí i jo que sé a part del fet de poder prendre decisions o manar o cantar un castell, no sé jo també sempre he intentat, lo que et deia abans no de la vessant social, doncs intentar integrar a qualsevol persona nova que entri intentat conèixer a tothom perquè tothom pugui sentir-se a gust dins la colla. (Audrey, G1, ES1)

D'entrada, sembla interessant que les noies entrevistades del G1 parlen del seu temps amb càrrecs de poder amb humilitat, ressaltant que van tenir un paper més administratiu o que van obtenir el càrrec per falta de candidatures alternatives, en lloc de fer ostentació dels seus èxits. L'Audrey veu el seu paper com a cap de colla molt més relacionat amb la integració social dels membres de la colla, desisteix de participar en castells per deixar espai i oportunitats a altres persones i ressalta que no pren les decisions sola, sinó en equip i que normalment la decisió és unànime.

A: Sí, sí, és maco inclús el fet de, no sé a l'hora de prendre decisions de qui puja poder dir “vale, doncs jo no pujo perquè pugui pujar aquesta altra persona” i que hi hagi, com més gent hi hagi que ho pugui fer, molt millor, no?, i més feliç estarà tothom.

E: Molt bé, molt bé, perquè la decisió de com, com fer els castells, per exemple, per a les diades, la preneu vosaltres en petit equip?

A: Sí, sí, fem una reunió sempre després de l'últim assaig abans de la diada i decidim, vale, quins castells hem assajat, quins castells tenim millor, “estem tots d'acord en fer aquests?” sí”, llavors es decideix. I sempre, vull dir, és casi unànime, ja, ja es va veient cap on va la cosa.

E: Molt bé, molt bé, i l'any passat per què vas decidir presentar-te? [Audrey: riu] o et van dir “va, va”?

A: No, vaig decidir-ho jo perquè no sé, em creava, tenia ganes de, de tindre un equip potent amb qui poder treballar i tirar endavant la colla i tampoc sentia a molta gent que volgués presentar-s'hi i llavors al final sempre acaba sent com una mica inclús de ja t'ho veus damunt encara que no d'això, i sí, sí, ho vaig decidir i bueno... (Audrey, G1, ES1)

Veiem, doncs, que les noies participen en la presa de decisions tant com els nois, tot i que d'un any a l'altre pot variar quantes i amb quins càrrecs.

És possible que justament el fet de no tenir cap noia en una posició d'alt càrrec després d'un any de noies expliqui la dificultat de trobar algú que es responsabilitzés de la firma del formulari de consentiment grupal per participar en aquest projecte, ja que el president no va voler decidir per les noies i la ComiFemi no va semblar acostumada a tenir responsabilitats en la presa de decisions. Durant el treball de camp, ens vam trobar amb dificultats per poder arribar a un acord amb la ComiFemi, en part perquè no estava ni del tot clar qui en formava part. Com que no tenien cap, van voler prendre la decisió respecte a la firma del formulari totes juntes i, com que mai hi eren totes, el procés va ser complicat i llarg. Una de les noies de la ComiFemi va explicar fins i tot que la ComiFemi s'havia quedat sense gent en un moment donat i que just ella i una altra noia es van quedar soles, tot i que va ser el primer any que s'hi havien apuntat. Cap de les noies que es van identificar com a membres de la ComiFemi es va deixar entrevistar, i tot i que van dir que estarien d'acord a rebre algú en una de les seves reunions, no ens van avisar mai. Les noies entrevistades, en canvi, mostren una actitud positiva cap a la ComiFemi, però cap sembla haver trobat la motivació necessària per apuntar-s'hi. L'Emma s'identifica com la persona que va idear aquesta comissió i va fer la proposta a una altra noia durant la seva presidència, però ja des d'un principi va veure clar que ella no formaria part de la comissió perquè ja era presidenta. L'any següent, quan ja no va ser presidenta, igualment no s'hi va apuntar, també per falta de temps, però ressalta el seu suport a la ComiFemi. L'exemple de la cançó modificada que dona, tot i que no s'acaba d'explicar del tot, també pot servir com un altre exemple d'acció reivindicativa orientat cap a dins del grup, que confirma que les reivindicacions formen part de la quotidianitat del grup.

De fet, nosaltres abans de la diada sempre fem una festa que es diu la prediada i vam modificar una cançó, la vam cantar davant de tots, i sempre que puc participo en aquestes coses, vaig estar escrivint-la, ajudant-les, vaig estar cantant a l'escenari i tal, però no, i m'ha sapigut greu perquè era algo que vaig intentar iniciar jo i m'hagués agradat participar-hi, però em vaig veure incapaç de tenir temps. (Emma, G1, ES).

No [estic a la ComiFemi], sempre hi he volgut entrar, però com que ja estic ficada en la [comissió] tècnica, ja són moltes reunions i era com "bueno, confio en vosaltres". (Audrey, G1, ES1)

Veiem, en resum, que la creació de la ComiFemi és relativament recent, l'any estudiat era el seu segon any d'existència, i que justament va néixer en el moment de tenir una noia com a presidenta. S'associava l'activitat de la ComiFemi amb diverses accions que generalment es descriuen d'una forma positiva en les entrevistes, com hem vist en l'exemple d'acció reivindicativa a l'apartat anterior, de forma que sembla que la seva existència també va ajudar a donar més pes a les reivindicacions de gènere, possiblement va suposar que es convertissin en una part de la quotidianitat del grup. Igualment, també hi notem certes dificultats de funcionament, que tenen possi-

blement a veure amb la posició diferenciada com a comissió, ja que no hi ha un clar responsable. La Mel, per exemple, que va començar a participar-hi just l'any del treball de camp, sovint no sap com funciona ni quines accions organitzen. Ella parla, per exemple, d'un punt lila a l'última diada o de les pancartes del 8M, tot i que les membres de la ComiFemi van afirmar que no es van fer cap de les dues accions. Membres com la Mel, que s'identifiquen com a feministes i interessades en el treball de la comissió, no saben ben bé qui hi forma part i quines accions es duen a terme. L'Emma i altres membres del G1 intenten ajudar les noies de la ComiFemi, més pel fet de ser amigues que per una comunicació interna i fluida que arribi a tots els membres. En resum, la impressió és que la ComiFemi organitza activitats si hi ha gent i ganes, i desapareix gairebé del tot en altres moments, sense que hi hagi comunicació amb la resta del G1 i sense estar consolidada en l'organigrama de la colla.

Al G2 podem observar també des d'una perspectiva estructural una diferència important en els papers de les dones i dels homes: els homes són músics professionals i bastant més grans que les noies que hi participen, els que toquen instruments tenen tots al voltant d'uns 35 anys. Així que ens trobem amb la triple intersecció de gènere (noia), edat (jove, també respecte a la resta del grup) i el nivell de professionalització (baix respecte de la resta del grup). Dins del paradigma de la meritocràcia, només hauria de ser l'últim aspecte, el nivell de professionalització, el que hauria d'influir en la posició de cada membre dins del grup i de les seves possibilitats de prendre decisions i tenir poder. Si fos pel fet de ser noies i joves que alguns membres tinguessin menys a dir o estiguessin tractats d'una forma diferent, no ens semblaria acceptable aquesta diferenciació i parlariem de desigualtats i inequitat (Bessant, Emslie i Watts 2011). En aquest sentit, no és sorprenent que les noies entrevistades del G2 únicament relacionin diferències entre els membres del grup amb l'eix professional i no qüestionin que també hi podria haver altres raons, perquè elles no tenen el mateix poder que els seus companys. Tot al contrari, pensen que per tenir menys formació en música, encara els fan molt de cas i que en poden aprendre molt. A més, similarment al G1, hi va haver altres moments que al G2 hi havia més dones i aquestes van tenir càrrecs decisius, però a diferència del G, aquestes dones ja no hi són, de forma que és difícil accedir als efectes que van tenir. Elles creuen que hi ha igualtat de gènere al grup, i que només és per la seva falta de formació musical i possiblement també per no conèixer als altres membres més antics en el grup que tenen un pes inferior al dels homes en les decisions actuals.

Pero no es por el género. Hay una diferencia real, las decisiones las toma [X] porque él es el director musical, pero luego teníamos a la hermana del [X] que es experta en danza y cuando venía ella pues le podíamos dar ideas y tal pero la que acababa acatando, la que acaba tomando la decisión era ella, porque es ella la experta en esto. Pero si la directora musical fuera una chica, pues acataríamos lo que dice ella. [...] a lo mejor, pero es por los cargos que tienen. Y a nosotras, para no tener ni puta idea de

nada, pues nos hacen bastante caso. La verdad. O sea que en el tema este de género no es algo que yo piense que... (Amira, G2, ES2)

Mira, el tema de la administración siempre la ha llevado una mujer en G2, menos la última vez, bueno la última vez, digamos que todas se han acabado yendo, se han vuelto locas... y ahora lo están llevando dos hombres. Y ahora mismo estamos en un momento un poco tenso en G2 porque creo que todos deben estar teniendo mucho trabajo también, no sé, el tema de la mujer dentro del G2 creo que es bastante... o sea, creo que las dos mujeres que estamos ahora mismo en el G2 somos bastantes rebeldes en el sentido de “oye, mira, me da igual lo que me digas porque tal, tal, tal”... han habido mujeres que quizás han sido un poco más calladas pero también han dado su opinión cuando les hemos preguntado o cuando ya se han querido decirlo... creo que está bastante igual, en plan como que todas las opiniones son importantes. Pero también pienso que en G2 lo que pasa es que hay algunas personas que quizás se conocen desde hace más años y han trabajado hace años juntas entonces a la hora de crear cuentan más con la opinión de la otra persona que con la de el joven que quiere aportar algo nuevo.

E: Eso es muy interesante. Dices, más importante ahí la edad y la experiencia vinculada a la edad que el género...

L: Pero no siempre pasa, depende también en qué momento de la creación estamos. Si es algo más musical yo también entiendo que entre ellos se entiendan más. Porque yo no soy música. Entonces yo puedo ayudar, por ejemplo, en una parte que sea más puesta en escena, proyectar la voz, y bailar y cosas así. No sé, yo por esta parte del teatro creo que también apporto eso de poder... también hemos hecho ejercicios así como para poder calentar todos juntos... no sé, yo creo que está bastante igual, equitativo... yo si me sintiera discriminada por ser mujer o lo que fuera, no estaría en ese grupo. O sea, siento que también te escuchan.

L: Quizás sí que tienen ahí como en su pensamiento no sé qué, pero yo si digo lo que pienso como que ya entran un poco como en “vale”... (Leyla, G2, ES2)

Crida l'atenció que les noies, per molt que no siguin o no es considerin músics professionals, també van entrar al grup amb un bagatge important: tenien experiència en la creació col·lectiva i havien treballat amb altres projectes potents. Sembla, doncs, que s'agafin justament a l'eix que les deixa més desavantatjades respecte als companys, en comptes de ressaltar les seves virtuts i tot el que aporten:

Yo entré con muchas ganas de crear porque yo venía del mundo del teatro ya, digamos que ya sabía cómo se hacía una creación colectiva. Lo que estaban pidiendo en G2 con la supervisión de la Caixa es exactamente lo mismo, hacer un espectáculo... nos daban un margen de tiempo así, casi todo un año para poder crear... (Leyla, G2, ES1)

Y yo, yo llegué al G2 por el hecho de que yo estaba en [nom d'una altra entitat sociocultural] que es un centro... [...]. Entonces en [nom d'una entitat sociocultural] en una de las actuaciones finales de [nom d'una entitat sociocultural], ahora tres años o cuatro, vi G2 yo. Vi G2 y entonces como... [...] simplemente se unieron. (Amira, G2, ES1)

A l'observació de les trobades del G2 es va constatar que les poques noies que hi havia eren les més joves, així que, a part de ser minoria, eren les aprenents, i els homes, majors en edat, eren els que ensenyaven. A més, al principi dels assajos van ser sovint els homes els qui van crear ritmes amb objectes, mentre que les noies es quedaven en un altre espai físic separat. Al mateix temps, però, van ser llavors les noies les que feien les performances, mentre que els nois únicament establien el ritme de fons amb la pilota, de forma que també tenien un paper més central i vistós en l'expressió creada. En les actuacions també se segueix aquesta dominància de les noies en la performance, mentre que els nois són més els que toquen la pilota i els instruments, però cada cop hi ha més barreges i els nois també formen part de la performance i de l'actuació.

Respecte a la creació de la peça, s'apunta fins i tot al diari de camp, que les noies són les que més ajuden a crear la peça, la modifiquen i aporten idees pràctiques. Articulen i defensen les seves idees i no es queden callades. Entre tots els membres es donen moments de lluita per al poder i domini, i les noies participen de la mateixa manera que els nois. En alguns assajos prenen molt de protagonisme i dicten les escenes i què ha de fer cadascú. Quan al final de l'assaig fan una ronda sobre com ha anat, sovint són les primeres a parlar i expressen els seus sentiments i impressions sense por, avaluant també el progrés del grup, etc. La diferència que es percep podria estar relacionada amb la diferència d'edat, ja que els nois són més grans i es mostren més irònics i controlats, mentre que les noies són més sinceres i fan bromes d'un altre tipus. També hi ha la corporalitat, sobretot la Leyla mostra molta consciència corporal i està contínuament en moviment i toca als altres membres del grup amb gestos de cura i sensualitat. Sobretot gràcies al seu paper, el cos femení té molta més visibilitat que el cos masculí, encara que només hi hagi dues noies. Quan falta una de les noies a l'assaig, es nota molt; la seva interacció entre elles és molt potent. En aquest sentit, el paper de les noies no està limitat a la seva orientació cap als membres masculins, i els nois del grup reconeixen la importància de les dues noies i de la seva interacció per al grup i la performance que creen. Igualment, s'observa que no fan gaire cas a comentaris que podrien relacionar-se amb la identitat de gènere, de fet, a les entrevistes també els

resten importància. Ens trobem per exemple amb algun comentari dirigit a l'Amira que pot xocar molt, però que ella no viu com una discriminació: l'Amira va comentar al grup que estava fent el ramadà, però que quan té la regla pot fer excepcions, i el director va contestar en to irònic i provocador que les dones musulmanes han de fer el Ramadà també quan tenen la regla.

El [director] tiene un humor negro. Tiene un humor negro y va a ir a provocar, ya te lo dije. Es un provocador [...]. Y con el tema de género y más, que yo soy musulmana, también, o sea, va un montón ahí a ver si tengo respuesta para hacerme pensar en lo que yo...[...] para que yo, cualquier persona... cuando el [X] provoca es para hacerte pensar. Es un provocador, también le gusta, le gusta. Le gusta crear esa incomodidad que... “¿cómo salgo de esta?”. Le gusta, yo le veo la cara y es que disfruta creando esa incomodidad, haciendo... pero los temas de género se tratan también en el grupo. (Amira, G2, ES2)

Un altre exemple de comentaris dels nois sobre el seu estil de conduir (“¡oye, aprieta un poco, queremos llegar a Barcelona, Amira, no, así, mujer...!”), fins i tot de nois que no tenen carnet de conduir. Tot i que l'ambient és alegre i els comentaris són d'un caire bromista, crida l'atenció que són els nois que critiquen la noia i, a més, en l'àmbit de conduir, que és un dels tòpics de les bromes sexistes. Tot i que l'Amira no comparteix la impressió, ens preguntem si amb aquestes bromes iròniques no s'està també creant una jerarquia i mostrant una superioritat cap a ella i les noies en general. Amb el comentari sobre el Ramadà, per exemple, li està restant crèdit a l'Amira com si fos una musulmana gandula.

El poder de les burles i comentaris també van sortir en entrevistes amb noies del G1, que coincideixen que hi ha una relació entre el sexe masculí i el paper de ser el que sempre fa bromes. A diferència de l'Amira, l'Emma pensa que un comentari masclista és un comentari masclista i que no importa si es tracta d'una broma. Sembla, doncs, que les noies estan bastant acostumades a sentir comentaris masclistes en to de broma, però no totes s'hi oposen, perquè l'humor justifica el traspàs (“és broma”).

Tinc uns amics que estan fins als collons de mi perquè sempre que diuen qualsevol cosa sempre els dic “això no sé què, aquest comentari és molt masclista” i em diuen “[Emma], ho diem de broma” i dic “és que m'és igual, saps que sigui una broma o no, és un comentari masclista i punt, saps”? (Emma, G1, ES)

Més enllà dels comentaris —de broma o no— també ens trobem amb un altre aspecte relacionat amb la jerarquia interna del grup que, de forma directa o indirecta, s'imposa a les noies. És el cas de l'Amira, sobre com pot aprendre i millorar gràcies al grup, justament, perquè no li ofereixen fer un canvi, per exemple, d'una cançó que a ella li costa cantar, sinó que li exigeixen que la canti bé i l'animen a fer-ho bé, fins que realment se'n surt:

Y como que la banda, quieras o no, indirectamente, me está ayudando a eso. A, bueno, gestionarlo, aprenderlo y si quieres hacerlo te lo curras y estás. O sea, te curras y lo haces. O “no me sale, no me sale” y ellos “que sí que te sale”, por ejemplo, la canción XXX que acabo de cantar ahora fue como una odisea cantarla, no me gustaba nada, era “no me sale bien, no la canto bien, no me gusta como la estoy cantando”... [...]. Entonces el [nombre masculino] también me dijo “no le bajes porque siempre tiende a levantarla”, “no levantes, sí que puedes”, “sí que llegas, llegas a notas más altas, a veces gritando, sabes” y esa gestión de bueno no me sale y he tenido que hacerlo, mínimo, veinte, cuarenta veces para que me salga bien. Y yo esa frustración de que se me quiebre la voz, de no llegar, de yo escucharme y escucharme fatal, pues todo eso lo he ido trabajando conmigo misma y la banda también ha acompañado, el “que sí [Amira], que te sale bien” y yo “que no me sale”... Y lo llevo muy mal. Es que cada vez que no me sale algo tengo ganas de llorar, de... “no, no, no, me tiene que salir” [...] o sea, yo podría decir “no me sale, no me sale”, entonces el director podría haber cogido al siguiente día y traer otro hilo de canción o otro no sé qué para que yo la pueda cantar con mi tono, sin... pero ellos no, “la canción es así, te toca cantarla, pues te la atragantas, te la aprendes y te la cantas”. Y bueno, poco a poco fue eso de, yo creo que eso también me ha ayudado. O sea, todavía me pasa, todavía me pasa de que no me gusta algo, no me gusta no, no me sale, no es que no me guste, cuando no me gusta, digo que no me gusta y punto. Pero cuando no me sale es como “¿por qué no me sale, por qué a todos les sale y a mí no, qué pasa, qué tengo yo?”. (Amira, G2, ES2)

Tot i que descriu la situació des d'una perspectiva retrospectiva molt positiva, es nota un cert conflicte i sobretot sofriment per part seva (“fue como una odisea [...] ganas de llorar, etc”) i n'assumeix tota la culpa, argumentant que no ho porta bé quan no li surt una cosa a la primera i es mostra agraïda per haver rebut l'empenta necessària per superar-se. Similarment, la Mel també parla de moments en què pensa que no pot i com el grup li fa pensar que sí i la fa tirar endavant. Les dues noies relacionen la seva participació en els grups amb un creixement de seguretat i autoestima que està relacionat amb la superació i l'empoderament.

E: Clar, perquè si algú diu no puc més, és quan baixeu ràpidament, no?

M: Sí, però molts cops ho dius perquè no sé, és com “bua, que no puc més”, però en veritat sí que pots, saps?, però diuen molt que tot és coco, llavors si tu penses en positiu, o sigui, acabaràs podent i molts cops ha passat que un diu “bua no puc, no puc,” o sigui una cosa és que estigui malament el castell llavors sí

que et diuen “eh baixa” perquè no. Però l’altre és que el castell estigui bé però tu no aguantis més força llavors... si tens algú al costat que t’està dient “venga, va, que ja queda poc” t’animes i dius “bua, pues sí que puc”. (Mel, G1, ES1)

... mucho en la autoestima, yo creo. En el “no me sale, no me sale, no me sale”... “que sí, que sí que te sale, que sí que te sale”, hasta que te sale. Y yo que soy super... bueno, ayer lo hablaron en el ensayo, “tú eso de perder, no”... y yo, “no”. Entonces hay algo que no me, o sea, eso de que no me salgan las cosas, o sea, empezar a tocar un ritmo y que de repente no me salga... o sea no. [...]. Llevo como supermal la frustración de no poder hacer algo, supermal el perder... que tampoco es que me enfade y te meta un puñetazo pero yo, como gestionarlo conmigo misma, todavía me cuesta mucho. Pero aquí como que también lo estoy... hay ritmos que no me salen, lo que hace [nombre masculino] de “turururur” no me sale y lo estoy intentando hacer y poco a poco me va a salir, pero todavía no me sale. Entonces es ese trabajo de “bueno, trabájalo poco a poco y te saldrá”. Eso de que me salgan las cosas sin esfuerzo aquí no funciona, tienes que... [...]. Y ya no solo la autoestima de que soy capaz de hacer esto, sino la autoestima de “estás siendo necesaria como todo el grupo en este engranaje”, “que sin ti también funcionaría, se han ido un montón y sigue funcionando”, entonces yo pienso que si me voy va a seguir funcionando pero ahora que estoy, siento que estoy, que si de repente me voy y no aparezco en un bolo, es como, como si de repente no aparece el [nombre masculino] que dices “¿qué hacemos?”, o cualquiera en realidad. (Amira, G2, ES2)

Es nota, de nou, la humilitat que també va sortir en els comentaris de l’Audrey sobre el seu temps de cap de colla al G1. En aquest punt, cal ressaltar que només vam entrevistar noies dels grups, de forma que no podem saber si la perspectiva dels nois hagués sigut diferent, si aquests haguessin, per exemple, relativitzat la importància de la professionalització i haguessin ressaltat més les aportacions i el paper de les noies al G2 o si també haguessin parlat del pilar femení del G.

Mentre que l’Amira i la Mel parlen molt de guanyar confiança i autoestima a partir de la necessitat d’enfrontar-se a situacions perquè el grup els ho demana, l’Audrey i la Figaro descriuen —i critiquen— la situació contrària, moments en els quals se senten tractades com a dèbils, sobretot físicament, pel fet de ser dones.

A mi realment em molesta bastant quan se’m qüestiona si puc fer alguna cosa o no pel simple fet de ser dona, d’aquest voler ajudar-te però estàs segura que pots? Clar que puc, espera que t’ajudo, que no veus que sí que puc? Sí que ho fan amb bona fe, però crec que està com molt inculcat dins que no podem fer coses i això és un tema que molesta, clar que n’hi ha de més grans. (Figaro, G1, ES)

Tot i que, a primera vista podria semblar una contradicció —està malament tant si s'ofereix ajuda com si se les desafia—, hi ha un aspecte comú en les dues situacions: no és la noia qui decideix sobre les seves possibilitats, sinó que és una tercera persona que s'hi aproxima —sovint del sexe masculí— qui li transmet de forma directa o indirecta una avaluació del que pot o no pot fer. Els moments de desafiament, o sigui, quan aquesta persona transmet la idea que la noia pot més del que ella mateixa pensa, estan tots descrits d'una forma positiva en les entrevistes. Això pot tenir a veure amb el fet que persones que no se'n van sortir segurament ja no formen part dels grups. Podríem argumentar que el fet de desafiar en el G2 es dona dels homes cap a les noies per la diferència d'experiència i professionalitat musical i, en canvi, en el G1 es dona independentment del sexe de la persona, cap a qualsevol membre.

Centrant-nos en els discursos que fan les noies entrevistades, veiem que domina la perspectiva positiva, l'agraïment i, fins i tot, una certa idealització. Per a les noies del G1, l'aspecte clau sembla ser la integració social dins de la ciutat que els permet la colla, en part, ja per la seva dimensió, però també refereixen haver-hi trobat persones especials que les han marcat en la seva forma de pensar i de ser. Les noies del G2 també relacionen les relacions interpersonals amb un creixement personal. A més, s'afegeix la possibilitat de viatjar, que per a elles és un plus afegit, i en parlen amb especial il·lusió. Les noies dels dos grups parlen, a més, de l'amor que senten i reben dins dels seus grups, compartint amb nosaltres la intimitat de les seves emocions i valorant, en el cas de l'Audrey, també que justament la seva participació en el grup la fa viure i sentir emocions fortes.

Bueno, me aporta... seguridad porque estoy segura de que todos los que están ahí, ahora mismo, o sea, todos los que ahora mismo estamos ahí, queremos estar ahí y creemos en el proyecto y es lo bonito, ¿no?, de que ves la ilusión en la cara de todas las personas que están ahí... antes no pasaba eso, antes algunos estaban más... (Leyla, G1, ES1)

Y nos fuimos jueves, viernes, sábado, domingo y lunes. Y un concierto detrás de otro, detrás de otro y también fue una experiencia de palote fuerte, sabes, de “es que estamos aquí, nos están, no se una minigira”, una pasada, una pasada. Y ahora no está del todo cerrado, creo que no está del todo cerrado, pero a Portugal nos vamos, en septiembre, a Porto. (Amira, G2, ES1)

[El G1 m'aporta] companyerisme, ganes, és com un projecte fer un castell, la pinya potser et diria com amor inclús allà tots junts creant alguna cosa [...] soc una peça més, penso que tots som com un engranatge que cada peça va junta i ha de funcionar i hem de ser conscients del paper que ens toca si he de fer de tap, he d'estar allà perquè soc necessari perquè la pinya funcioni, tots formem part del castell i tots som necessaris [...], potser tens un mal dia i trobar-te amb aquestes persones et canvia la

perspectiva del dia, de fet a mi m'ha passat alguna vegada, no sé si anar al G1 perquè no em trobo gaire bé i va, sí, anem, perquè allí em trobaré amb tal persona i tal i tal i segur que estaré millor i ha sigut així, a mi m'ha aportat moltes coses, a part de a nivell social la quantitat d'amistats que he fet, la quantitat de gent que he conegut, que potser no són el meu cercle íntim, però sé que qualsevol dia hi puc contar i que qualsevol cosa que demani ho puc fer. A part d'això, m'ha aportat molta seguretat en mi mateixa pel fet que jo no havia fet mai castells i ja el primer any van confiar en mi, vaig començar a fer pujar a castells, vaig aprendre'n, vaig millorar un munt [...]. (Emma, G1, ES)

Respecte a la igualtat de gènere, apareix sobretot en el G1 com un món millor en comparació amb la resta de la societat. Sembla ser un oasi d'igualtat en el qual les noies troben l'energia i inspiració que després s'emporten a les seves lluites diàries fora del grup.

Jo crec que es fa molt bona feina realment a nivell de totes, tant de la comissió femi, com de president, com del cap de colla, com de les noies que formem part del G1. Vull dir, sempre, per exemple, el president casi sempre intenta parlar amb femení, cosa que està superbé, sempre que hi ha diades o festa o així també sempre es llegeix un manifest, es llegeix el protocol o es diu alguna cosa referent al tema. Algun cop ha passat, no sé si va ser l'any passat o fa dos, es va fer també fora a un noi. (Audrey, G1, ES1)

Hi ha moltíssimes coses que hem de canviar perquè és que no poden seguir així, no podem seguir d'aquesta manera i que hi ha moltíssima diferència entre el rol masculí i el rol femení i tot el que condiciona a les persones, no sé i hem d'anar a poc a poc però és que hi ha moltíssim treball, però, bueno, que tampoc saps per on començar ben bé però saps que no va bé la cosa. I o sigui, en el G1 el que a mi m'agrada és que veus com que hi ha un canvi i és com l'esperança del canvi. Per a mi G1 és com que veus a gent que trenca amb aquests esquemes i te n'adones que és possible, però clar després surts d'aquest entorn i dius "pues bua, com ho faig ara?" [...] sí, o sigui, que no tot és superperfecte, però que ja veus que hi ha, que tothom té una manera de pensar diferent a la de la resta [...], és com que es veu que hi ha l'evolució. Per a mi G1 és com l'evolució, l'esperança i llavors ja surts fora i dius "oi, espera, que torno a entrar" no sé, sí [riuen]. (Mel, G1, ES1)

El món del G1 no és tan ideal com podria semblar, ho veiem sobretot a partir de les entrevistes amb la Figaro i l'Emma, però també la Mel i l'Audrey en són conscients i comenten problemes que persisteixen en l'actualitat. Al llarg de les entrevistes totes les noies han compartit moments de més

tensió, sobretot relacionats amb el sexe i els cossos. La Figaro parla, d'una banda, de comentaris sobre cossos o parts de cossos que troba fora de lloc i ens explica, per l'altra, una situació que va viure amb un noi del grup i que només es va poder desfer d'ell gràcies a una amiga. També la Mel explica un comentari que va sentir d'un noi del grup que no li va agradar. Ni la Figaro ni la Mel van denunciar els nois a la ComiFemi, però sí que van parlar del tema amb altres noies del grup. Mentre que per la Figaro la denúncia ja no és un tema perquè el noi ja no forma part del grup, la Mel comenta que aquest noi és així, que ja ho saben tots i que l'any següent segurament ja no tornarà al grup, justificant indirectament perquè no s'ha actuat. Fins i tot diu que no li ha semblat necessari buscar ajuda, perquè ja es va veure capaç de parlar-li els peus ella sola, indicant indirectament que seria per debilitat si hagués d'acudir al punt lila i no pensa en la possibilitat de poder protegir altres noies dels comentaris d'aquest noi. Veiem, doncs, que tot i que els comentaris hi són i molesten, no sembla ser gaire comú denunciar-los ni fer-ne un seguiment per aconseguir un canvi.

F: Bueno, que no hi haguessin comentaris sexistes ni o del cos, perquè també al final si ets més prima o més grassa, si puges o no. Bueno, llavors sí que he sentit comentaris de "ostres quin cul", "ostres quines tetes", que t'ho diuen potser sense mala fe, però que no calen ni te les he demanat. Jo no et vinc i et dic, hòstia, no ho sé, potser sí que és el teu millor amic potser sí que li fas una broma però...[no cal], i menys en un lloc on hi ha tanta gent que amb algunes sí que tens vincles i amb altres no i ho pot sentir qualsevol altra persona i ho pot malinterpretar i es pot sentir ofesa [...] a més, a les diades que s'afegeix l'alcohol, que no ho trobo excusa de res però sí que en alguns moments sents algun comentari o veus alguna cosa i sap greu. [Per exemple] Bueno d'aprofitar-se d'alguna noia que va com molt passada i coses d'aquestes [...] i que aprofita per estar més per tontejar més amb aquesta persona, que es creuen amb el dret de venir cap a tu i dir-te "sé el que vols".

E: I a tu també t'ha passat alguna situació així?

F: De fet, el "sé el que vols" em va passar a mi.

E: I tu hi vas contestar?

F: Li vaig dir "ah, sí? Què és el que vull?" i el noi doncs que volia que li digués jo i "va, no et facis l'estreta que sé el que vols" i dic "no, no et confonguis. Tu i jo som amics i ja està".

E: I va insistir?

F: Sí, insistint, insistint fins que va aparèixer una amiga i vaig fer un "venga, que me'n vaig", ja no sabia com treure-me'l de sobre.

E: I llavors ho vas denunciar a la ComiFemi?

F: No, sí que vaig estar-ho comentant amb les noies de la comi, però perquè són amigues meves.

E: Clar, tampoc sé com és el procés de denunciar.

F: No, clar, al final tots som companys i amb això tampoc vols generar conflicte dins de la colla.

E: I què et van dir elles?

F: Doncs que s'hauria de parlar amb aquest noi

E: I vau parlar?

F: No, perquè aquest noi ja no forma part de la colla, se'n va anar. (Figaro, G1, ES)

E: Que podries donar algun exemple d'un comentari?

M: Sí.

E: Dins del límit i fora del límit?

M: sí, mmm, bueno és que per mi tots estan fora del límit eh però bueno, mmm un dia estàvem a una festa de, de castells no era la nostra però era una altra diada, i sí que em va dir "mmm, eh, ens ho podríem passar molt bé tu i jo" i va ser com "no, no ens ho podríem passar bé, no", saps?

E: Algú del G1 ho va fer?

M: El que dic que sempre és ell, però bueno clar li dius a un i dius "és que és, és gilipolles", saps? Però, bueno.

E: I sempre el mateix?

M: Sí.

E: Però no el vas anar..., vas comentar-ho amb una altra noia i et va dir "no, és que sempre ho fa"?

MEL: Sí, però és que ja ho saben que és així.

E: Ja, i no va', però no vas fer com una, no sé, si, llavors com dir-ho, si vas a fer com una denúncia o...

M: No, Bueno.

E: A la comissió femini'?

M: No, però, o sigui, sí que és veritat que ara me n'adono que si segueix fent aquest tipus de comentaris, o sigui, jo aniré i li diré "bua, eh, que em sembla molt bé que sigui així però que estic una mica cansada". El que passa que, clar, quan diu això ja li dic, el pares els peus, saps? I a lo millor ja es calma, o sigui, per exemple, a mi comentaris aquests que són més forts que digui "eh que guapa estàs avui", sí que és com "para".

E: Llavors ja li dius "ei".

M: Sí, llavors ja para, però si segueix, si fa alguna altra jo ja...

E: Però se li ha de dir una vegada, és que, que ja li has parat unes quantes vegades i torna i torna, un altre dia.

M: Sí.

E: I quin seria un comentari fora de límit? Que això ja...

M: Fora de límit (2), bua, és que ara no sé.

E: Clar, potser és més la continuïtat que contínuament contínuament.

M: Sí.

E: Llavors sempre que ho hakis parlat amb altres noies del grup i diuen que també els passa, també fa el mateix amb elles?

M: Sí, bueno, és que ho fa amb tothom.

E: Bueno, amb els nois també els diu que s'ho podria passar molt bé?

M: No, però com que ja saben com és, o sigui és com que sudem

molt, però, clar, molesta una mica.

E: Clar, però també vas arribar aquest grup aquest any nova, no? I potser l'any vinent arribaran unes altres.

M: Sí, ja.

E: I s'ho tornaran a trobar.

M: Bueno, l'any vinent crec que ja marxa, però pot ser.

E: Ah, ja està acabat.

M: Sí, per fi. (Mel, G1, ES1)

L'Emma és l'única de les cinc noies entrevistades que descriu la pràctica de fer pilars despullats després de les diades. Tal com comenta, sembla ser una pràctica bastant instaurada durant la qual no es poden fer ni fotos ni vídeos —una regla que segueixen tots sense excepció—. Participar-hi és completament voluntari, però comenta que hi sol haver persones que insisteixen en què es participi. Ella, per exemple, no hi ha participat mai, ni pensa fer-ho. També pensa que gràcies a les activitats de la ComiFemi, com les xerrades, va notar un canvi i ara ja no s'insisteix tant a les noies que no hi volen participar.

[fer pilars despullats després diades] Jo tampoc m'ho prenia malament perquè al final era gent que era propera a mi i era com un “no, deixa'm en pau”, però almenys és un canvi petit, però que pot haver sigut a causa d'aquestes xerrades i de conscienciar-nos tots. Ja et dic, són coses petites però tampoc mai he vist una cosa molt bèstia en aquest sentit, a part de lo d'aquest noi, mai he vist molta desigualtat i aquesta frase se'ls deia tant a tios com a ties. L'únic que els tios era sempre com “vale” i les ties normalment és “no i no vinguis a dir-m'ho si ja has vist a altres diades que no, perquè creus que avui ho faré?” (Emma, G1, ES)

Podem distingir dos tipus de comentaris: de nois cap a noies amb connotacions sexuals, convidant-les a despullar-se o a tenir relacions sexuals amb ells, i comentaris despectius sobre els cossos en general, que en aquest cas també poden ser emeses per noies i es justifiquen en part per la importància de la constitució corporal que es necessita per fer castells. En aquest cas, ressalta la Figaro, per molt que no es diguin amb mala fe, poden ser malinterpretats i no calen. Mentre que nois i noies participen per igual en els comentaris de caràcter despectiu sobre cossos, crida l'atenció que tots els exemples que tenen a veure amb el sexe mostren el mateix patró: un o diversos nois s'aproximen a una noia i li fan un comentari verbal per convidar-la a despullar-se o a tenir relacions sexuals. Les noies no es mostren en cap moment com a autores de comentaris d'aquest estil i tampoc denuncien als autors dels comentaris, tot i que sí que en parlen amb amigues del grup. Com ja hem vist en l'activitat sobre la percepció de les agressions al G1, els nois i les noies es posicionen de formes molt diferents respecte als comentaris de caràcter sexual i sembla que les noies són molt més estrictes amb el que consideren adequat i el que no. De nou, topem amb la limitació de no haver entrevistat a cap noi del grup, ja que seria interessant veure

si canvia la perspectiva. El que podria estar passant, però, és que els nois senten molts més comentaris dels que podria semblar, però no es veuen amb una necessitat de reaccionar, ja que, possiblement, a partir de l'argument que no els afecta, deixen la responsabilitat de reaccionar a les noies. Les noies, com l'Emma, assumeixen que ho viuen diferent.

Corre la història d'un noi que va ser exclòs del G1 per comportaments inadequats. La Mel ho considera com una llegenda que no acaba de conèixer del tot i que li serveix per recalcar més la seva imatge ideal del G1, en canvi, l'Emma va viure el moment de l'exclusió i es va topar amb el noi afectat alguna vegada. Segons l'Emma, va ser un cas bastant sonat i l'exclusió del noi sembla tenir a veure amb la seva poca habilitat social (no queia bé a ningú) i amb els comentaris i accions que va fer. Igualment, creu que ella es va trobar sola en el moment d'haver de parlar amb aquest noi. Sembla que rau en aquest fet la seva decisió de crear una comissió feminista perquè estigui tot "més vist, més regulat i més estudiat".

Se'l va fer fora perquè havia fet coses, perquè havia agredit a més d'una noia. Òbviament això no es permet, per tant, se'l fa fora. El fet que es faci fora a una persona per això, doncs també diu un què de la colla, perquè alguna altra colla o potser les noies, inclús, no ho dirien si no saben que seran escoltades. Vull dir, realment jo crec que es fa bona feina, la formació aquella que he dit abans de les dinàmiques que vam fer des de la ComiFemi, superbé, hi ha bastant moviment dins del G1. El fet de que les noies tampoc s'infravaloren, inclús, volíem, vam estar assajant un castell només de dones. (Audrey, G1, ES1)

L'Audrey s'hi mostra positiva i pensa que el fet de denunciar ja mostra que les noies saben que seran escoltades i ho veu com un altre exemple de l'oasi d'igualtat de gènere que representa el G1. Tant la Mel com la Figaro, en canvi, han sentit comentaris amb una clara connotació d'invitació a tenir relacions sexuals i van tenir dificultats per treure's nois de sobre, però igualment no van denunciar-los. No queda clar si el desig de l'Emma es va complir amb la ComiFemi o si el problema continua. És curiós que justament la Figaro expressi en un altre moment de l'entrevista la creença que les dones joves, com ella, "no en deixarem passar ni una", ja que sembla contradir el que acabem de comentar respecte al G1.

Potser ara com les dones més grans potser no s'atreveixen tant a denunciar, s'ho callen més, han viscut en silenci aquestes coses. I noies joves penso que ara estem més reivindicatives, no callarem i no en deixarem passar ni una. (Figaro, G1, ES)

L'Aire ens comenta justament aquest problema, afirma que el grup era conscient i que forma part del treball quotidià de la colla i de la ComiFemi gestionar aquests casos i inspirar confiança a les noies perquè s'atreveixin a denunciar.

Això també passa des del G1, ho hem parlat, a mi si em passa algo jo personalment els hi podré dir a elles perquè tinc un vincle d'amistat amb la [nom de noia de la ComiFemi], amb la [nom d'una altra noia de la ComiFemi] o amb la [nom de noia], clar això depèn de qui li passi. Clar, potser li explicarà abans a una amiga que a elles i sí que és una cosa que ho hem parlat molt, que no sabem ben bé com gestionar-ho i suposo que des de l'equip feminista han de donar una confiança, que ja la donen, però, clar, a tu si un dia et toquen el cul potser no tens la confiança per anar a dir-ho a elles i li dius a la teva amiga. Llavors és una cosa que s'ha de treballar una mica que s'arribi a dir a elles i amb una amiga també però després de dir-li a l'amiga, vens amb l'amiga i ho dius a elles, perquè per algo hi ha aquest equip. (Aire, G1, ES)

Per difícil que sigui la solució final, sembla que l'exclusió del noi i la creació de la ComiFemi han marcat un abans i un després en el funcionament del grup. Si bé no es denuncia en l'actualitat tot el que es podria denunciar, ha augmentat la conscienciació del tema. A més, quan es va excloure el noi no existia encara la ComiFemi i igualment es va produir un procés semblant: primer, es van parlar entre amigues fins que l'Emma com a presidenta va decidir actuar-hi. En aquest sentit, podria ser que la creació de la ComiFemi, que ara en té la responsabilitat, hagi descarregat els càrrecs decisius de la necessitat d'ocupar-se de casos així. Si la comissió no acaba de funcionar, però, la situació real pot quedar llavors pitjor que abans de la seva existència.

Tenim, a més, un comentari de l'Aire sobre com les dones a vegades "exageren". Tot i que està dit en un pla abstracte, no específicament respecte al G1, també pot aplicar-se l'activació d'algun protocol de sanció social vers a persones que fan comentaris o accions inadequades.

A: També penso que, o sigui, no ho vull dir malament, eh, però com que s'exagera més del que és. Jo estic molt a favor i penso que hi ha una desigualtat enorme però sí que arriba un punt que una noia mateixa pot dir "ui, m'està fent no sé què" i dius "no t'està fent". Vull dir, que potser ho ha exagerat més del compte però bueno, després si no ho exagerem continuarà passant tot el que està passant i jo això no ho vull tampoc, hi estic molt en contra.

E: I ara en què pensaves concretament amb això de "que m'està fent no sé què", tocaments o...?

A: No, això està clar que ningú té cap dret de tocar-te, igual que pel carrer ningú té cap dret a dir-te guapa ni res, però si per exemple, si jo vaig pel carrer i a mi em diuen guapa jo hi ha cops que m'he girat a dir-li "tu no ets ningú per dir-me res" i hi ha cops que ho he deixat, mira marxo i el problema el tens tu i no el tinc jo, com que tu et giris i encara facis més gran la bola i encara penso, està clar que està bé que et giris i li diguis però suposo que també és el que dic que va a caràcters i és com que

tampoc cal que li diguis però potser després si no s'exageren aquestes coses continuarà passant tot el que està passant i és el que no ha de passar. (Aire, G1, ES)

Crida l'atenció que totes les noies entrevistades se centren més en comentaris que en accions, com podrien ser tocaments, que només apareixen indirectament com en el comentari del noi amb els guants de làtex. Tot el que denunciïn les noies a les entrevistes són comentaris, no tocaments. Durant les observacions vam veure, en més d'una ocasió, com mans van estrènyer un cul amb tota la força, però generalment va ser impossible identificar de qui eren les mans, ja que la posició queda tapada per la pinya. En les respostes de les noies, sobretot la de l'Aire, veiem, però, que els tocaments no formen part del que consideren un problema a tractar, perquè haver d'aguantar un cert contacte físic forma part de l'esperit casteller. El que sí que és un problema és pensar que per poder tenir un cert contacte en el moment de construir un castell també es poden tenir més drets en altres contextos.

A: O sigui, els tocaments són els mateixos, perquè tu si has de pujar jo et pujaré igual amb una universitària que amb una convencional o si t'he d'agafar també t'agafaran igual sigui on sigui. Però, vull dir, dins de la confiança que agafes a vegades hi ha gent que es pensa que es creuen, per molt que no sigui així que jo tinc aquesta confiança en tocar-te per poder després, m'explico? O mira hem establert confiança després doncs encara és més fàcil, doncs no, una cosa són els castells i l'altra cosa és jo fora els castells [...].

E: No passa res?

A: Res, vull dir ja tens com l'esperit casteller i saps que t'han d'agafar per fer el castell. Si no vols que t'agafin és que no pots anar allà, perquè en aquella posició t'han d'agafar.

E: Llavors normalment tampoc hi ha discussions en plan "no m'agafin tan fort del cul o..."

A: No, si t'ho diuen no serà perquè feministament m'estàs agafant massa fort, serà perquè m'estàs agafant massa fort i m'estàs fent treballar malament, no perquè jo no vull que em toquis tant, no crec. (Aire, G1, ES)

4.4. Relacions de gènere i feminisme

4.4.1. Expectatives postfeministes

Les joves expressen l'eufòria alimentada pel descobriment de la força que genera el poder del col·lectiu: moviments feministes, manifestacions, grups en xarxes socials, entre altres. Se senten empoderades i en el seu discurs explícit manifesten sentir-se lliures i propietàries dels seus projectes de vida com a dones independents, encara que en certs moments les seves narratives personals deixin entreveure alguns comportaments propis dels imaginaris tradicionals amb relació a la construcció de gènere:

Tengo ese micromachismo de que quiero que mi pareja sea más alta que yo, o más fuerte que yo, ¿por qué? ¿por qué yo no me puedo defender sola?, una mierda, claro que puedo pero ya lo tengo y me gusta así. Y busco eso. Pero soy consciente de ello. [...] yo me acuerdo que durante una temporada, a día de hoy me lo sigo planteando, que el día que tenga un bebé a lo mejor dejo mi trabajo durante los tres años de vida de mi bebé o más. (Amira, G2, ES2)

La imatge d'elles mateixes, orgulloses de ser dones, contrasta amb com veuen a la generació de dones per les quals van ser criades. Es refereixen a elles amb admiració, també reconeixen el sacrifici i la renúncia, però justifiquen la seva situació dient que eren uns altres temps. S'autoproclamen una nova generació de dones joves capaces de “menjar-se el món” i “fer el que els ve de gust” (lliure elecció).

Mi padre hay veces que me dice “oye, eso no lo hace una señorita...” y yo le respondo, “pero ¿quién te ha dicho que yo quiero ser una señorita, papa?”... ¿sabes?, o sea... y es como mi padre, es que dios mío... “mi hija chica no quiere ser una señorita”. No es... han roto un poco con ese... el estereotipo este de mujer femenina, chica no sé qué... no sé qué, ¿sabes...? (Amira, G2, ES2)

Ser dones joves les col·loca, en molts casos, en “el millor moment de les seves vides” i fins i tot s'entreveu un cert afany d'aferrar-se a aquesta etapa. Amb una visió crítica de l'adulthood actual, qüestionen conceptes amb relació al gènere establerts per generacions anteriors i en els seus discursos es perd de vista la generació intermèdia entre elles i les seves mares: dones adultes que treballen i comencen una família. Aquestes dones tenen punts en comú amb les actuals generacions, molt focalitzada en l'èxit i que conviu amb la contradicció constant de triar entre els seus assoliments professionals i personals.

Pues el doble de poder. Porque si eres joven tienes más fuerza quieras o no, tus gritos se escuchan más y con la energía de mujer, ya está, lo tienes todo... (Amira, G2, ES2)

Realmente mi sueño es, en realidad, si te digo la verdad... uno de mis sueños sería poder ser madre pero sin estar preocupada por el futuro... Pero a la vez tengo también esa parte del instinto materno de que pues es que yo lo tenía muy claro desde pequeña, siempre, que quería ser madre, que quería ser madre... (Leyla, G2, ES2)

Les joves analitzades expressen en els seus discursos els valors postfeministes que identifiquen a les dones que fan el que les apassiona i que estan en constant cerca de la felicitat i també a elles. A la vegada també es troben en constants espirals de contradicció que les porten des de l'optimisme màxim, amb capacitat per canviar el món, fins a la profunda resignació, acceptació i renúncia. Les joves són conscients que triomfar (definint el triomf des d'una perspectiva hegemònica i occidental: treball, família, estabilitat econòmica, etc.) és molt més complicat per a una dona que per a un home.

Es debaten entre la representació postfeminista neoliberal de la generació anterior (*millennials*), obsessionades amb l'èxit professional, i una realitat que reflecteix la crisi econòmica, la violència de gènere i pocs canvis a escala estructural.

Les violacions, o sigui va haver-hi, jo m'en recordo d'un any que cada dia a les notícies sortia una violació i això em va impactar moltíssim i no sé vaig començar ja pues a interessar-me i tal... (Mel, G1, ES2)

En aquest context, són conscients que és important estar preparades, no sols des de l'educació formal, la qual cosa les porta a tenir agendas recarregades, que moltes vegades justifiquen el poc temps per a la no implicació directa en temes relacionats amb el feminisme.

Entonces para llegar a independizarme siempre he tenido muy claro que tenía que trabajar, y para trabajar siempre he tenido muy claro que tengo que estudiar para poder trabajar de lo que yo quiera trabajar... (Amira, G2, ES2)

Són aquestes mateixes contradiccions entre el voler i no poder involucrar-se més en la causa: el fet de sentir-se empoderades i heroïnes de les seves pròpies vides gràcies als seus esforços i assoliments personals (individualisme i meritocràcia) enfront de la intimidació i, en algun cas incapacitat, d'aconseguir un canvi col·lectivament.

No sé, o sigui, és com que per molt que es facin coses noves i per molt que tinguem veu no ens prenen del tot en serio i és una mica frustrant. Però el que penso sobretot és que s'ha d'inculcar als nens petits i a les nenes petites des de petits. (Mel, G1, ES2).

En aquest sentit, es manifesten imaginaris col·lectius de feminitat amb relació a la construcció de la identitat de gènere des del fet biològic i la mística a atributs propis del que és femení.

Quieras o no, no es lo mismo ser un hombre que una mujer, tenemos que tener los mismos derechos, tenemos que tener las mismas oportunidades y los mismos todo, pero a nivel no es lo mismo la energía de un hombre y la energía de una mujer, no es la misma. Y... también la manera de hacer de un hombre y la manera de hacer de una mujer no es la misma. Quieras o no... es una energía muy fuerte y me encanta, es un poder, es que es... tenemos algo que atrae, quieras o no. Es algo que atrae y no somos nosotros por nuestro físico, que también puede ser, pero eso es, depende de la persona. Pero la energía que tienes, o sea, una mujer la energía que tiene, no sé. Me encanta. (Amira, G2, ES2)

Aleshores ara que soc més gran i veig com el meu cos està fet dona, ja no soc tan nena, i que al ser nena de vegades el teu cos és molt caòtic, però quan et fas dona és quan fer tot el pes del que comporta tenir la capacitat de parir, doncs pren sentit en l'entorn cultural i fa que llegeixis millor lectures del dia a dia ... (Laura, G2, ES2)

Aquest concepte de la feminitat els fa mantenir, d'alguna manera, la idea de la presència de la dona en l'esfera privada típicament femenina o tenyir de feminitat alguns espais públics, sense desvincular a la dona dels rols de cuidadora assignats pràcticament en exclusiva.

Sobre todo para cambiar con los niños es que lo notas un montón. Con los niños no es lo mismo el efecto que provoca una monitora, una educadora chica que un educador chico. Es totalmente diferente. [...] que también hay hombres que... una cosa no quita la otra, pero la mayoría de trabajos de personas, de cuidado, los tienen las mujeres porque es la energía femenina y el poder. Y quien tiene el poder de estar con otras personas tiene el poder de cambiar el mundo, tío. (Amira, G2, ES2)

[...] y vendíamos loterías y ya éramos mayores. Yo fui a Portugal con 20 años, o 19. Y salimos, yo y dos chicos más. Los chicos no vendieron ni una papeleta... ¿entiendes? Y yo vendí a mujeres, hombres, o sea, no solo vendí a hombres en palo no no, también vendí a madres con niños, vendí... y vendí... [...]. El poder. Es que es ese el poder de la energía de esto. Es ya como hablas, la voz es más suave, es que es, es diferente... (Leyla, G2, ES2)

D'altra banda, la majoria d'elles no són del tot actives en les reivindicacions feministes col·lectives. No obstant això, en reconeixen el valor i l'impacte que han tingut sobre elles, de la mateixa manera consideren al grup i les persones referents en el seu entorn en temes de feminisme com a claus en la construcció de la seva identitat de gènere i visió actual del feminisme.

[...] a tercer de la ESO jo no tenia ni idea de què era el feminisme i situacions així masclistes no les veia o sigui no, no em fixava, no em parava a pensar i va ser 4t d'ESO, 1r de Batxillerat, que vaig començar... de petit mai et venen a fer una xerrada sobre, sobre el que està passant a la societat amb el rol de gèneres i tot... vaig anar jo a xerrades que feien a la ciu' o sigui a la meua ciutat... (Mel, G1, ES1)

[...] m'he ajuntat amb moltes noies que estan molt ben assabentades del tema i parlar amb elles i que m'expliquessin i debatre entre nosaltres sobre certs temes de feminisme, sobretot això, m'ha fet molt créixer en aquest aspecte i pensar "guau, vale, jo també vull lluitar contra això" i poc a poc incorporar-ho al teu dia a dia tot i que és que hi ha molts cops que penso "guau... és que és tan difícil...". (Audrey, G1, ES2)

En aquest sentit, encara que no sempre poden participar activament en reivindicacions col·lectives, manifesten el seu desig d'estar més involucrades, al mateix temps que estan convençudes que les desigualtats també poden solucionar-se des de "l'activisme quotidià i individual".

Me gustaría ser más activa, de ir a más, por ejemplo, a manifestación del 8 de marzo, me gustaría haber podido ir y hacer más, por todo el tema de trabajo y todo el horario que llevo fue como muy imposible. (Ana, G2, ES).

4.4.2. Feminisme, sí; feminista, potser

La definició de feminisme i la seva autodefinició com a feministes és ambigua atès que encara que en molts casos ratifiquen el seu suport i defensen causes feministes com a definició de rols, estereotips de bellesa, etc., i en altres moments rebutgen explícitament i implícitament preceptes feministes més relacionats amb la formació de la família i la visió de la maternitat, entre altres.

A més, moltes vegades eviten autodenominar-se feministes o ho fan en primera instància i després corregeixen la seva postura a mesura que avança la conversa, diferencien entre feminisme actiu, el militant del qual es fa causa (anar a mobilitzacions, etc.), i feminisme de menys intensitat.

E: ¿Te consideras feminista?

L: Sí y no. Es como que... quizás no lo practico tanto con la gente, sino más yo conmigo misma en mi día a día. Como dar los valores a las mujeres que yo creo que se tienen que dar en algún momento, situación, pues les planto y les digo "mira, esto no tienes que permitirlo... desde mi punto de vista, o no tienes que pensar así porque tal cual". Pero no soy una luchadora ahí

en plan que siempre... o sea, sí estoy en contra de muchas cosas en plan del maltrato de todas esas cosas, siempre las reivindico pero conozco persona que son mucho más feministas que yo el sentido de hacer más cosas por las mujeres. Yo hago cosas más para mí, sinceramente. En plan más para mi ámbito. En general, no solo para mujeres, sino para hombres. (Leyla, G2, ES2)

Jo crec que la paraula seria igualtat, sigui amb els homes, sigui amb la societat, sigui amb tot, sobretot amb els homes que crec que és on estem patint més les dones però jo crec que si ho he de definir, per lo poc que estic a dins, la paraula seria igualtat de condicions amb tot... [a la pregunta sobre si es defineix feminista]... sí, però no activa, o sigui sí que soc feminista i estic a favor, però no estic molt posada en el tema, ho reconec... he anat a alguna, per exemple, del dia de la dona i coses així sí, però no, no soc d'anar a manifestacions normalment de res. (Aire, G1, ES)

A mi em va saber molt greu fa un o dos anys que va ser com una moda com un boom supergran de feminisme i va ser com un, em va encantar en aquell moment però vaig pensar que hi ha molta gent que ho abandonarà i efectivament ha passat perquè aquest any al 8M érem la meitat que l'any passat. (Emma, G1, ES)

No soy activista pero sí que me considero feminista, porque cuando veo cualquier cosa de estas es como que me hierva y tengo que hablarlo, "o sea, no, no". También tengo en mente que yo también tengo un montón de micromachismos dentro, mil, un millón [risas] tengo un montón, me he criado con ellos y soy así ya, pero lo que me hace ser un poco más libre es que soy consciente de ellos. (Amira, G2, HV)

A més, les joves agraeixen tenir espais per reflexionar sobre qüestions polítiques i socials que els afecten com a dones. Encara que moltes d'elles no siguin actives políticament ni estiguin implicades en l'activisme feminista, reconeixen determinats moments o persones que han significat un canvi en la seva manera de construir i d'autopercebre's com a dones joves i de comprendre el feminisme com una lluita d'igualtat i no com una batalla entre sexes. De la mateixa manera, consideren el grup al qual pertanyen (entitats estudiades) i a les persones referents del seu entorn en temes de feminisme com a claus en la construcció de la seva identitat de gènere i visió actual del feminisme.

[sobre el feminisme] perquè m'he trobat amb molta gent molt activa i que participa molt en moviments i que si no m'hagués trobat amb aquestes persones potser la meva ment ara no pensaria com pensa, persones que m'han fet pensar molt [...] [abans de participar en el G1] era feminista però no com ara. [...] veure'ls com actuen, la meva companya de pis per exemple

està en un moviment que van organitzar coses pel 8M i així i el simple fet de parlar amb ella sobre temes feministes m'ha fet canviar. (Figaro, G1, ES)

Reconeixen certs fets com a fites de canvi quan pensen i actuen des de la quotidianitat. Per exemple, fan referència a l'emoció, força i empoderament que va significar per a elles participar en una manifestació, la indignació que han sentit en llegir notícies sobre feminicidis i agressions sexuals o l'empatia que senten quan parlen de temes de gènere amb alguna altra jove més implicada en l'activisme feminista. Aquests punts d'inflexió les han ajudat a deixar de normalitzar micromasclismes que tenien acceptats i a tenir el valor d'expressar-se davant de situacions que han considerat de desigualtat; no obstant això, la majoria d'elles continuen vivint les seves reivindicacions de forma personal, amb cert rebuig a tot el que és polític.

[...] pero estos micromachismos ya se me están yendo, el de conducir ya no lo tengo, me parece una gilipollez, pero lo tenía, del palo “quiero que me vean sentada al lado de mi pareja y él conduciendo”... como, menuda gilipolla... pero tengo mil de estos, ahora se me ocurren estos pero es que tengo un montón... pero soy consciente de ellos. (Amira, G2, ES2)

El que està clar és que, actives o no, recolzen i agraeixen les lluites feministes i són gestores de canvis des dels seus entorns. Entenen la possibilitat de poder expressar el que pensen i senten això com un assoliment per si mateix.

Por eso digo que tampoco hay que hablar tanto y quejarse tanto, sino actuar directamente en tu día a día tú, si puedes hacer algo por cambiar un poco la mentalidad de la gente o por... ayudar a alguien y darle un ejemplo, un acto, lo que sea, hazlo y ya está, no lo digas... (Leyla, G2, ES2)

Finalment, la interseccionalitat de classe, lloc de residència, edat, condició racial i religiosa condiciona l'actitud envers el discurs feminista, tant si elles han experimentat situacions d'aquest tipus, com si han tingut exemples en els seus entorns. La responsabilitat i l'empoderament es multipliquen a mesura que s'afegeixen components interseccionals. Per exemple, no és el mateix ser dona jove que ser dona jove musulmana, no es tracta només d'una reivindicació de gènere, sinó de ser un nou model de dona musulmana per a les noves generacions.

... ahora también lo estoy utilizando mucho [Instagram] porque enseño mucho lo que hago como mujer, como mujer musulmana, como mujer marroquí musulmana, como mujer marroquí musulmana que está viviendo en España, como mujer marroquí musulmana que estoy en una banda de música y que estoy trabajando con personas. Este es un combo que a veces sí que me abre gente del palo “ay, no sé qué”... entonces quiero

que sea así también... Es como un poco espejo y ejemplo... hay muchas niñas marroquíes musulmanas que me ven, “qué hace esta, esto es lo que dice mi madre que está bien, lo que dice mi madre que está mal, o no sé qué”. Y me gusta. Me gusta... (Amira, G2, ES2)

4.4.3. La (no) llibertat del cos

El cos es presenta com l'actiu més gran de les joves, és font de poder i senyal d'identitat com a dones. No obstant això, aquesta possessió del cos es presenta amb clares contradiccions entre la lliure elecció, per exemple, en el fet de vestir, i l'autosexualització i l'objectivització.

A mi em diuen guapa, jo hi ha cops que m'he girat a dir-li “tu no ets ningú per dir-me res” i hi ha cops que ho he deixat, mira marxo i el problema el tens tu i no el tinc jo, com que tu et giris i encara facis més gran la bola i encara penso, està clar que està bé que et giris i li diguis. Però suposo que també és el que dic que va a caràcters i és com que tampoc cal que li diguis, però, potser després, si no s'exageren aquestes coses, continuarà passant tot el que està passant i és el que no ha de passar. (Aire, G1, ES)

D'altra banda, també es presenten contradiccions respecte als límits de la mirada de l'altre amb relació als seus cossos, què és la seva responsabilitat i què no, què es pot o s'ha de permetre, o, fins i tot, què s'ha de dir i què s'ha de callar.

De que te van a culpar encima y entonces también es que te van a juzgar, van a decir pues cómo ibas vestida, qué habrías bebido, qué habrías hecho, no sé qué... como que es tú culpa... es como bueno, yo iba vestida así, pues... yo creo que también es cuando se siente culpable. (Clara, G2, ES)

De vegades els homes per voler conquistar una dona, obliden una mica l'espai personal d'aquesta i s'hi tiren de cap i com de vegades les dones per no fer-lo sentir malament i dir-li a la cara “ei, m'estàs agobiant, deixa'm en pau”, canvien la seva rutina o la seva forma de fer les coses per no haver de fer això, saps? (Ana, G2, ES)

En aquest sentit, moltes de les joves presenten ambivalències referents a la feminitat i la sexualitat, configuren la seva feminitat a través de la seva imatge, que és modelada en funció dels canons del moment.

[...] porque seducir es esto... en la música es... también sentirme yo también como... el hecho me estás diciendo “baila, baila la danza del vientre”, pues es un baile también de seducción, de yo como mujer tengo eso, y yo soy esto también. A mi me encanta... es poder. (Amira, G2, ES2)

En l'observació del grup, es va identificar que per a algunes integrants, com la Leyla, la corporalitat té una gran importància.

Se mueve mucho, hace movimientos con la cadera, se estira los brazos, se suelta los cabellos, se abre incluso el botón del pantalón... pero no son movimientos sexuales, pero sensuales, en el sentido de tener mucha conciencia corporal. Y ella hace muchos gestos de cariño, pero sensuales a los hombres (también toca a Amira, de forma cariñosa, pero es más con hombres). El cuerpo femenino está muy presente en contraste con los cuerpos masculinos. (Diari de camp, Observació, G2)

Encara que a vegades no en són conscients, en alguns casos la seva identitat de gènere com a dones joves passa per la construcció de la seva corporalitat i per la instrumentalització dels seus cossos com a armes per aconseguir beneficis.

El hecho de que la sensualidad que tiene una mujer no es la misma que tiene un hombre. Un hombre te puede parecer supersexy pero el poder que tiene una mujer, el poder de seducción es... pero ya no solo a lo sexual, sino el poder de seducción en general... a lo mejor me han dejado cosas gratis por ser chica, pero me están tratando diferente porque estoy buena, o porque para ti soy guapa o crees que yo qué sé. Me han tratado demasiado bien a lo mejor porque soy chica, no sé. (Amira, G2, ES2)

Per exemple, m'ha influenciat ser dona que m'ha sigut molt fàcil aconseguir moltes coses, quan es tractava d'un home que li agradaven les dones moltes coses m'han sortit a favor per això, no jo volent aprofitar-me, sinó que si necessito una cosa i tinc un objectiu i tu ets per qui haig de passar i a tu t'agrada la meua cara o als meus ulls, però a mi me la pela, és a dir, si tu no em violentes, perquè si em violentaven era portazo, però la contradicció com a dona és que també haig d'acceptar que alguna vegada m'he aprofitat de ser una dona que ha semblat atractiva a algú, veig més el sexe masculí subrogat al femení i faig aquest anàlisi tal qual que m'he aprofitat. (Laura, G2, ES2)

... sí això també ho fa el carrer que et cridin "eh guapa", tens discoteca gratis, i és això que les dones ens aprofitem d'aquestes coses però també som conscients de les conseqüències que porten. (Laura, G2, ES2)

No obstant això, no totes s'adapten als canons de bellesa hegemònics. En alguns casos rebutgen l'estètica dominant, no van perfectament vestides i la sexualitat és mostrada de manera crua i naturalista, i en uns altres,

reafirmen la seva feminitat a través del cos sexualitzat, element clau en l'expressió del seu empoderament.

A mi todavía me choca ver a una mujer sin depilar... Me choca, micromachismos, me choca, porque yo voy al láser... o sea, es el mundo al revés [en el grupo] ... alguien que va sin depilar con todas las piernas no pasa nada... pero alguien que va perfecta con las uñas... que sea antinatural, en realidad pintarte las uñas porque no es algo que necesites... les sorprendió [al grupo] que no es natural. En este mundo a veces nos sorprende lo contrario... (Amira, G2, ES2)

En aquesta línia, comencen a plantejar-se fins a quin punt focalitzar en el cos la seva construcció de gènere i empoderament com a dones joves pot generar lectures equivocades per part de la societat, especialment la masculina.

Llavors no sé aquesta cosa de nosaltres ser l'objecte i el premi pels homes hi és, hi és constantment en moltíssimes situacions a la nostra vida, inclús nosaltres mateixes segur que en algun moment ho potenciem, la cosa és la inconsciència, el no plantejar-se aquestes coses, però sí les relacions entre homes i dones en molts aspectes, no sé explicar-me ara, és difícil. (Audrey, G1, ES2)

Yo creo, bueno, se supone que las mujeres somos más inseguras con nuestro cuerpo, los hombres son como más seguros con ellos mismos... yo lo contrasto con mi pareja porque bueno... él también físicamente, por ejemplo, se ve cosas que se quiere cambiar, pero no se preocupa tanto como yo... (Leyla, G2, ES2)

A més, aquestes contradiccions van més enllà de la seva identitat personal i en algunes noies entrevistades les porta a qüestionar els preceptes post-feministes de lliure elecció, especialment amb relació a la sexualització i utilització del cos com a arma d'empoderament.

... por ejemplo, en Operación Triunfo salieron dos chicas cantando un reggaetón que era feminista, pero salieron medio desnudas, entonces, ¿es eso la libertad que estamos buscando las mujeres? que si quieres salir medio desnuda, que salga... [...] que cada uno es libre de hacer lo que le de la gana, pero a lo mejor no nos tenemos que enfocar ahí, porque no es lo más importante eso, ya lo hemos pasado. Entonces dejemos de focalizarnos en eso... (Amira, G2, ES2)

Hoy en día, las mujeres que quieren se depilan, si no quieren no se depilan, si quieren se peinan, si no quieren no se peinan... o

sea, hoy ya hemos pasado esto, next, dejar de enseñarnos mujeres en bolas por la tele porque eso también es machismo. Dejarnos de mostrarnos, yo qué sé, vamos a lo que realmente importa... que para vender esa canción tiene que estar la cantante medio desnuda, no. Y es eso, yo creo que es lo que está pasando ahora con el papel de la mujer. Que sí, que sois libres, mira... no, no somos libres, ahí también creo que a lo mejor si ella pudiera decidir por sí misma, no estaría así para vender, a lo mejor nos tenemos que focalizar en otras cosas como en lo de los sueldos. (Amira, G2, ES2)

Finalment, la construcció corporal davant de la mirada de l'altre és potser un dels àmbits en els quals les joves se senten menys lliures. No sols es construeix sota la mirada masculina, sinó que la lliure elecció està subjecta a crítiques i, fins i tot, en alguns casos, legítima actes d'agressió.

Va haver un dia que un professor fins i tot va acceptar que em toquessin els pits davant seu, estava en una classe castigada i estàvem a uns ordinadors i els tios m'anaven fotent mà[...], però tothom s'ho prenia en broma i l'home estava a quatre cadires més enrere i no va dir res, i li vaig dir "tu no estàs veient el que m'estan fent?" (Laura, G2, ES2)

4.4.4. La força de la quotidianitat

La força de la vida quotidiana està clarament present en la vida de les dones joves. D'una banda, en la forma d'expressió feminista com a acció social, però no col·lectiva, és a dir, amb formes d'actuació individuals respecte als valors feministes que defensen. I d'altra banda, en forma de barreres quotidianes a les quals s'enfronten en el seu dia a dia pel simple fet de ser dones joves. En l'apartat anterior s'han descrit situacions personals viscudes dins dels grups culturals investigats, en aquest apartat, en canvi, es mostren experiències en altres àmbits de la seva vida diària, des de petits actes reivindicatius fins a desigualtats de gènere en les quals es troben.

Sempre que puc donar la meua opinió la dono a les persones del meu voltant sempre que, tinc uns amics que estan fins als collons de mi, perquè sempre que diuen qualsevol cosa sempre els hi dic "això no sé què", "aquest comentari és molt masclista" i em diuen "Emma, ho diem de broma" i dic "és que m'és igual, saps que sigui una broma o no, és un comentari masclista i punt", saps? Doncs anar intentant, ara mateix no tinc accés a canviar-ho a nivell mundial, ni nacional, ni res però tinc opció a canviar-ho a nivell íntim meu, doncs comencem per aquí i anem escalant. (Emma, G1, ES)

Bueno, mi encargado a veces suelta bromas, ¿no?... que no son quizás tan graciosas, un poco despectivas hacia algún tipo de

mujer y es como que yo también no me río, simplemente le digo “estás loco”, simplemente le digo “estás tarado”... Por ejemplo, vale, entra una chica guapa al bar y le pregunta “¿puedo pasar al lavabo?” o en inglés “can I use the toilet?” y como no entiende le dice “sí, tu sí que eres muy guapa”... algo así. Vale, son tonterías en realidad... (Leyla, G2, HV)

En general, se senten en condicions d'igualtat enfront dels nois joves, ja que reconeixen que s'han superat les grans lluites del passat: poden votar, tenen accés a l'educació i tenen els mateixos drets i oportunitats que els homes, almenys davant la llei. Malgrat això, encara que de moment no han experimentat situacions de desigualtat en l'àmbit laboral —sostre de vidre, bretxa salarial, penalització de la maternitat—, en són conscients.

Yo todavía flipé mucho cuando me dijeron que hay empresas que por el mismo cargo, a día de hoy, no cobramos lo mismo, es muy flipante. O sea, porque ya lo tenía tan interiorizado el hecho de que porque en mis trabajos sobre el sector social obviamente te van a pagar lo mismo. [...] Entonces nuestro papel es... yo creo que también hay veces que es, claro, vemos el conformismo de bueno pero hace cien años es que no podíamos votar y ahora podemos votar. Yo sí, podéis votar pero hay mil cosas más que están pasan... no todas, pero un poco a veces caemos en el conformismo, que yo también, si necesitara trabajar y tengo este trabajo y cobro menos quizás no diría nada porque a lo mejor dejo de comprar todo. Entonces yo creo que es un pez como que se muerde la cola, tenemos como que miedo a hablar y no sé qué para quedarnos y no sé qué... Entonces estamos un poco calladas por miedo, a lo mejor. (Amira, G2, HV)

El sentit d'igualtat i llibertat es basa, principalment, en la capacitat per poder expressar les seves opinions en igualtat de condicions. Tanmateix, aquests preceptes trontollen quan afloren certes barreres a les quals s'enfronten en la quotidianitat i que les col·loquen en una posició de vulnerabilitat.

Lo que más me influye de ser mujer y no hombre es en tener que salir y tener que ir con miedo. Ya no puedes salir tranquila a la calle, tener que ir con miedo en cuanto a seguridad o pensando “ten cuidado, por aquí no vuelvas a casa, mejor vuelve por aquí porque es más seguro”. (Clara, G2, ES)

[...] jo crec que no hi ha cap dia que surti al carrer i no em trobi amb cap home, perquè són homes, que em digui alguna tonteria, o sigui ja independentment de com vagi vestida, de l'hora que sigui acompanyada o sense... sempre hi ha algú, sí, no sé, i això em fa molta ràbia però perquè o sigui, per què no he d'anar tranquil·la pel carrer? O amb quin dret et veus tu a dir-me algo a mi? Si no em coneixes de res i tampoc t'he demanat opinió

sobre la meva manera de vestir, la meva manera, no sé, de ser, o sigui de ser no, però física o tal. (Mel, G1, ES)

La nit les fa vulnerables i són recurrents els comentaris respecte a la por i la inseguretat que senten en caminar soles de nit. Aquest sentiment de vulnerabilitat va acompanyat de la ràbia que experimenten en sentir les seves llibertats individuals coartades.

És la impotència de... algunes vegades les amigues a les deu de la nit em diuen “ei! Estem a no sé on, vens?” I dic “no, perquè després he de tornar tard i em fa por tornar...” llavors és com que ja deixo de fer coses per no tornar sola a les nits. (Aire, G1, ES)

Yo de día paso sin problema pero de noche no me hace gracia, porque es como muy serpenteado y piensas “cualquiera se pone detrás”, es un parque, tampoco va a haber gente. Como que yo misma creo la inseguridad... (Clara, G2, ES)

No obstant això, la consciència d'aquestes desigualtats en la quotidianitat no és recent, la majoria d'elles manifesten haver-se sentit diferents i haver hagut d'enfrontar situacions més difícils que els seus companys pel sol fet de ser noies. A més, algunes comenten haver percebut des de la infància les pressions socials a les quals se sotmet a les dones, enfront de l'imaginari de superioritat masculí, sobretot amb relació als diners o al poder.

[...] el hecho de ser niña o niño ya es algo que te marca, yo creo que no habría estado o no habría sido, no sería lo que soy ahora si fuera un niño. Hay cosas mucho más difíciles por ser una niña, el complejo de si eres gorda o no gorda, el querer ser unos estereotipos, unos cánones... (Amira, G2, HV)

Quan era petita recordo un cop que estàvem al poble... ma cosina em va preguntar “què vols ser de gran?” i jo li vaig dir “un noi” i amb el temps o sigui he pensat molt en aquella resposta pensant perquè pensava en voler ser un noi i jo crec que aquesta resposta i aquesta reflexió que jo he anat fent m'ha portat a descobrir-me com a dona. També d'entendre que quan era petita doncs això, potser veia l'estereotip de l'home com el poderós, com el que mana i, en canvi, la dona com la submisa... he arribat a aquesta conclusió, vull dir, no puc parlar amb el meu jo del passat, però sí que és cert que he arribat a pensar que jo crec que vaig dir que volia ser un noi pel fet de simplement fer allò que jo volgués i poder ser jo l'empoderada. (Audrey, G1, HV)

Sigui per experiències pròpies o alienes, elles són conscients que la llibertat i empoderament que es proclama és només una visió parcial de la realitat. Més enllà de la inseguretat davant agressions o de l'objectificació dels seus cossos, saben que encara hi ha molta feina per fer per a l'assoliment d'una

igualtat de gènere real, més encara quan miren més enllà del seu entorn més pròxim.

Una amiga que era camarera me contó que fue a tomar nota y eran una familia, una pareja... creo que eran como más marroquí... la chica llevaba un... y entonces la chica iba a hablar y le dijo en plan “quiero...” y el chico le hizo así, en plan, espera... y le dijo “no sé qué, no sé cuántos no sé qué... queremos”... y la camarera que era mi amiga dijo “perdona, pero te va a venir a atender otra chica porque yo no te voy a atender si tu no quieres que hable ella” [...] Y entonces él se quedó como flipando y bueno, fue otra y supongo que también habló él pero es como...sabes, ¿por qué no puede hablar? (Leyla, G2, HV)

[...] y el abuso de poder... hombres y chicos que tienen a lo mejor más edad y que a lo mejor tienen un bar o algo, como se aprovechan o como mueven los hilos para engatusar a chicas jóvenes... “mira, ven” como al final hay algunas que acaban accediendo... he tenido por desgracia amigos y amigos que en el trabajo, estaba trabajando de camarera en alguna discoteca, han abusado de ella porque le han echado algo en la bebida o algo y han violado... La han echado en la bebida algo y cuando se ha acabado la jornada laboral, “te llevo a casa no sé qué”, y al final han abusado de ellas. (Clara, G2, ES)

En aquest sentit, reconeixen que a mesura que s’han anat fent grans han deixat de normalitzar, i fins i tot legitimar, comportaments masclistes i agressius. Han pres consciència de la propietat dels seus cossos i els límits de l’altre respecte d’elles.

Yo, como chica, cuando era más pequeña... pues lo vivía diferente a como vivo ahora... cuando iba por la calle y me decían cosas... lo típico que vas por la calle y te dicen “guapa, no sé qué”, te tratan como a un perro, pues a lo mejor cuando era más pequeña era como “mira... [risas] me están llamando guapa”... mil veces he ido por la calle y me han tocado el culo. Cuando... en aglomeraciones de gente, en filas, sí... o que se te arriman. O sea, mil veces. Y bueno, lo vivía diferente. Cuando era pequeña... era casi como un halago. Y ahora es totalmente repulsivo y asqueroso. (Amira, G2, HV)

Així, s’evidencien contradiccions en els seus discursos, si bé s’autodenominen dones fortes i empoderades, alhora són conscients de les limitacions a les quals s’enfronten per ser dones joves, com, per exemple, deixar de fer certes activitats per por, especialment a la nit. Aquestes situacions, a més de por, els generen ràbia, ja que minven la seva capacitat de lliure elecció i els seus cossos continuen estant en el centre de la mirada masculina. És per això que defensen fermament la necessitat de canvi, encara que es consideren impulsores des de la quotidianitat.

[...] et diguin algo pel carrer coses així sí, però normalment intento enfrontar-m'hi, que no em sigui indiferent i intentar anar remeiant-ho poc a poc... ser capaç de mirar-lo als ulls i dir-li “más te gustaría”, saps?, que no pas marxar corrents perquè al final si marxés corrents li dones poder segons el meu punt de vista i prefereixo que vegin que no som dèbils i que no tinc por. (Emma, G1, ES)

Aquest cap de setmana... una feineta que em va sortir i hi havia moltes moltes dones que deien “ah, mira, ya no me hará falta el marido” i clar pensava, o saps comentaris d'aquest tipus que deia clar és que si la societat ja ho pensa així, com es pot canviar aquesta visió de, és molt difícil, perquè vale jo ara mateix amb l'entorn en què em moc de la gent de la meua edat, diguem de jovent, molta, o sigui, ho tenim superassumit i fem coses per lluitar contra això i cada cop més persones que conec parlen en femení en lloc de masculí quan es refereix a algú en general, però clar a la que pugues una mica d'edat... (Audrey, G1, HV)

El jefe d'això de lo dels massatges em parlava sobre la seva filla que ara és adolescent, que té 14 anys, i diu “y claro ahora está en la época esta que a los nenes les gustan las nenas y las nenas les gustan los nenes” i clar jo vaig estar a punt de dir-li “y a las nenas, las nenas y a los nenes, los nenes”, saps... (Audrey, G1, HV)

En general actuen com a reconductores d'actituds dins dels seus grups d'amics, amb els qui en general manifesten tenir una relació d'igualtat.

[...] o sigui, jo crec que tothom pot fer algo, cadascú de nosaltres, i ben bé no sé el que és però, o sigui, jo soc la típica pesada a les festes que si escolta algun comentari, masclista o homofòbic ja salto. O sigui, a mi allò de insultar i dir “ets un maricón”, vale jo soc les típiques que va cap a la persona i li diu “maricón és un insult, vale, llavors pensa-ho” i llavors diuen “ai, sí, perdó, jo que sé”. O no sé algun comentari així masclista molt de “bua mira aquella a lo millor me la follaria” pues també vaig cap allà i dic algo i aquestes coses o sigui parlar amb nois i fer-lis entendre que no, que així no podem seguir també jo ho intento. Sí que després em diuen que soc una, una feminazi em diuen, però m'és molt igual la veritat. (Mel, G1, ES)

En aquest sentit, no es mostren disposades a canviar el món, sinó que se senten satisfetes d'aportar el seu granet de sorra des del seu entorn, sigui corregint actituds i comentaris masclistes o mostrant una visió diferent del model hegemònic, patriarcal i heteronormatiu. No obstant això, encara que són fermes amb les seves postures i esperen incidir en els seus cercles més pròxims, reconeixen que el missatge dels valors feministes ha arribat tard a la gent de la seva generació, per tant, moltes d'elles emfatitzen en la

necessitat de treballar aquests valors des de la primera infància, ja que és en aquesta etapa en la qual veuen llum per aconseguir el canvi.

El que haurien de començar a fer les escoles és portar a noies, majoritàriament noies, que fessin xerrades sobre com està ara mateix la cosa i com es senten perquè els nens veiessin que la cosa ha de canviar i que no es poden sentir el... (Audrey, G1, HV)

Yo lo haría todo por los niños porque son los que van a crecer y son los que van a poder cambiar y son los que no todos van a estar en el sector social que es en el que estoy yo porque cada uno va a ser un ingeniero, el otro no sé qué y son los niños los que van a ir creciendo con esta mentalidad, con esta mentalidad que cuando lleguen a un tope y vean esto y van a decir “what?” y a lo mejor está en su mano cambiarlo. Y lo cambiarán porque no les parecerá normal. (Amira, G2, HV)

Sí, desde pequeños, porque por ejemplo, con los que estoy ahora, que tienen ya, que están 10, 11, ya tienen sus cosas, en cambio, si es que me dicen “pero a dónde vas si eso es de maricones”... y yo es “pero si tienes 10 años, tío”, qué me estás diciendo que es de maricones. Esto es porque ya alguien le... entonces yo, hay que coger eso mucho más temprano porque los niños son el presente, obviamente, y los tienes que tratar bien porque son el presente, pero son el futuro y serán el presente de ese futuro y en ese presente podrán cambiar algo. (Amira, G2, HV)

En resum, es reafirma la capacitat de les joves per a produir discursos crítics entorn del gènere i trobar formes de resistència reals en el seu dia a dia. En general, combinen la individualitat i la col·lectivitat fent cada vegada més tènue la distinció entre els fets públics i privats amb una retroalimentació constant i necessària entre el que es fa en l'àmbit polític i el quotidià.

Les noies pensant i gravant la seva quotidianitat: taller audiovisual

5.1. Metodologia pedagògica dels tallers audiovisuals

Els tallers estaven enfocats a aspectes pràctics que fossin útils perquè les participants comencessin a visualitzar les seves peces des de la primera sessió i es va abordar des d'un enfocament més conceptual que tècnic, és a dir, es van donar eines perquè les participants entenguessin i exploressin les possibilitats del llenguatge audiovisual per expressar la interioritat, per comunicar un estat d'ànim. Vam visualitzar fragments de pel·lícules de Naomi Kawase, David Perlov, Milagros Mumenthaler i Chris Marker.

Des del principi, es van definir els paràmetres de temps i estil: una peça audiovisual d'aproximadament 5 minuts sobre la quotidianitat de cada participant. Les filmacions es farien amb el mòbil i estava permès utilitzar imatges dels arxius propis de cada una.

Vam dedicar una part significativa de la primera sessió a reflexionar sobre la identitat de cada una i la seva vida quotidiana (com és el meu dia normalment? De quines activitats gaudeixo? Quins moments del meu dia seria interessant retratar i per què? Quines activitats són essencials per a mi? Què és el que més m'agrada fer?). Això possibilita, en paraules d'una de les participants, “fixar-te en moments que abans potser els passaves per alt” (Audrey, G1, HV). En aquest primer exercici totes van mencionar als seus éssers més propers (família, amics, parella), i el seu entorn domèstic (amb qui i com viuen). Només una de les participants, la més jove (Mel), va incloure dins d'aquesta primera descripció les seves activitats amb el grup al qual pertanyia. Van sorgir també alguns dels motius que van ser l'eix de les peces posteriorment, com en el cas de l'Amira, que va parlar fonamentalment del seu treball com a monitora.

En la segona sessió vam continuar parlant del que cada una volia filmar, encara que d'una forma oberta (desitjos, possibilitats). Després d'aquesta sessió vam deixar un espai de dues setmanes per a tutories individuals i perquè cada participant comencés a filmar el que sentís necessari. Només una de les participants (Audrey) va fer l'exercici a través del Drive, tal com se li va proposar, de forma molt conscient, pujant moltes imatges que sentia que la interpel·laven, qüestió que va facilitar molt el procés amb ella. Les altres participants, si bé van pujar algun pla que després van utilitzar en els vídeos, van optar per enviar imatges a través de Whatsapp i el grup d'investigadores van haver d'insistir-hi bastant.

En aquest període de dues setmanes es van fer tutories puntuals amb totes. La Mel, la més jove, no va continuar amb el procés per motius laborals. Les altres quatre van avançar les seves peces de formes diferents. L'Audrey bastant implicada i de manera molt independent (pràcticament no se li havia de recordar res), la Leyla seguint el cronograma que vam establir, però amb una mica de pressió, i la Laura i l'Amira van concentrar el treball de filmació cap al final, encara que totes dues van ser bastant constants en les discussions entorn les peces.

Les sessions grupals, en general, van ser profitoses per compartir els mons interiors de cada una, generar un vincle entre les quatre participants i proposar un espai de discussió entorn el que faria cada una, en paraules de l'Audrey:

Érem les cinc noies i la Carolina compartint la nostra vida a nivell minimalista òbviament, però amb el poc que vam explicar cada una de nosaltres ens va donar peu a conèixer una mica l'altra persona, i bastant sincer el fet de parlar molt de la quotidianitat i del teu dia a dia i fer-te plantejar a tu com és el teu dia a dia i què és l'important del teu dia a dia a l'hora de viure el dia t'hi fixaves. (Audrey, G1, HV1)

Durant tot el taller van estar molt concentrades en la realització de les peces i en aspectes molt pràctics a resoldre (com donar continuïtat a les idees, quines imatges utilitzar, com transmetre certs estats d'ànim). En aquest sentit, les tutories individuals van ser fonamentals, ja que van permetre una reflexió més profunda. L'única sessió que es va fer amb avenços de les peces (sessió 4), un *work-in-progress*, va motivar molt al grup, va suscitar discussions importants i va impulsar a les participants que no havien tancat les seves peces a trobar el moment per fer-ho.

5.2. Processos creatius: reflexions sobre la ideació i realització de les peces audiovisuals

Leyla

Sinopsi: A través de les seves fotografies i vídeos familiars, la Leyla celebra a cada una de les dones de la seva família.

Per a Leyla, la realització de la peça va ser, des del principi, vinculada a la voluntat d'utilitzar materials del seu arxiu, ja que té un disc indexat amb imatges de la seva vida des de la seva infància fins a l'actualitat. En principi, pensava fer un mosaic d'amics i esdeveniments especials, però durant el procés, en adonar-se que era impossible condensar-ho tot en una peça de cinc minuts, va decidir centrar-se en la seva família. Ja en les primeres reflexions va destacar la importància del seu nucli familiar, majoritàriament femení, en la constitució de la seva identitat i de la seva idea de ser dona, al·ludint a la fortalesa i a la voluntat de col·laboració entre elles com a principal característica.

La idea de centrar la seva peça en la unitat familiar sorgeix com a resposta d'una crisi de convivència que es va generar en el seu nucli en el moment en què dúiem a terme el projecte. Gran part de la seva família, per motius econòmics, portava ja un temps compartint pis. En un sol pis vivien juntes la seva àvia, la seva mare, la seva tieta amb la seva parella i les seves cosines, i ella, fet que impedia qualsevol possibilitat d'intimitat, generant conflictes en la convivència. La Leyla va ser l'única de les participants que no va filmar el seu entorn, el seu espai domèstic, casa seva, cosa que reflecteix la falta de pertinença a aquest lloc, el sentiment de no tenir un lloc propi. Amb aquest vídeo la Leyla volia recordar a la seva família el llaç de fraternitat que han construït durant els anys i motivar-los a recuperar la tranquil·litat amb la qual vivien en el passat. Era molt important per a ella incloure-hi a totes les dones de la seva família intentant guardar un ordre cronològic i incloure-hi també el seu avi, l'única figura masculina amb qui va manifestar haver tingut una relació fraterna important. Conscientment va decidir no incloure cap imatge del seu tiet en el vídeo, encara que viu amb ell.

En el procés d'estructurar el material del seu arxiu, i atès que havia filmat a la seva àvia en algun dels exercicis previs, se li va proposar la idea de filmar als seus familiars en el moment actual per contrastar les filmacions amb les imatges del passat, però no li va semblar bona idea atesa la tensió en què vivien en aquell moment. El pla de la seva àvia és, de fet, l'única imatge del present que inclou a la peça, és a dir, és l'única persona del seu nucli familiar que, en aquell moment, li generava la suficient confiança per treure una càmera i filmar-la, fet que indica un vincle sòlid i estret. Així mateix, la seva mare representa una figura imprescindible, juntament també amb la seva tieta, molt vinculada a ella, perquè també "siempre ha estado ahí".

Les imatges del recorregut en bicicleta amb la seva mare cantant, de dia i de nit, utilitzades al principi i al final de la peça van ser, d'alguna manera, l'origen del seu procés creatiu. És una d'aquestes imatges que la

Leyla situa en el seu arxiu com a imprescindible i la primera que va mostrar a les participants en el taller quan vam començar a discutir sobre què podia ser la peça de cada una. Per a ella era fonamental que en aquest fragment es revelés la relació amb la seva mare i el seu caràcter, particularment en el moment en què la Leyla li indica quan ha d'entrar a cantar, però després li diu que es calli, i la seva mare es riu i la imita per continuar cantant.

Laura

Sinopsi: Amb la seva col·lecció de diaris, dibuixos i vídeos, la Laura ens mostra un croquis d'ella mateixa, creant relacions entre el teatre, la política, les seves reflexions i els desitjos del passat.

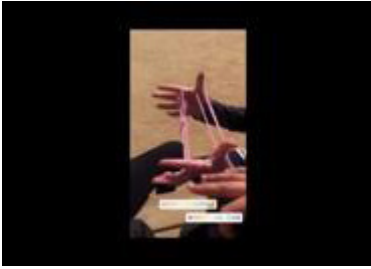
De totes les participants, la Laura és qui més explícitament pensa i participa en tot el que és polític. Per a la peça, en principi, la Laura tenia clar que no volia adoptar un to d'intimitat, en primera persona, sinó que volia jugar amb les perspectives de l'espai per resumir un dia a la seva vida: filmar senyals de tràfic i espais per jugar amb la perspectiva horitzontal i vertical, i fer més aviat un relat visual i no narratiu, una cosa que està molt relacionada amb la seva formació com a arquitecta. Durant tot el procés, i en part motivada pel procés de la Leyla, la Laura va començar a explorar i compartir els seus arxius, també molt ben indexats i categoritzats en un disc.

El procés de la Laura va ser molt més obert que el de les altres noies, no va definir el que faria pràcticament fins al final perquè estava interessada en molts aspectes (el teatre, les lluites polítiques, la seva participació en organitzacions col·lectives) i li era difícil seleccionar en quin enfocar-se. A més a més, dimensionava com una tasca descomunal poder reflexionar sobre el feminisme, un tema que no vam discutir directament en els tallers audiovisuals, però que era emfàtic en la resta del projecte. Al final, tots els temes que la interpel·laven van trobar cabuda en la seva peça a través de fragments d'imatges de diversos tipus. La Laura va rebutjar l'opció d'explicar a través d'una veu en off o de rètols què era cada imatge o el motiu pel qual feia aquella col·lecció. Va preferir deixar el vídeo obert a la interpretació de l'espectador, també apel·lant a guardar l'anonimat de les persones que va decidir incloure en la seva peça.

La Laura va filmar la seva gran col·lecció de materials diversos que ha anat guardant en els últims anys: cartells, entrades a concerts, obres de teatre, bitllets de metro, quaderns d'apunts i dibuixos, i diaris que ha conservat de quan era més jove. A aquests registres de la seva col·lecció, la Laura va afegir-hi alguns arxius de vídeo en què es trobaven persones importants per a ella (la seva parella, la seva germana i el seu pare) i moments importants en la seva constitució com a subjecte dins d'un col·lectiu (l'organització d'un solar organitzat per un col·lectiu juvenil, els assajos de teatre i les marxes feministes en les quals ha participat). D'aquesta manera a la peça audiovisual de la Laura s'estableix un vincle entre els fets polítics i els personals, es manifesta la continuïtat de les dues esferes, la construcció paral·lela de la subjectivitat i la col·lectivitat.

El fet que la Laura tingui una col·lecció tan diversa, gran i atresorada de la seva trajectòria vital indica el valor que li atorga a la introspecció i assenyala la importància de l'autoreflexió en els processos de creació de la identitat. És interessant apuntar que totes les participants tenien mecanismes diversos per a registrar la seva quotidianitat, ja fos a través de les xarxes socials o col·leccions de fotos i vídeos, diaris o apunts. En el cas de la Laura, va ser aquell lloc de la memòria i el registre de les experiències passades el que va prendre com a base per a la seva exploració audiovisual.

Amira

Sinopsi: Els llargs trajectes diaris que l'Amira fa per arribar al les tres feines que té revelen la seva vocació per la cura i l'ensenyament dels infants.

Per a l'Amira va ser clar des del principi que dedicaria la seva peça audiovisual a la seva tasca com a monitora. Volia reflexionar sobre la força femenina de les cures:

El cuidado se relaciona siempre con la mujer porque la mujer tiene ese poder, tiene esa energía, tiene ese... ya no solo eso, sino yo qué se... hay trabajos... el trabajo que tengo me lo han dado por ser chica, también. (Amira, G2, HV)

Per a ella era important expressar la seva vocació com a monitora i la realització que li genera tenir una feina estable, aquesta realització personal que sent en veure que ha aconseguit progressivament aquelles metes que es va proposar fa un temps ("tenir una casa, una feina, els estudis acabats, un cotxe").

En el moment en què va participar en els tallers, l'Amira enfrontava una situació de tensió a casa seva, ja que havia pres la decisió d'independitzar-se i encara que tenia el suport del seu pare, la seva mare la desaprovava, segons ella, per ser la més petita i marxar sense haver-se casat:

No voy a relativizar mi vida en si me caso o no me caso, mi independencia no va a raíz de eso (...) yo tenía muy claro que no iba a pasar de casa de mis padres a casa de mi marido, porque no quiero que sea casa de mi marido. (Amira, G2, HV)

Independitzar-se sense el suport de la seva mare reafirma la noció de feminisme de l'Amira, ella està segura que assumir la decisió de marxar malgrat la desaprovació de la seva mare, és un gest de feminisme, llibertat i afirmació de la seva agència com a dona i individu. Efectivament, també li generava contradiccions i sensibilitats que va compartir generosament al taller amb les altres participants, en què es va emocionar fins a caure-li alguna llàgrima. És interessant anotar que, en el procés dels tallers, on no més vam intervenir dones, es va donar una mena de pacte de sinceritat molt genuí, de mútua confiança i que hi va haver una obertura de l'emoció que probablement hauria estat difícil de trobar en un context mixt: moments de confessions, llàgrimes, aplaudiments, abraçades...

A la versió final de la peça audiovisual, el pis al qual entra l'Amira es va convertir en un dels eixos centrals, un pis buit que només té un matalàs i una televisió, però que per a ella contenia moltes il·lusions i projectes, a més de simbolitzar la culminació d'una etapa, el tancament d'un moment vital i l'afirmació d'un gest de llibertat que com a dona musulmana genera una ruptura molt més emfàtica. En aquest sentit, l'espai habitat per la participant és fonamental en la construcció de la seva identitat, en el seu camí cap a l'edat adulta, en el seu procés d'empoderament.

Una altra part vital de la realització personal que l'Amira volia plasmar en la seva peça és l'amor i benestar que dona i rep dels infants, per tant, encara sabent que no els podia filmar, l'Amira es va proposar incloure'ls. Al final, ho va fer a través de plans on no es mostren els rostres dels infants, i la filmació de la col·lecció de dibuixos, targetes i notes que ells li han donat com a regal, que apareix al final de la peça. Conservar aquestes manifestacions d'afecte dels nens mostra la importància que la seva feina té a la seva vida. L'Amira destacava particularment l'emoció que li genera veure que els infants la detallen, que coneixen les seves faccions, la manera com es maquilla, els seus trets característics, que la saben veure. És a dir, se sent observada i identificada per aquells que l'aprecien i això li genera seguretat i li dona motivació per a créixer.

Audrey

Sinopsi: A través de l'admiració que sent per la Núria, la seva amiga i companya de pis, l'Audrey reflexiona sobre el que, per a ella, és essencial a la vida.

El procés de l'Audrey va ser el més constant de tots. Va complir amb el calendari i els deures del taller i va assistir a totes les sessions. A diferència de les altres, que van optar per revisar els seus arxius personals, l'Audrey va començar a registrar moments de la seva quotidianitat que sentia particularment intensos pel que fa a l'emoció: les tardes al riu amb les seves amigues, els viatges en cotxe, el despertar del matí a prop de la seva companya de pis, les nits de festa. També va provar d'enregistrar converses amb les seves amigues, sense cap mena de guió o intenció, sinó per tenir el registre d'aquests moments d'intercanvi d'idees i pensaments, moments de fraternitat, de compartir temps juntes. Per tant, l'Audrey va arribar a crear una col·lecció de moments del seu dia a dia bastant àmplia, que vam poder discutir en les tutories individuals per donar forma a la seva peça, reflexionant sobre els possibles vincles entre les diferents parts de la seva vida. En el moment en què teníem constituïda una seqüència d'imatges, amb l'eix central de la seva companya de pis, l'Audrey va escriure la veu en off que acompanyaria la peça. Va escriure textos específics per a aquelles imatges, però també va revisar el seu diari per agafar alguna altra idea, alguna reflexió del passat que pogués il·lustrar el sentit del seu treball. Per tant, la memòria i el registre de les experiències també ocupa un lloc central en el procés de l'Audrey.

Al principi volia fer una peça que retratés a les seves dues com-

panyes de pis, però revisant el material que va anar registrant durant el procés, es va adonar que n'hi havia una que tenia una presència més forta que l'altra, per això va decidir centrar-se només en una. Ja que la seva amiga és música, va reflexionar sobre el valor que ella li dona a la veu, una cosa que constitueix en el seu imaginari un tret essencial, característic de si mateixa:

A vegades me lo plantejo, eh? Del pal... hi ha gent que perd cames, braços, i dius "jo no podria viure així", saps? Realment em costaria molt acceptar-ho, però res, que amb lo que realment no podria viure és sense veu, t'ho juro. (Amiga de l'Audrey, G1, vídeo)

A partir d'aquí va començar a reflexionar sobre què era essencial per a ella. En el mateix vídeo ho diu amb la seva veu en off:

Mai voldria perdre la meua ment: l'oblit del record, la incapacitat de raonar. Perdre això m'hauria fet perdre la meua essència. L'oblit és natural i les coses retornen quan volen. (Audrey, G1, vídeo)

En el procés de l'Audrey, per tant, s'estableix un diàleg entre les imatges que va enregistrar i les idees que comparteix amb les seves amigues. És la creació d'un lloc de subjectivitat on s'expressen i comparteixen sentiments comuns. Per exemple, la cançó de la Núria que l'Audrey enregistra i munta com a final de la seva peça ressona amb les idees que l'Audrey expressa en la seva veu en off, particularment la sensació de sentir-se empresonades, en un lloc on no poden expressar-se:

Em sento frustrada tancada d'un lloc del qual no puc sortir. Sento tantes veus i alhora tant silenci. No sent-ho el que jo vull, no puc escoltar lo que m'agradaria, hi ha quelcom que encara no he descobert, que m'ho impedeix. Tanco el ulls i intento concentrar-me, sento un xiuxiueig, no aconsegueixo entendre res. (Audrey, G1, vídeo: veu en *off*)

La cançó de la Núria:

Siento las cuatro paredes que me encierran/ y no me dejan ser yo misma/ en esta habitación cerrada no veo nada/ el aire está intoxicado y me cuesta respirar/ ya no me acuerdo del color de las estrellas/ me están haciendo daño/ mi corazón llora ¡ay, por mí!/ Quiero pintar una ventana en la pared/ quiero cerrar mi puño y romper/ al que esta que me separa y me mantiene en esta vida encarcelada. (Amiga de l'Audrey, G1, vídeo)

També hi ha una metàfora comuna amb la idea de la llum i l'obscuritat,

la Núria canta: “Quiero que el sol me alumbre la piel y me brillen los ojos con él”, i l’Audrey en el vídeo inclou aquesta frase del seu diari, és a dir, no creada explícitament per a la peça: “Soc pur llum efervescent. Soc pura llum quan es fa l’alba. No soc res més que efervescent quan es fa l’obscuritat”. Per tant, en l’exercici bàsic d’enregistrar fragments d’un dia qualsevol, recopilar moments compartits amb les persones estimades i observar l’entorn quotidià, l’Audrey aconsegueix amb aquesta peça expressar un lloc de por i alhora de llibertat, de repressió i de lluita.

5.3. Reflexions sobre el taller

L’heterogeneïtat dels mons interiors

Una de les parts més complicades de l’exercici de registre de la pròpia quotidianitat, de retratar-se a través de l’entorn quotidià, resulta el moment de triar què o a qui filmar. El fet de no partir d’un guió preestablert, sinó de començar l’exercici divagant, filmant tot allò que cridi l’atenció i els llocs que freqüentem, entre d’altres, permet a les participants fer un mapatge de la seva pròpia complexitat, de la multiplicitat de trets identitaris que són fonamentals per a elles. També les obliga a fer un exercici de síntesi i pensar en els vincles que uneixen les diferents parts de la seva vida quotidiana. En paraules de l’Audrey en comentar el seu procés creatiu:

El fet de concretar una única cosa, un únic fet, una única persona, jo només m’he centrat en [una companya de pis] i clar la meua quotidianitat va molt més enllà de només [una companya de pis], però és un punt molt important el fet d’escollir, ha estat com difícil... i a l’hora no, vale, jo el vídeo només el faig de [una companya de pis] però jo he gravat moltes coses en vídeo i moltes coses a la meua ment que també me les enduc i llavors estic contenta. (Audrey, G1, HV2)

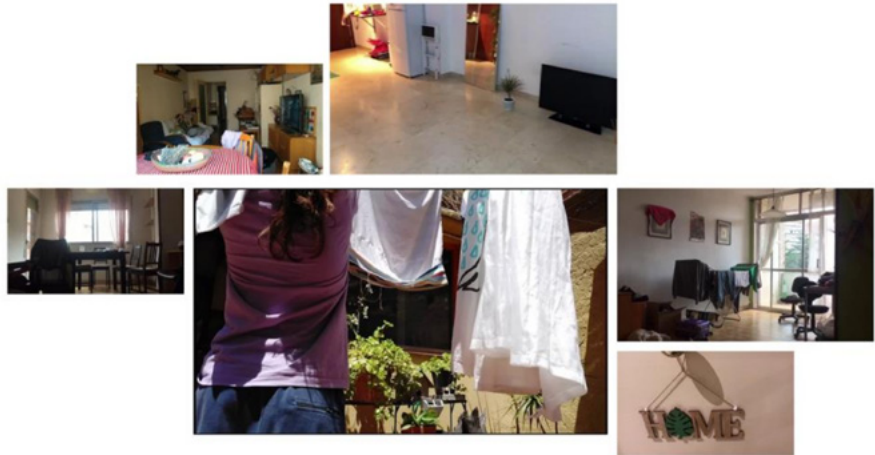
Veiem, doncs, com l’exercici de crear una peça audiovisual a partir dels registres de la quotidianitat permet a les participants valorar aspectes abans passats per alt i com l’exercici de síntesi que requereix el muntatge s’estableix com una eina per posar en valor les capes amb les quals es constitueix la subjectivitat de les participants.

El que és privat és polític

La reflexió sobre la quotidianitat va portar a algunes participants a qüestionar aspectes polítics i del feminisme com a ideologia. Per exemple, en el cas de l’Amira, que estava en una transició complicada en la seva vida personal, era molt clar que la decisió d’emancipar-se als 23 anys era un gest polític contra l’ordre establert per la seva família, especialment per la seva mare. Va afirmar diverses vegades davant de les seves companyes que el seu pis nou i els seus trajectes diaris a la feina, expressaven la seva pròpia idea de

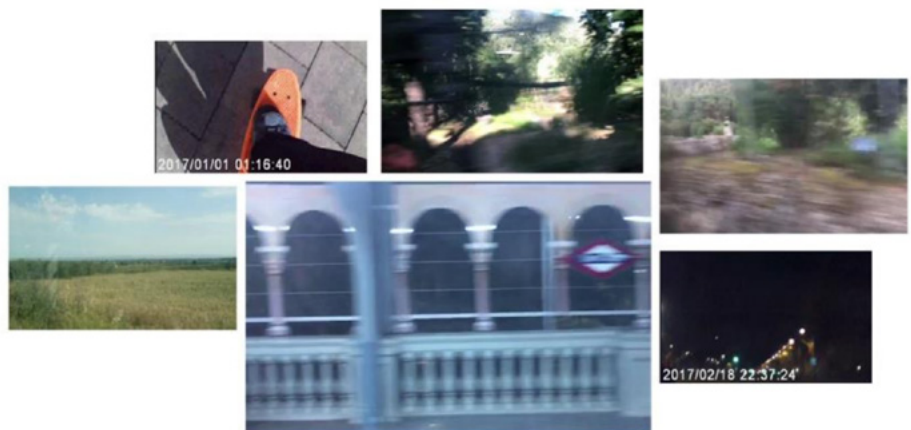
feminisme, ja que eren una mostra del fet d'aconseguir la independència. A la Laura, disposar sobre una taula tota la seva col·lecció d'objectes li va permetre organitzar la peça de tal forma que podia posar el seu diari personal al costat d'un cartell d'un esdeveniment per donar suport als refugiats que va organitzar o posar el clip del seu grup de teatre, just després d'una imatge d'una trobada feminista. La possibilitat de relacionar les coses quotidianes amb idees del món polític ens revelen en aquestes peces la manera en què les participants perceben aquestes interseccions.

Els espais d'intimitat

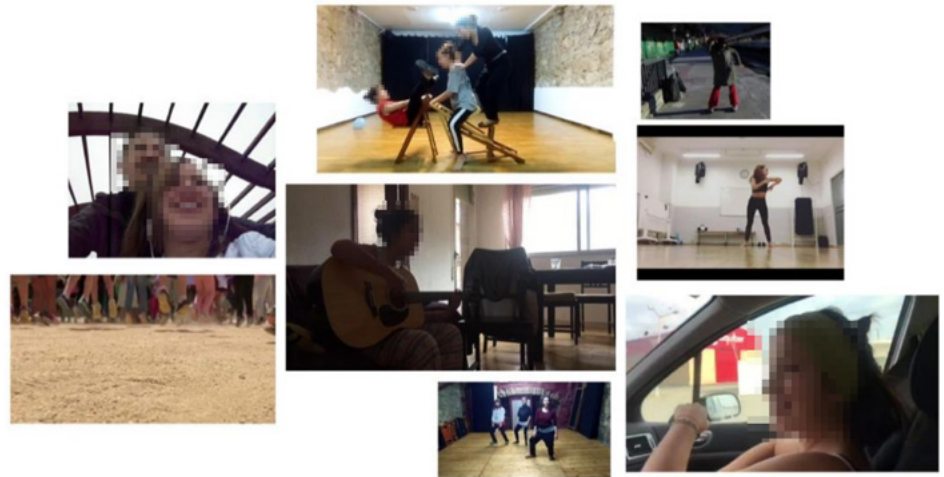
Gran part de les peces que van resultar del taller són una reflexió dels espais físics d'intimitat de les participants (les seves cases, habitacions, etc.). Ens mostren la manera en la qual elles habiten aquests espais i com se'ls fan propis. El fet de ser joves, de trobar-se iniciant el procés d'emancipació dels pares i de tenir una economia limitada, també determina el tipus d'espai físic en el qual viuen: pisos d'estudiants, pisos gairebé buits que encara no es constitueixen com una llar. No obstant això, el sol fet de sentir-se propietàries d'aquests espais és un motiu d'orgull, una meta completa.

Els trajectes reflexius

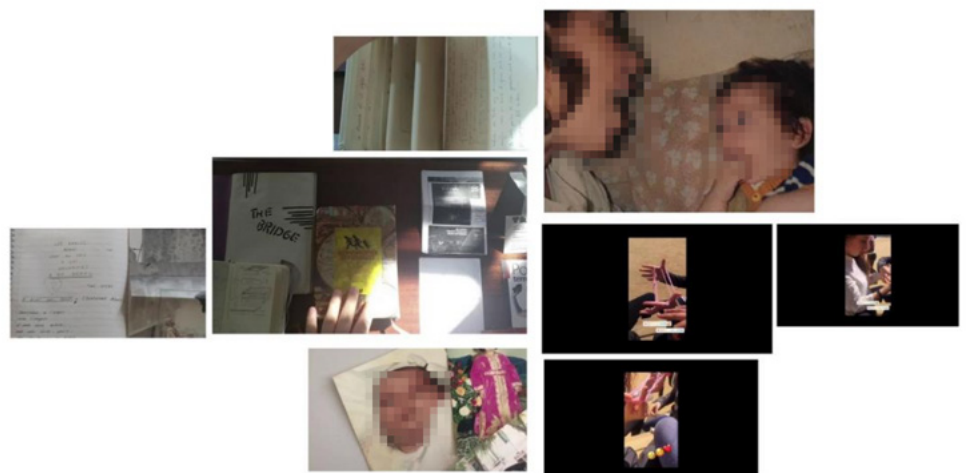
En diversos vídeos veiem imatges de trajectes en cotxes i en trens, passejos per la ciutat. En l'exercici de retratar l'entorn quotidià els desplaçaments d'un lloc a un altre, d'una activitat a una altra, es dibuixen com un moment autoreflexiu, de pensament, d'escoltar la veu interior. Són viatges geogràfics i alhora biogràfics, on el trajecte físic s'expressa com un moment per detenir-se a pensar en un mateix, en l'entorn.

La construcció de l'expressivitat

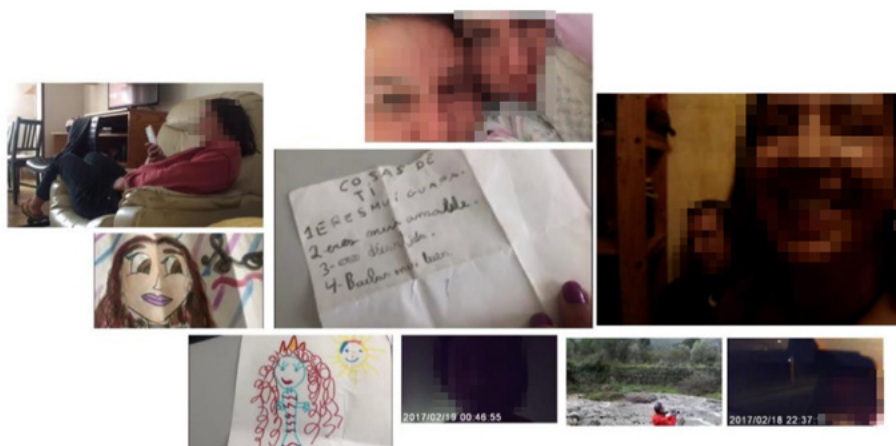
En tots els vídeos es mostra la importància de les formes d'expressió com el ball, la veu o el cos. Per a totes les participants són fonamentals els moments d'alliberament de l'ordre establert: “Ballo, ballo molt”, diu l'Amira sobre el seu treball; la Laura inclou els fragments dels seus assajos de teatre; la Leyla inclou un pla d'ella assajant una coreografia i un de les seves cosines ballant davant de la família; l'Audrey filma a la Núria ballant al cotxe i cantant en el menjador del seu pis. Per a totes, aquests moments de comunicació fora de l'ordre del discurs constitueixen un moment d'expressió, de connexió amb si mateixes i les altres.

La memòria i les maneres de registrar experiències

La memòria va ser un dels eixos centrals explorat per totes les participants del taller. La Leyla va fer el seu exercici solament a partir d'arxius, la Laura va filmar tota la seva col·lecció de diaris, l'Amira va utilitzar les *stories* del seu Instagram i l'Audrey va revisar el seu diari per crear la veu en off que acompanya el seu vídeo. Quan les participants reflexionen sobre la seva identitat, allò que han viscut s'estableix com un dels aspectes més determinants de qui són avui dia. Diverses de les participants van portar els seus discs durs amb vídeos i fotografies, van mostrar les imatges de diferents moments vitals del seu passat: els llocs de la seva infància, les seves famílies, etc. Algunes van recórrer a les xarxes socials i els seus arxius de publicacions i històries d'Instagram per contextualitzar al grup quan compartien els seus records i el que era essencial per a elles. En aquest taller, la idea de la construcció d'una imatge d'elles mateixes estava vinculada a la capacitat de reflexió, de fer una imatge d'elles pensada, filtrada i reformulada. Per això l'arxiu de xarxes socials és útil: es revisen aquestes imatges i es vinculen amb altres per crear idees i històries del dia a dia de les participants.

Les xarxes d'afecte i companyia

Els vídeos creats són també un retrat dels i les acompanyants de les participants, en particular la família i les amistats. La imatge que construeixen d'elles mateixes està mediada per aquells que les acompanyen, per com altres persones les perceben. En el cas de l'Amira, per exemple, ella obre i tanca la seva peça amb imatges que uns altres han fet d'ella: al principi amb fotografies de la seva infància i al final amb dibuixos dels nens i paraules que ells li han escrit per descriure-la ("maca", "divertida", "balles molt bé"). L'Amira no és l'única, però: la Laura inclou en el seu vídeo un pla de la seva parella i un altre de la seva germana i el seu pare, la Leyla dedica tota la seva peça a les dones de la seva família i l'Audrey es retrata a través de la seva amiga. És, per tant, una imatge que es construeix a través de diàleg amb el l'entorn i les persones que formen part de la seva vida.

Les noies autorepresentant-se: anàlisi de les xarxes socials

Partim de la premissa que les xarxes socials influeixen en els comportaments de les persones joves i que, per tant, aquestes adapten la forma de comunicar-se i mostrar-se a les especificitats de l'espai virtual. A més a més, les xarxes socials tenen una dimensió identitària (Fernández, Masanet, i Figueras, 2016) a partir de la qual les joves poden construir part de la seva pròpia individualitat.

Tenint en compte aquest punt de partida, és interessant veure com, en aquest context diferenciat del món real, el discurs feminista de les joves s'adapta i es transfereix a les representacions que fan d'elles mateixes a un espai que forma part del seu dia a dia, com és Instagram actualment o com ho van ser MySpace, Fotolog, Tuenti o Facebook anteriorment. Així, aquest capítol té com a objectiu principal determinar el rol que tenen les xarxes socials en la representació, relació i difusió dels grups de dones i en la construcció de la identitat individual i col·lectiva de les noies. A més, s'han establert tres objectius específics:

Amb l'objectiu de conèixer l'ús de les xarxes socials que fan els i les joves hem utilitzat les preguntes 5 i 6 de l'enquesta realitzada i explicada amb més profunditat al capítol "Metodologia". Concretament, la pregunta volia identificar quines xarxes socials fan servir els i les joves i quin tipus d'ús en fan diferenciant entre consum (veure només el que la resta de perfils seguits publiquen) i creació de contingut (publicar contingut propi al perfil). Per a això es demanava als participants que puntuessin de l'1 al 10 (sent 1 *gairebé res* i 10 *molt*) quin creien que era el seu nivell de consum i quin era el seu nivell de creació de continguts.

Per detectar quin és el discurs de les joves respecte a les xarxes socials i en relació amb el feminisme s'ha utilitzat el bloc específic sobre les xarxes socials de les entrevistes semiestructurades. En total, són deu les entrevistes que contenen aquest bloc, cinc entrevistes que pertanyen a les noies del G1 i cinc entrevistes fetes a les noies del G2. Aquestes han servit per identificar l'ús de les xarxes socials i la incidència que hi tenen en la quotidianitat de les noies. També han servit per parlar sobre les desigualtats de gènere a les xarxes. Per tal d'interpretar aquest bloc de les entrevistes, a partir de les transcripcions, s'han identificat els temes més rellevants amb relació a les preguntes realitzades (Ruiz Olabuénaga 2003) i, a continuació, s'ha procedit a la categorització dels temes, seguint un model de codificació inductiu que ha permès elaborar l'anàlisi posteriorment.

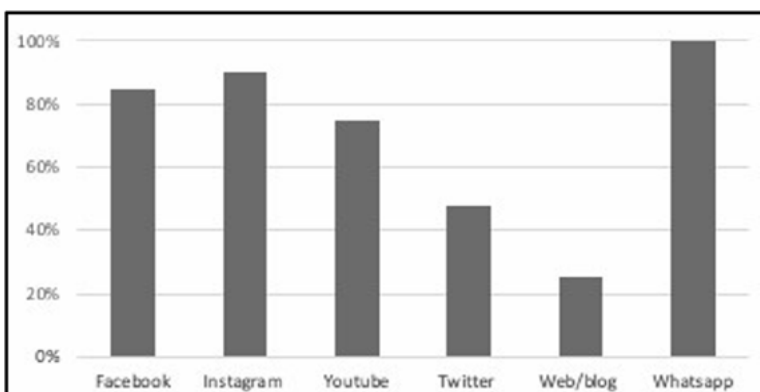
Amb la finalitat de concretar quines formes de representació articulen les joves a les seves publicacions en relació amb el feminisme s'ha utilitzat l'anàlisi de xarxes socials que s'explica àmpliament al capítol "Metodologia".

Partint d'aquests objectius, s'ha fet servir el concepte de sensibilitat postfeminista de la sociòloga anglesa Rosalind Gill (2007)⁸ per determinar quin tipus d'autorepresentacions es troben a les publicacions analitzades. Concretament, tal com ja s'ha avançat al capítol metodològic d'aquest informe, hem seleccionat cinc característiques extremes del concepte de postfeminisme d'aquesta autora (Gill 2007) que ens ajuden a definir el nostre objectiu d'estudi, així com l'eina metodològica per portar endavant la recerca que dona lloc als resultats que es presenten en aquest capítol. Les cinc característiques són: 1) feminitat com a propietat corporal; 2) d'objecte sexual de desig a subjecte sexual; 3) individualisme, elecció i empoderament; 4) autovigilància i disciplina, i 5) ús de la ironia i el coneixement.

En aquest capítol s'analitzen les autorepresentacions en el context d'Instagram, imatges fetes des d'un suposat empoderament i llibertat d'elecció, però que, com veurem en aquest text, en realitat, acaben no servant com a formes d'impugnació al patriarcat ja que les joves s'hi representen cosificades i sexualitzades. A continuació es detallen els resultats obtinguts en la recerca.

6.1. Instagram: protagonista del temps dedicat a les xarxes socials entre el jovent

Les respostes sobre ús de les xarxes socials derivades de l'enquesta (Gràfic 2) mostren que un 85% dels enquestats tenen perfil de Facebook. Tot i ser la xarxa social en la qual més joves tenen un perfil, el 70% de les persones enquestades afirmen fer un consum molt baix d'aquesta xarxa social i només un 15% asseguren que la consumeixen bastant. Pel que fa a la creació de contingut a Facebook, els resultats mostren que és molt baix, ja que el 85% dels participants diuen que no acostumen a crear-hi continguts.

A Instagram, en canvi, el jovent no sols té un perfil actiu (el 90% afirma tenir-ne un), sinó que a diferència de Facebook, un 86% del total de les persones enquestades fa un consum elevat de la xarxa, i només un 15% afirmen fer-ne un consum baix. Pel que fa a la creació de contingut, a Instagram un 47,5% dels i les joves participants asseguren que creen contingut regularment, mentre que el 42,5% diu que no crea gairebé contingut. D'això es desprèn

Gràfic 2. Freqüència relativa de l'ús de les xarxes socials

que, tot i que Instagram és una xarxa social que la majoria de les persones enquestades utilitzen regularment, hi publiquen més aviat poc, i que, en canvi, la fan servir per veure el que publiquen els perfils que segueixen.

Quan responen sobre YouTube, un 75% afirma que té perfil a la plataforma de vídeos però, mentre que un 52,5% de les respostes mostren un consum elevat d'aquesta xarxa, el 22,5% en fan un consum baix. Aquestes xifres canvien quan es parla de la creació de vídeos: un 10% dels i les joves que tenen YouTube (un 7,5% del total) afirmen crear i penjar vídeos a la xarxa, mentre que el 90 % dels que tenen YouTube (un 67,5% del total de persones enquestades) no creen ni publiquen vídeos.

Twitter és una xarxa social que presenta percentatges d'ús molt similars: mentre un 52,5% no té un perfil en aquesta xarxa, un 47,5% sí que en té. Totes les persones enquestades que tenen perfil a Twitter coincideixen en el fet que no són creadores de contingut i que, per tant, aquesta xarxa social els serveix per estar informats i veure què passa i què es diu. No són, però, actius a l'hora de generar o entrar en debats.

Pel que fa a les webs i els blogs, només el 25% dels i les joves que van respondre l'enquesta afirmen tenir-ne, almenys una web o un blog propi. Enfront del descens dels blogs que fa menys de deu anys eren els reis de les comunicacions digitals, trobem que el 100% de les persones enquestades afirmen que tenen i utilitzen Whatsapp. Només dues persones han contestat que utilitzen Telegram, possiblement aquestes dades han canviat considerablement a partir d'octubre de 2019, data en la qual es pública la sentència del procés i en la qual Telegram es converteix en una eina d'organització i mobilització del jovent per les protestes del Tsunami Democràtic.

6.2. Instagram i les desigualtats de gènere

Les joves entrevistades confirmen l'ús intensiu d'Instagram. Tot i això, pel que fa a la creació de contingut propi, les entrevistades apunten que publiquen imatges de manera ocasional i sense seguir un patró determinat, és a dir, publiquen quan els ve de gust independentment del dia o de l'hora. Això s'ha confirmat en analitzar els seus perfils personals, ja que la mitja de publicacions durant el període analitzat ha estat de 23.

En general, les cinc noies del G1 són crítiques amb les xarxes socials. Tot i que els faciliten el contacte i la comunicació amb la gent del seu voltant, així com a mantenir-se informades, expressar-se i compartir continguts a través d'Instagram, senten que són dependents d'aquesta xarxa social i que a vegades hi perden el temps, cosa que els provoca un sentiment d'estrès i aclaparament:

Crec que m'aporten més coses negatives que positives.
(Mel, G1, ES1)

Em feia ràbia perdrem coses del meu voltant per culpa d'estar mirant tampoc coses que poden ser prescindibles a la teva vida.
(Audrey, G1, ES1)

Tot i aquesta visió crítica, les noies coincideixen en la mateixa contradicció: utilitzen Instagram per desconnectar de la seva realitat, és a dir, per evadir-se momentàniament del que estan fent en aquell moment, però alhora reconeixen que aquesta xarxa social els serveix per connectar-se a la realitat dels perfils que segueixen.

No crec que m'aportin desconneció perquè estar allà enganxada no crec que desconnecti res, que podria invertir el meu temps fent altres coses i tal, però sí que veure'm o veure altra gent que fa altres coses doncs sí que et fa pensar, de deixo de pensar en lo meu i veig que fot aquest o que fa l'altre. (Mel, G1, ES1)

Les joves entrevistades del G2 no són tan crítiques amb Instagram com les entrevistades del G1. Així, tenen una concepció molt més positiva de la xarxa social i, en general, els agrada utilitzar-la i mostrar-s'hi. Aquesta tendència coincideix amb el fet que les joves del G2 són joves que es dediquen a les arts performatives i, per tant, els agrada mostrar també aquesta faceta de caràcter més professional:

Me gusta. Y más porque me encantan las fotos, me encanta verme bien en las fotos y me encanta. Es una realidad. (Amira, G2, ES1)

De una forma más artística o profesional en el sentido de que si alguien ve mi Instagram vea que me dedico al teatro, a la danza, que también soy una persona alegre, me gusta hacer trapezio, me gusta pasar tiempo con mis amigos, me gusta fumar... (Leyla, G2, ES1)

Les joves declaren obertament que els agrada donar una bona imatge, són conscients de la imatge que volen transmetre intencionadament a través de les seves publicacions. En relació a el fet de pensar la imatge que volen transmetre, només dues joves mencionen la idea del postureig i cada una exposa una opinió diferent. La primera critica Instagram pel postureig que s'hi fa, comenta que ella abans també l'utilitzava amb aquesta finalitat, però ara la seva concepció ha canviat:

Una mena d'exposar-te però d'exposar la teva vida més perfecta [...]. Veure la vida perfecta, una mica, que tampoc és perfecte però o les coses que he fet o les coses, pues de teatre alguna foto així on sortís amb roba xula, que me trobés guapa físicament, viatges... (Figaro, G1, ES1)

En canvi, l'altra entrevistada és conscient que existeixen una sèrie de construccions a l'hora de publicar les imatges i, a més a més, li agrada i ho porta a la pràctica en el seu perfil.

Yo creo que las redes sociales hoy en día se utilizan para chulear. El postureo. Pues soy muy postureti, yo, soy muy postureti... Me encanta. El postureo de ahora estoy en la playa y mis piecitos ahí y el agua de fondo. (Amira, G2, ES1)

Respecte a l'ús que fan d'Instagram, la majoria coincideixen en el fet que les usuàries han de ser responsables de fer un bon ús d'aquesta xarxa social i de seguir perfils que influenciïn d'una manera positiva.

Hay un montón de instagrams de igualdad, de no sé qué, pero los tienes que buscar y si no tienes un interés para buscarlo, no lo vas a buscar. (Amira, G2, ES1)

Hay que saber usarlo. (Ana, G2, ES1)

Depèn de tu com ho utilitzes, què mires i què vols mirar. (Audrey, G1, ES1)

Amb aquest discurs, indirectament, consideren que fan un bon ús d'aquesta xarxa, que segueixen a perfils que les influeixen positivament i que són suficientment responsables de publicar segons quin contingut, perquè són conscients que poden ser víctimes d'atacs masclistes. Tot i que no han patit cap mena de comentari masclista i ofensiu en els seus perfils, són conscients de la problemàtica que existeix a la societat, perquè, fins i tot, coneixen casos propers d'amigues seves.

De vegades publica del plan” m'acaben d'enviar una foto d'un pene”, allò com un seguidor seu pel simple motiu que ella ha posat un vídeo amb pantaló curt i top assajant un ball. (Emma, G1, ES)

L'Emma també critica el fenomen molt estès d'enviar fotos de parts íntimes a través de les xarxes sense que s'hagin demanat:

Els homes es creuen amb aquest dret de “pues si tu penges això, jo tinc dret a enviar-te una foto de la meva polla”. (Emma, G1, ES)

A més, la Mel exemplifica un cas de *sexpreading*⁹ proper a ella i en relació amb això diu:

Hem de vigilar també el que fem, o sigui, no crec que sigui culpa d'ella perquè no és buscar la culpable, però sí que hem de ser responsables en aquest sentit de a veure què passa, perquè clar és que no et pots fiar en veritat de ningú. (Mel, G1, ES1)

Per tant, les joves són conscients que depèn de quina exposició facin d'elles mateixes a les xarxes, els pot portar a problemes posteriors relacionats amb el masclisme, i això les fa adoptar actituds més responsables a l'hora d'utilitzar les xarxes socials.

Quan són preguntades per les desigualtats de gènere en l'àmbit de les xarxes socials, el tema que més surt és el de la censura que aplica Instagram davant dels cossos de dones despulades. Respecte a això, les joves es queixen que els nois no se'ls aplica la mateixa censura:

Jo he vist a molts nois a l'Instagram fotos sense samarreta, una noia, ho he vist però després li han borrat. (Aire, G1, ES1)

D'altra banda, ho atribueixen a la cosificació del cos de la dona:

El cos d'una dona sempre està molt més protegit que el de l'home o es veu amb més mals ulls en el sentit de que de veure, és molt més sexual. (Emma, G1, ES1)

El fet que l'Instagram no es puguin penjar nuus, o sigui si tu penges una foto nua de tu t'has de tapar els mugrons, em crea una mica de controvèrsia [...] per què no puc mostrar el que jo vulgui del meu cos? (Audrey, G1, ES1)

També critiquen que a Instagram hi ha un tipus de masclisme que es perpetua a través de les joves i els seus cossos:

Yo ahora si abro Instagram lo primero que me voy a encontrar seguramente es alguna tía enseñando todo el culo para tener más likes y es una realidad también. No... sé. Es como que lo que vende es eso. Si eres mujer y quieres que se dé a conocer tu perfil, desnúdate... que es otro tipo de machismo. (Amira, G2, ES1).

D'aquesta explicació les joves consideren que una imatge en la qual aparegui el cos d'una noia sexualitzat tindrà molts més *likes* i, per tant, es convertirà en una persona amb un alt reconeixement social, però això a la vegada està denigrant a la persona.

Les joves estan a favor de poder mostrar-se com elles vulguin, sempre des de la llibertat individual i sent conscients del perquè es fa i des de la posició què es fa:

Si tu vols ensenyar el cul, doncs l'ensenyes. (Mel, G1, ES1)

Si tú quieres exponerte de esta manera hazlo porque de verdad quieras, no para conseguir algo. O sea, que no está mal que enseñen su culo, pero de verdad porque, o sea, no para esperar una respuesta de... Hazlo porque sí, porque... yo qué sé, como quien hace toples en la playa, no lo hace para que le hagan una foto, lo hace porque no quiere... es estirar, hacer toples y ya está.

No hace toples esperando que le digan “ay pues qué...” (Amira, G2, ES1)

Els seus discursos són crítics amb les desigualtats de gènere que es troben a Instagram, en aquest sentit valoren molt la llibertat a l'hora de mostrar-se com elles volen i respecten qualsevol decisió que pugui prendre una noia.

Jo crec que cadascú és lliure de penjar el que vulgui, que estigui a favor o en contra o ho comparteixi o no és una altra cosa i jo no penjaré mai una foto meva de perfil que se'm pot veure el mugró [...] però jo ho respecto que tu ho facis, o sigui no et diré mai res. (Aire, G1, ES1)

Així, amb la intenció d'igualar-se en drets amb els homes, les noies es posicionen a favor de la llibertat d'expressió, que alhora vinculen amb la llibertat de mostrar-se com elles volen. Al següent apartat veurem com es relaciona aquest discurs amb les publicacions dels seus perfils a Instagram.

Per acabar, si ens centrem específicament en el contingut feminista generat per altres perfils d'Instagram, les joves entrevistades segueixen perfils de diferents temàtiques amb perspectiva de gènere que els permeten estar en contacte amb la causa feminista i mantenir-se informades i actualitzades. Així i tot, Instagram no és la primera font on van a buscar informació sobre feminisme i tampoc estan vinculades amb moviments específicament feministes que s'organitzin o hagin conegut a través d'Instagram. L'únic que fan a partir dels seus perfils personals i mitjançant les històries és difondre alguna publicació aliena que elles consideren interessant sobre algun tema relacionat amb el feminisme:

Busco siempre, pero no en las redes sociales, lo busco en internet, entonces en internet ya me sale si hay red social [...] hay veces que lo difundo mucho, sí. Cuando veo cosas sí que las pongo en la historia. (Amira, G2, ES1)

Por las redes sociales sigo muchas cosas. Por ejemplo, la que uso más es Instagram, sigo muchas ilustradoras que son mujeres, me gusta la ilustración, por ejemplo, y hay ahí muchas ilustradoras feministas. (Ana, ES1)

6.3. Les autorepresentacions a Instagram

Els resultats de l'anàlisi de les autorepresentacions a Instagram de les joves es presenten de manera global. No es descriuen les tendències en les autorepresentacions individuals.

El punt de partida de la nostra anàlisi són els resultats de les entrevistes. Aquestes defineixen les variables contextuais i mostren que totes les noies s'autodefineixen com a feministes i que, en general, estan conscienciades amb la causa feminista i intenten canviar les actituds masclistes

en el seu entorn més proper. Tot i això, algunes de les joves consideren que tenen una actitud més passiva pel que fa a mobilitzacions o coneixements teòrics:

Cada uno hace del feminismo su feminismo y hay algunas personas pseudofeministas pero luego sus acciones no son feministas. Entonces para mí lo que pasa es que el humano es el que se contradice, entonces para yo tampoco ser una hipócrita y decir que soy superfeminista prefiero analizarme, verme, y día a día hacer unas cosas y luego darme cuenta de otras y poco a poco ir rectificando dentro de mi cotidianidad. (Leyla, G2, ES1)

Em considero feminista en tot, sé que se m'escapen coses, que a vegades algun comentari no està d'acord amb el feminisme però me'n dono compte de "ostres, quina barbaritat acabo de dir", ho tenim tan inculcat dintre... però bueno, penso que donar-se compte ja és un pas. (Figaro, G1, ES1)

Si traslladem el focus dels seus discursos (a les entrevistes) a les seves autorepresentacions a les xarxes socials i, específicament, a Instagram, veiem que, pel que fa a les variables manifestes, les joves no sols apareixen, sinó que són sempre les protagonistes de les imatges analitzades i adopten majoritàriament dos rols d'acció. En primer lloc, el rol de subjectes d'acció, en què són elles les que realitzen les accions de les imatges on apareixen (Figura 1); i, en segon lloc, el rol d'objectes, en què es mostren com el que

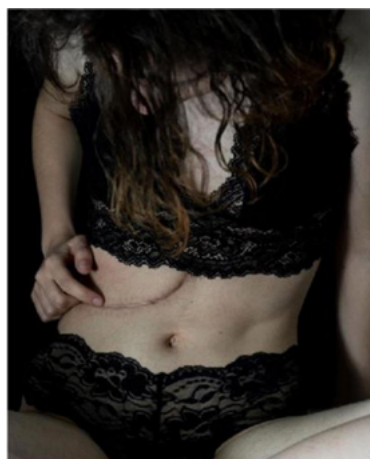
Figura 1. Rol de subjecte d'acció.
Figura 2. Rol d'objecte.

és desitjat, l'objecte de mirada dels seus seguidors (Figura 2).

En general, l'espai i el context en els quals estan fetes les fotografies no es revela com una variable que prengui especial importància en l'anàlisi, ja que en més de la meitat de les imatges analitzades l'espai és indefinit. Això reforça la idea que elles són les protagonistes i la cosa més important és l'autorepresentació de les noies (vegeu Figura 1 i 2).

El tipus de roba que més apareix a les imatges és informal, però destaquen també algunes imatges on es mostren sexualitzades (Figura 3) i, en alguns casos, semidespullades (Figura 4). Tot i això, mai arriben a mostrar

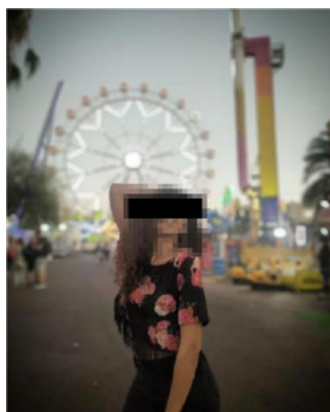
Figura 3. Roba sexualitzada.
Figura 4. Semidespullada.

la totalitat dels seus pits, possiblement perquè saben que les censuraran.

La majoria d'expressions facials de les autorepresentacions analitzades són positives (Figura 5) o neutres (Figures 6 i 7). Per tant, es vincula la xarxa social, d'una banda, amb la felicitat i els bons moments i, de l'altra, amb la passivitat i docilitat de les noies. No interessa la part negativa ni els problemes del món, sinó que preval la construcció de la representació

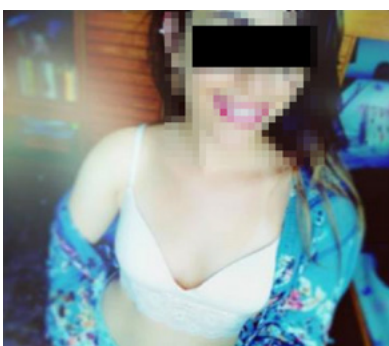
Figura 5. Expressió positiva.
Figures 6 i 7. Expressions neutres.

i el postureig.

Seguint amb l'anàlisi de les variables manifestes, gran part de les publicacions analitzades mostren algun tipus de retoc o filtre, això es pot vincular fàcilment amb el fet que totes les publicacions mostrin representacions autovigilades fetes i pensades des del control de l'autorepresentació

Figura 8 i 9.
Ús de filtres i retocs

(Figures 8 i 9).

En el cas de les variables latents, destaca que les autorepresentacions estan fetes des de l'individualisme i l'empoderament de les noies

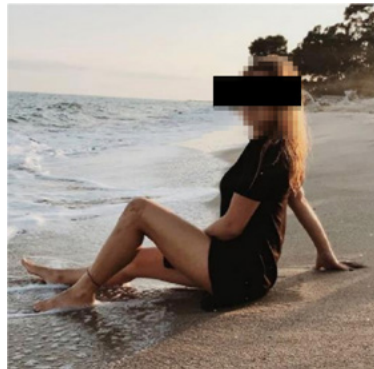
i la majoria es mostren com a subjectes sexuals (Gill 2007). És a dir, com a dones empoderades i amb agència sexual (Figura 10). Aquests resultats contrasten amb la categoria del rol d'acció que adopten les noies a les seves autorepresentacions i que hem definit anteriorment com a rol de subjecte d'acció i rol d'objecte. Sobretot aquest últim rol (Figura 11), mostra a les

Figura 10. Autorepresentació d'empoderament.
Figura 11. Rol d'objecte.

noies amb una actitud passiva, contrària a una actitud d'empoderament.

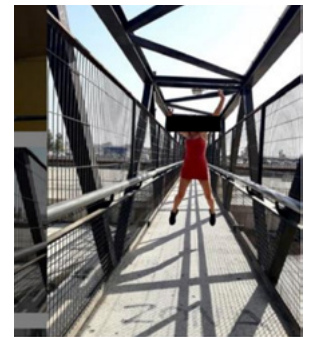
També s'observa com la feminitat passa a ser una propietat de la corporeïtat. Els cossos de les noies prenen protagonisme per reafirmar-se

Figures 12 i 13. Feminitat com a propietat corporal.

com a dones en les autorepresentacions analitzades (Figures 12 i 13).

Només tres imatges (Figures 14, 15 i 16) mostren actituds agressives i desvergonyides quan s'autorepresenten, i, així i tot, no s'observa l'ús de la ironia en les imatges, ja que és una característica més vinculada al

Figures 14, 15 i 16. Agressivitat o desvergonyiment.

discurs que no a la imatge.

Per acabar l'anàlisi de les variables latents, només dos perfils vinculen una de les seves representacions explícitament amb el feminisme.

Aquestes publicacions, a més, coincideixen amb el 8 de març (Figures 17 i 18). En una imatge apareix una de les noies aixecant-se un jersei i mostrant una samarreta amb la frase “Proud to be a woman”. La seva actitud és positiva i es mostra amb els llavis pintats de lila i somrient (Figura 17). Per contra, l'altra autorepresentació és l'única que mostra una expressió negativa, amb el rostre trist i una llàgrima que li cau (Figura 18). Tot i que són les úniques autorepresentacions que es vinculen amb el feminisme, un cop més, hi ha una intencionalitat, es busca la mirada i l'apel·lació dels

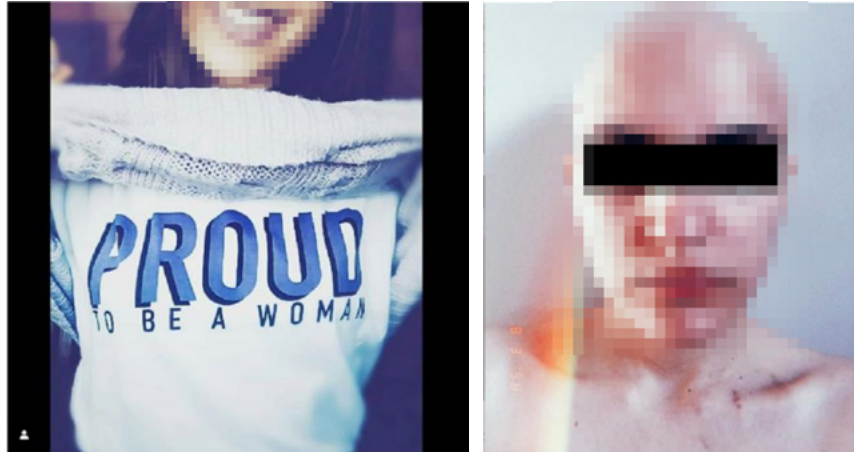

Figura 17. Vincle amb el feminisme positiu.
Figura 18. Vincle amb el feminisme negatiu.

Figura 19. Reafirmació de la feminitat a través de missatges empoderadors a la roba.

i les seguidores.

Relacionat amb la roba i el vincle explícit amb el feminisme, hi ha una imatge en què una de les joves mostra una samarreta que mostra la silueta d'uns pits amb la frase “You are so perfect” (Figura 19). No podem considerar que aquesta imatge tingui un vincle explícit amb el feminisme, però sí que mostra, en canvi, una paradoxa pròpiament postfeminista, que es materialitza en una samarreta volent reafirmar la seva feminitat a través del seu cos.

6.4. Reflexions sobre les xarxes socials

La radiografia realitzada en aquest estudi sobre la relació entre jovent, ús de xarxes socials i feminisme ens permet concloure que:

Instagram és la xarxa social d'imatge més estesa i utilitzada entre els i les joves dels grups juvenils estudiats. La consumeixen diàriament i els facilita la connexió i comunicació entre la seva xarxa de seguidors. Tot i això, són més consumidors que generadors de continguts. Aquestes dades coincideixen amb l'Estudi Anual de Xarxes Socials 2018 (IAB Spain Research & Elogia 2018), que determina que Instagram és la xarxa social preferida dels joves entre 16 i 23 anys. Per tant, aquest estudi confirma que Instagram ja es pot considerar un espai que forma part de la quotidianitat de molts i moltes joves, així com un espai en què també es poden trobar formes d'impugnació a les relacions estructurals, com ho és el patriarcat.

Es fa un ús no activista de les xarxes socials. Les noies participants del projecte segueixen comptes feministes a Instagram de diferents temàtiques que els permeten estar informades i difondre de tant en tant alguna informació que els és d'especial interès, però no pertanyen activament a cap moviment relacionat amb el feminisme que s'organitzi a través d'aquesta xarxa social. El fet que tampoc utilitzin Instagram com a primera font per buscar informació vinculada amb el feminisme fa pensar que les noies conceben Instagram com una plataforma encara poc vinculada a la reivindicació feminista. Hi preval la idea de la construcció de la imatge i el contacte amb els seguidors que no pas la idea de la lluita feminista.

Existeixen diferents visions i posicionaments respecte al paper de les xarxes. Hi ha una diferència significativa en la concepció d'Instagram entre les noies dels dos grups. D'una banda, les noies del G1 són molt més crítiques amb Instagram. En general, no tenen una bona percepció de la xarxa, consideren que hi perden el temps i no creuen que es faci servir correctament. En canvi, per a les noies del G2 Instagram és una xarxa social que els agrada i en la qual també els agrada veure's autorepresentades. Comenten que, fins i tot, els pot servir per a propòsits professionals.

El discurs feminista topa amb l'autocensura. El discurs que tenen les noies sobre Instagram amb relació al feminisme és, en general, contradictori. Elles volen ser lliures per mostrar-se com vulguin i creuen que totes les joves ho haurien de fer (encara que algunes manifesten directament que no s'hi exposarien), però a la vegada són elles les que es posen les barres, perquè són conscients que les seves autorepresentacions s'exposaran a unes estructures masclistes que els faran patir-ne les conseqüències.

La mirada masculina està interioritzada. Les joves participants del projecte entenen el feminisme des de la lliure elecció i la llibertat d'expressió, i així les seves representacions mostren la seva elecció a cosificar-se sense que els sembli, a priori, una contradicció, sinó més aviat una forma de reivindicar-se com a subjectes sexuals. Però si aquest fet s'analitza des d'una perspectiva postfeminista crítica, s'observa com tot passa pels mecanismes de coacció que articula el patriarcat, fent que les joves experimentin

aquesta llibertat sexual com a real, quan en realitat continuen sent dòcils, passives i femenines (De Miguel 2015). A més a més, sembla que no són conscients de la vigilància que s'autoimposen a l'hora de pensar la posició, crear l'expressió i construir la representació de les fotografies, i això indueix a pensar que és més una interiorització de la mirada masculina que no la pròpia elecció (Figueras-Maz et al. 2017).

El discurs postfeminista és propi de les joves. El fet que només hi hagi dues autorepresentacions que facin al·lusió al feminisme porta a concloure que, en general, el feminisme forma part d'elles i que el tenen en compte (McRobbie 2017) sense necessitat de mostrar explícitament un vincle amb el feminisme en les seves autorepresentacions. Aquest fet es pot entendre des de la lògica postfeminista en què les representacions mediàtiques de dones no fan explícit el seu vincle amb el feminisme. Però, contràriament, sorprèn que, en aquest cas, les noies són molt conscients que no viuen en una societat igualitària, sinó que veuen el feminisme com la meta a la qual s'ha d'arribar.

El fet que només set noies de les deu entrevistades hagin donat permís per analitzar els seus perfils personals a Instagram ja és un resultat en si mateix. La reticència al fet que les seves autorepresentacions siguin estudiades es pot considerar com un acte per preservar la seva intimitat en un context en el qual elles potser tampoc se senten còmodes.

Sigui perquè donen el feminisme per descomptat en les autorepresentacions o perquè les autorepresentacions de les joves són més properes als patrons de representació que descriu la sensibilitat postfeminista (Gill 2007), cap de les imatges analitzades replanteja el sistema polític en el qual estan inserides. Per això, la desvinculació política, la falta de crítica social i la concepció d'aquestes representacions des de l'empoderament, la lliure elecció i l'individualisme fa que inconscientment estiguin fomentant les desigualtats de gènere i remetin al patriarcat (McRobbie 2008).

L'objectiu d'aquesta recerca era determinar els rols de les xarxes socials en la representació de les joves i en la construcció de les seves identitats. Els resultats demostren que les xarxes socials i, en concret, Instagram, fan més complexa i contradictòria l'autorepresentació de les joves amb relació a la pràctica quotidiana del feminisme.

Els resultats que s'exposen en aquest capítol són derivats de la triangulació de metodologies i posen de manifest una sèrie de contradiccions i paradoxes respecte al discurs feminista i les seves autorepresentacions, pròpies del postfeminisme. La radiografia de la relació entre jovent, ús de xarxes socials i feminisme ens situa davant d'una situació molt complexa en la qual intervenen factors personals de les joves participants en l'estudi, però també factors contextuais de la societat que posen sobre la taula conceptes ja plantejats per altres autors i autores com el concepte de sensibilitat postfeminista (Gill 2007) o de neoliberalisme sexual (De Miguel 2015).

La recerca realitzada ha permès arribar a conclusions en relació amb la identitat de gènere i els discursos i vivències feministes de les noies entrevistades vinculades, bàsicament, a la importància de la seva situació personal, les relacions personals, la importància del grup cultural en què participen i la forma en la qual ho expressen a través de les autonarracions audiovisuals i les autorepresentacions a Instagram.

El primer aspecte que trobem rellevant abordar és el rol de la família com un dels primers espais de socialització que resulta decisiu a l'hora de definir les identitats i rols de gènere (entenent la socialització com un procés d'aprenentatge i adquisició de patrons, valors, normes i comportaments). Així, les vivències i models familiars han condicionat les actituds i idees en relació amb el gènere de les participants, com a mínim durant la seva infància i preadolescència: en la seva emancipació com a dones, la seva construcció de feminitat, les seves identitats de gènere, opcions sexuals, idees d'amor romàntic, etc. La família, l'escola i la informació (troben a faltar no haver rebut mai xerrades ni haver estat formades en matèria de gènere) són fonamentals per no reproduir patrons i créixer entenent i assumint a l'altre en igualtat i des de la pluralitat.

Ara bé, en l'etapa que estan vivint en aquest moment estan experimentant processos d'emancipació física a la vegada que processos d'emancipació ideològica i, en aquest context, la influència dels grups en els quals participen i els discursos sobre feminisme —siguin elles actives o no en els moviments feministes— han estat claus per a aquesta evolució de les idees i (auto)reconèixer i desnormalitzar (micro)masclismes i desigualtats quotidianes. D'això es pot concloure que la influència de les mobilitzacions feministes transcendeix a la participació i el seu plantejament com a esdeveniments puntuals, i esdevenen clau els referents del seu entorn amb relació a temes de gènere. Així, les noies joves que no compten amb altres referents clars en matèria de feminisme més enllà de la família i l'escola tenen més complicada la desconstrucció de mites i estereotips. En aquest sentit, el grup d'amics, que sovint coincideix amb els membres dels grups en els quals participen, és clau, ja que es debaten les qüestions centrals de gènere, es creen identifications i simbologies relacionades amb les identitats de gènere i, de la mateixa manera, desidentifications amb altres rols i actituds.

En aquesta mateixa línia, en relació amb les idees patriarcals i valors que promouen les diferències entre sexes, les noies contemplen diferents opcions d'identitats de gènere i orientacions sexuals que s'escapen de l'imaginari hegemònic binari, com a masculí-femení o heterosexual-homosexual. Saber que elles mateixes empoderen, és a dir, que poden ser o que són referències per a altres noies o dones joves, també les empodera.

Així, el grup cultural al qual pertanyen pren protagonisme en aquest procés d'emancipació i empoderament i, en aquest sentit, encara que aquests grups no siguin expressament feministes, mostren algunes pràctiques i accions reivindicatives, sobretot si entenem aquestes en un sentit ampli i hi incloem el treball intern dels grups que fa que els membres reflexionin d'una forma diferent sobre les relacions de gènere i la funció de model que tenen en el seu contacte amb l'entorn.

Igualment, per a cap dels dos grups la reivindicació de qüestions de gènere és un aspecte central de la seva pràctica i els recursos que hi dediquen depenen de la voluntat dels membres que s'hi involucrin, de forma que en un any hi pot haver un seguit d'accions (per exemple, preparar un pilar femení per a les manifestacions del 8M), i en un altre any se'n poden oblidar completament. A més, les reivindicacions no es limiten a la igualtat de gènere, també hi trobem referències al moviment LGTBIQ+ i en les entrevistes sovint s'esmenten també altres causes, de caràcter variat, per a les quals s'activen membres dels grups que llavors fan que els seus grups hi participin, si més no puntualment, d'alguna forma.

El missatge subjacent, tant del pilar femení del G1 com de les actuacions del G2, sembla estar molt relacionat amb un moment d'empoderament: volen que el públic vegi que les noies també poden. En aquest sentit, és un missatge de noies per a noies, mentre que els nois es queden més al marge d'aquesta transmissió. Seria interessant ampliar, en futures recerques, la participació cap als nois dels grups, per veure si ells també hi viuen moments d'empoderament o quins missatges creuen transmetre amb les seves actuacions.

Quan anem més enllà de les reivindicacions i comparem els discursos i pràctiques dels grups respecte a la igualtat de gènere, els resultats són més diversos. Al G1, per exemple, ens trobem una jerarquia molt marcada amb posicions de poder a les quals poden accedir tant noies com nois, tot i que en el moment de la recerca coincideix que les dues posicions de més poder, cap de colla i president, les ocupaven dos nois. L'any anterior, tanmateix, van ser dues noies les qui ocupaven aquestes posicions i l'any de la recerca continuen tenint molta influència en el grup. A més, van crear una comissió feminista (ComiFemi) que perdura en l'actualitat. Per l'altra banda, veiem, però, que tant la ComiFemi com el grup en general s'enfronten a un cert dilema: es perceben com un grup en el qual la igualtat de gènere és superior que a la resta de la societat, però també es produeixen comentaris sexistes o despectius que fan que no totes se sentin sempre del tot còmodes. Reaccionen, en part, relativitzant aquests comentaris: els justifiquen per la influència de l'alcohol, dient que es tracta de bromes o que es redueixen a persones concretes que "són així", però no denuncien aquests nois perquè canviïn o deixin el grup. La ComiFemi hi és, a vegades més i a vegades

menys, però no rep denúncies oficials i es limita a donar visibilitat al tema i a promoure les reflexions dins del grup, sense poder trobar la fórmula màgica per aconseguir assabentar-se de tot el que passa i sense saber-ho gestionar tot. A més, sembla que tot el pes del diagnòstic i de l'acció queda, en els temes relacionats amb el gènere, reduït a les noies del grup, ja que els nois o apareixen com a agressors o no s'hi fiquen.

Les percepcions del que està bé i del que no ho està són diverses també entre les noies, i sobretot l'humor sembla restar importància a moltes acusacions, i possiblement per aquest motiu no s'acaben de formular de forma oficial. Al mateix temps, se'n parla, i molt, amb les amigues, que, fins i tot sent de la ComiFemi, es fan còmplices del silenci i no actuen, en part perquè els arriba la informació com amigues i no com a membres de la ComiFemi, o, possiblement, perquè tampoc hi ha un protocol clar sobre com actuar.

Al G2 ens trobem amb un major poder dels nois, que es justifica per nivells més elevats de professionalització en l'àmbit de la música, perquè són més grans que les noies del grup i sovint ja es coneixen des de fa més temps. Les noies es mostren conscients d'aquest desequilibri, però el justifiquen per aquests motius i no creuen que hi hagi una discriminació envers les noies. Fins i tot relacionen els comentaris despectius amb altres dimensions de diferència, com ara la religió, i els relativitzen identificant-los com a mostres d'humor o la voluntat de provocar. En aquest sentit, es mostren menys preocupades amb les relacions de gènere que les noies del G1, però topen, en realitat, amb pràctiques molt semblants.

Cal recalcar, però, que tot i les imperfeccions, els dos grups apareixen en els relats de les noies sobretot com un món alternatiu millor en el qual la igualtat i la companyia són molt més importants que els petits xocs, que són, en comparació amb el que passa al món de fora del grup, anecdòtics. La reflexió —com la que veiem a les entrevistes— i reacció —per molt que a vegades sigui només un comentari a una amiga— que es produeixen en els grups és una mostra de l'ambient sa, autocrític i que busca millorar que s'hi troba.

Amb tot això, comprendre els discursos i actituds feministes de les joves ens permet entendre cap a quina mena de feminisme ens dirigim i, en aquest sentit, podem afirmar que, més enllà de considerar-se feministes o no, el més important és que sí que es consideren ambaixadores i promotores dels valors feministes en el seu entorn i la seva concepció de feminisme s'acosta més al "power feminism" de Naomi Wolf (1994) que al "victim feminism" de la segona onada del feminisme.

L'activisme feminista i la visibilització de les injustícies actuals ha ajudat a generar en les noies una consciència crítica i una necessitat de contribuir al canvi, encara que es gestí des de la quotidianitat. Potser això es deu al fet que és justament en la quotidianitat en què es troben les majors barreres i desigualtats, que estan centrades bàsicament en la sensació de vulnerabilitat i inseguretat a les nits i la mirada de l'altre centrada en els seus cossos. La floreta, la mirada objectificadora i l'humor irreverent són algunes de les situacions quotidianes a les quals s'enfronten aquestes noies. En algun cas, fins i tot van viure situacions més complicades, com

la persecució per part d'un home que els va demanar sexe pel carrer. De fet, critiquen molt que hi hagi homes que s'atreveixen a tractar-les així. Igualment, com ja hem vist dins del grup, cap de les noies comenta haver fet una denúncia oficial, i, en el cas de ser perseguides, busquen refugi en botigues i truquen a familiars o amics, però en cap cas a la policia. Aquí es denota una certa contradicció amb el seu discurs, ja que més d'una expressa que com a dona jove és més reivindicativa que les dones més grans i que a diferència d'aquestes "no deixen passar ni una". Denunciar agressors no sembla formar part de l'actuació que tenen al cap i quan els ho preguntem, una de les entrevistades expressa que no li va semblar necessari buscar ajuda, perquè ja s'hi podia enfrontar sola. Sembla, doncs, que les noies fugen fins i tot al "victim feminism" en la seva renúncia a demanar ajuda, però d'aquesta manera permeten que els homes agressors no rebin cap conseqüència oficial, més enllà de la resposta que els puguin haver donat en la situació. Cal destacar, a més, que queden lluny de les seves mirades les desigualtats referents al món laboral, la maternitat, la repartició de rols i altres aspectes més relacionats amb la vida adulta. Quan parlen de dones més grans, semblen pensar en les seves mares i àvies i no tant en dones poc més grans que ja s'hagin incorporat al mercat laboral o hagin iniciat un projecte familiar.

D'altra banda, el fet que les joves siguin més propenses a practicar un feminisme de facto es pot deure al fet que els valors feministes han entrat en la seva quotidianitat de manera espontània i així són més les joves que tenen actituds feministes que les que es declaren explícitament feministes. En aquest sentit, segons Marina Cacace (2006) en el feminisme de facto les dones fan eleccions que amplien l'espai de llibertat per a si mateixes i per a les altres.

El dilema "el que és personal és polític" de Carol Hanish torna al centre del debat. No obstant això, és clar que per a elles el que és polític, la influència de l'activisme i moviments feministes, té clara incidència en el que és personal i des del que és personal també estan exercint la política del que és quotidià, per tant, les fronteres són cada vegada més difuses.

Finalment, pel que fa a les seves narratives, cal destacar la diferència entre com es narren elles en els seus assajos fílmics en vers a com es mostren en els seus perfils d'Instagram i del que ens contenen en les entrevistes. Els espais en les càpsules prenen rellevància a efectes identitaris, i, contràriament, els espais en els perfils d'Instagram no són importants perquè la importància recau en elles com a subjectes. Mentre que en les càpsules es narren a través de la mirada externa (elles són a través de les amistats, la família, etc.) en els perfils d'Instagram són elles les que es reivindiquen com a subjectes (l'autorepresentació la fan en primera persona). Tot i això, en els dos canals coincideixen en el fet que la lluita feminista és implícita a les noies, és a dir, forma part d'elles, i per això no senten la necessitat de mostrar-la i fer-la pública ni en els seus perfils ni en les seves càpsules audiovisuals. A Instagram té prevalença la idea de la construcció de la imatge i el contacte amb els seguidors per sobre de la idea de la lluita feminista.

Elles volen ser lliures per mostrar-se com vulguin i creuen que totes les joves ho haurien de ser, però a la vegada són elles mateixes les que

es posen barreres perquè són conscients que les seves autorepresentacions, marcades per un gran control de les imatges que publiquen, s'exposaran a unes estructures masclistes que els faran patir-ne les conseqüències. Entenen el feminisme des de la lliure elecció i la llibertat d'expressió, i per això en les seves representacions es cosifiquen sense que els sembli, a priori, una contradicció, sinó més aviat una forma de reivindicar-se com a subjectes sexuals. A més, juguen amb els paràmetres de privacitat i decideixen amb qui compartir aquestes imatges. A part també ens trobem amb alguna participant que va deixar d'utilitzar les xarxes socials completament. Les autorepresentacions a Instagram de les joves són postfeministes (Gill 2007), no plantegen canviar el sistema polític i inconscientment remetent al patriarcat (McRobbie 2008) i van en contradicció de la crítica, la reivindicació de la igualtat de gènere que manifesten a les entrevistes. En el cas de les xarxes socials, el que és personal no queda tan clar que sigui polític. Cal destacar que la gran aportació del projecte ActiFem es troba justament en aquesta combinació de mètodes i de mirades que fan que puguem veure les noies en contextos tan diversos com el seu grup, les seves narracions i discursos en entrevistes, la seva autorepresentació en una càpsula audiovisual i els seus perfils a les xarxes socials. L'aparent contradicció entre les imatges cosificades que comparteixen a Instagram i els discursos reivindicatius no es podria haver identificat i integrat sense aquesta combinació de mirades. També ens fa pensar que un estudi únicament centrat en una anàlisi de les xarxes socials podria arribar fàcilment a conclusions errònies respecte a les noies joves, ja que podria donar a entendre que el feminisme no els importa i que no comparteixen les reivindicacions feministes, tot i que hem vist que sí. De la mateixa manera, un estudi únicament centrat en entrevistes podria concloure amb una imatge massa ideal, sense mostrar totes les facetes de la complexitat i de les petites contradiccions i dilemes que es fan visibles en la combinació dels diferents mètodes. Si més no, el projecte ActiFem ens mostra aquesta complexitat i ens anima a seguir amb l'intent de comprendre-la i d'aprofundir-hi més en futures recerques.

Impacte científic i transferència de coneixement

Si bé el projecte ActiFem té un impacte directe en els estudis sobre joventut, la novetat radica en l'enfocament i l'aprofundiment en la dimensió de gènere i en l'aplicació de metodologies participatives que permeten l'empoderament de les joves durant el procés de recerca. Així, un dels grans impactes en l'àmbit científic del projecte és que la metodologia participativa audiovisual utilitzada en l'elaboració de les càpsules autobiogràfiques ha servit d'inspiració per dur a terme dos projectes de gran envergadura i amb diferent temàtica.

El primer projecte és un cas d'estudi dut a terme per la Universitat Pompeu Fabra en el marc del projecte H2020, "Smooth Educational Spaces. Passing through Enclosures and Reversing Inequalities through *Educational Commons*" (SMOOTH). El projecte SMOOTH, en el qual el Departament de Comunicació de la Universitat Pompeu Fabra participa juntament amb universitats i organitzacions no acadèmiques de set països europeus, cerca comprendre si els *educational commons* contribueixen a revertir desigualtats, entenent els *educational commons* com un model educatiu en el qual l'educació és un bé comú gestionat per tota la comunitat educativa per igual (professorat, alumnat, i famílies). En aquest sentit, el cas d'estudi de la UPF utilitza la metodologia participativa audiovisual com una manera de generar processos participatius en els quals les persones joves siguin productores de coneixement. El projecte SMOOTH es va iniciar el 2021 i finalitza el 2024.

El segon és el projecte "Metodologia participativa audiovisual en educació secundària per a revertir les desigualtats de gènere" (EDUCOGEN), projecte I+D+I del Pla Nacional finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació d'Espanya i liderat per la Universitat Pompeu Fabra (UPF) i la Universitat Politècnica de València (UPV). El projecte té com a objectiu avaluar l'impacte de la metodologia participativa audiovisual en l'àmbit educatiu per a la desconstrucció dels imaginaris i les pràctiques sexistes en adolescents d'entre 12 i 16 anys de diferents nivells socioeconòmics. El projecte va començar el setembre del 2022 i es duu a terme en quatre ciutats d'Espanya: Barcelona, Madrid, València i Bilbao.

Tots dos projectes acullen la metodologia participativa audiovisual amb la qual el grup JOVIS.com es va estrenar amb el projecte Actifem i l'han adaptat i millorat al context en el qual es desenvolupen. Això ha permès potenciar la metodologia i, en certa manera, tenir la possibilitat de sistematitzar resultats de diversos casos.

Arran d'això, es planteja com a activitat fonamental de transferència l'elaboració d'una guia metodològica perquè docents, educadors i educadores, i personal de facilitació social puguin aplicar i adaptar aquesta metodologia als seus contextos i en diversos col·lectius juvenils, sigui en l'àmbit formal o no formal. La guia metodològica serà d'accés obert i compartit amb els i les professionals als quals es té accés arran dels projectes. A més, es planteja realitzar un taller en el qual es presenti i expliqui la metodologia a diversos públics vinculats a l'àmbit de l'educació i de l'acció social. Això serà acompanyat d'un kit per al professorat i altres professionals amb diferents eines teoricopràctiques per poder aplicar la metodologia. A més, la sistematització d'experiències i resultats en els tres projectes es plasmarà en un decàleg de bones pràctiques en l'ús de la metodologia participativa audiovisual.

Altres accions de difusió i transferència que s'han dut a terme i es continuen fent constantment són:

- Publicació d'articles de caràcter divulgatiu en mitjans i blogs relacionats amb temàtiques vinculades a l'educació, gènere i joventut.
- Presentació dels resultats en diferents universitats o en institucions relacionades: Tècnics de Joventut de Catalunya, Observatori Català de la Joventut, Centre Reina Sofia sobre Adolescència i Joventut, associacions feministes, etc.
- Presentació en el Màster Interuniversitari en Joventut i Societat, coordinat per la Universitat de Girona, i en el Màster Universitari d'Investigació en Recerca en Comunicació, de la Universitat Pompeu Fabra.
- Difusió de les peces audiovisuals en festivals audiovisuals, especialment dirigits a joves i dones (pendent perquè encara manca el consentiment de les autores).

D'altra banda, els resultats ja s'han difós en diverses publicacions, presentacions en congressos i altres espais acadèmics que es detallen a continuació:

Congressos

Congrés Comunica2. Congreso Internacional sobre Redes Sociales, Universitat Politècnica de València (14 i 15 d'octubre del 2019). Comunicació: “Jóvenes, feminismo y redes sociales: la autorepresentación en Instagram.”

XXI Fòrum d'Estudis sobre la Joventut 2019. Direcció General de Joventut (8 de novembre del 2019). Presentació de l'estudi i de l'experiència durant la investigació d'una les protagonistes d'una de les històries de vida.

Trobada amb el consell assessor i grup d'experts (19 de novembre del 2019). Reflexions al voltant de la visualització de les càpsules autobiogràfiques. Membres: Carles Feixa (expert en joventut), Pilar Medina i Lorena Gómez (expertes en gènere), Carles Vila (educador social), Manel Jiménez (expert en comunicació audiovisual) i Mireia Sala (investigadora de l'Observatori de la Joventut de Generalitat de Catalunya).

III Seminario Internacional de Investigación en Juventud, Consejo de la Juventud de Extremadura (21 i 22 de novembre del 2019). Presentació: “Empoderamiento y participación sociocultural de mujeres jóvenes en Cataluña: Resultados clave de la investigación ActiFem”

Col·loqui i assessorament sobre el projecte amb Dr. Shane Blackman, editor del International Journal of Youth Studies i de YOUNG: the Nordic Journal of Youth Research. Departament de Comunicació Universitat Pompeu Fabra (5 de desembre del 2019). Presentació del mètode i resultats del treball etnogràfic d'ActiFem.

Research Week, Departament de Comunicació de la Universitat Pompeu Fabra (12 de desembre del 2019). Presentació del projecte Activismes en Femení.

Congrés Internacional AE-IC. Comunicación y Diversidad, Asociación Española de Investigación en Comunicación (del 7 al 10 de juliol del 2020). Comunicació: “La autorepresentación de las jóvenes en Instagram y su discurso feminista.”

8th European Communication Conference (ECREA) (del 6 al 9 de setembre del 2021). Comunicació: “Feminist discourse and self-representation: young women on Instagram.”

VIII Congrés Internacional AE-IC. Ciudad Conectada, Asociación Española de Investigación en Comunicación (del 28 de juny a l'1 de juliol del 2022). Comunicació: “Una metodología feminista a través del audiovisual: La construcción de narrativas empoderadoras.”

VIII Congreso Economía Feminista. Universitat Oberta de Catalunya (del 16 al 18 de març del 2023). Comunicació: “La metodología participativa audiovisual: una herramienta de investigación feminista” (acceptada).

Publicacions acadèmiques generades en aquest projecte de recerca

Figueras-Maz, Mònica, Mittzy Arciniega, Nele Hansen i Tanja Strecker. 2022. "Young women as social actors. Participation in Cultural Groups and the Feminist Empowerment of Young People in Catalonia (Spain)." En *Young people in complex and unequal Societies. Doing Youth Studies in Spain and Latin America*, editat per Jorge Benedicto, Maritza Urteaga, i Dolores Rocca, 304–327. Brill. <https://brill.com/display/book/9789004507456/BP000018.xml>

Figueras-Maz, Mònica, Mittzy Arciniega-Caceres i Ariadna Santos-Andreu. 2021. "El audiovisual como aportación a las producciones narrativas feministas." *Discurso & Sociedad* 15, núm. 3: 601-621. <http://www.dissoc.org/ediciones/v15n03/DS15%283%29Figueras%20et%20al.html>

Jiménez-Morales, Manel, Mittzy Arciniega, Ariadna Santos. 2020. "El audiovisual como herramienta de empoderamiento. Casos de estudio: proyectos HEBE y ActiFem." *Revista Desidades. Revista científica de la infancia, Adolescencia y Juventud* 8, núm. 27. https://desidades.ufri.br/es/featured_topic/el-audiovisual-como-herramienta-de-empoderamiento-en-la-investigacion-con-jovenes-casos-de-estudio-proyectos-hebe-y-actifem/

Santos, Ariadna, Ariadna Fernández-Planells i Marta Narberhaus. 2022. "Young People, Feminism and Self-representation on Instagram: challenges and recommendations." *Quaderns del CAC. Risk, Crisis and Conflict Communication XXV*, núm. 48: 85-95. https://www.cac.cat/sites/default/files/2022-11/Q48_EN.pdf

RECONeixEMENT

Sobre Actifem

El projecte Activismes en femení és un projecte d'un any de durada finançat per l'Agència Catalana de Joventut de la Generalitat de Catalunya. El projecte l'ha elaborat el grup de recerca JOVIS.com, Grup de Recerca en Joventut, Societat i Comunicació. La investigació ha anat a càrrec de Mònica Figueras, juntament amb les investigadores Tanja Strecker, Nele Hansen, Mittzy Arciniega, Carolina Sourdis, Ariadna Fernández, Marta Narberhaus i Ariadna Santos. També ha comptat amb la col·laboració de José Sánchez, Eduard Ballesté, Miquel Úbeda, Katia Núñez, Maria Angels Cabasés, Maria Jesús Gómez, Priscila Alvarez i Sabrine Damian.

BIBLIOGRAFIA

- Andréu, Jaime. 2000. "Las técnicas de análisis de contenido: una revisión actualizada." *Fundación Centro Estudios Andaluces*, Universidad de Granada 10, núm. 2: 1-34. Recuperat de: <http://public.centrodeestudiosandaluces.es/pdfs/S200103.pdf>.
- Bang, Henrik. 2005. "Among Everyday-Makers and Expert Citizens", a *Remaking Governance. People, Politics and the Public Sphere*, editat per Janet Newman. Bristol: The Policy Press.
- Bertaux, Daniel. 1981. *Biography and society: The life history approach in the social sciences*. Londres: Sage.
- Bessant, Judit, Michael Emslie i Rob Watts. 2011. "Accounting for Future Generations: Intergenerational Equity in Australia." *Australian Journal of Public Administration* 70, núm. 2: 143-155. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8500.2011.00723.x>
- Blanchet Alain et al. 1985. *L'entretien dans les sciences sociales. L'écoute, la parole et le sens*. Paris: Dunod.
- Breen, Amanda i Andrew Karpinski. 2008. "What's in a name? Two approaches to evaluating the label feminist." *Sex Roles*, núm. 58: 299-310. <https://doi.org/10.1007/s11199-007-9317-y>
- Bryman, Alan. 2012. *Social research methods* (4th ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- boyd, danah. 2014. *It's complicated: the social lives of networked teens*. Nova Haven: Yale University Press.
- Cacace, Marina. 2006. *Mujeres jóvenes y feminismo: Valores, cultura y comportamientos frente a frente*. Madrid: Narcea.
- Campillo, Inés. 2019. "If we stop, the world stops: the 2018 feminist strike in Spain." *Social Movement Studies*, núm. 18: 252-258. <https://doi.org/10.1080/14742837.2018.1556092>
- Crenshaw, Kimberlé. 1989. "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics" a *University of Chicago Legal Forum* 1989, núm. 1: 139-167. <http://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>
- Dalton, Russell J. i Martin P. Wattenberg (eds.). 2000. *Parties Without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Dalton, Russell. 2007. *The Good Citizen. How a Younger Generation is Reshaping American Politics*. Washington: CQ Press.
- De Miguel Álvarez, Ana. 2008. "Feminismo y juventud en las sociedades formalmente igualitarias." *Revista de Estudios de Juventud*, núm. 83: 29-45.
- De Miguel Álvarez, Ana. 2015. *Neoliberalismo sexual. El mito de la libre elección*. Madrid: Cátedra.
- Delgado, Melvin. 2012. *Urban Youth and Photovoice: Visual Ethnography in Action*. Oxford, Oxford University Press.
- Denzin, Norman. 1978. *The research act: a theoretical introduction to sociological methods*. Nova York, McGraw-Hill.
- Duarte Quapper, Klaudio. 2000. "¿Juventud o Juventudes?: Acerca de cómo mirar y remirar a las juventudes de nuestro continente." *Revista Última Década*, núm. 8: 59-77. <http://dx.doi.org/10.4067/S0718-22362000000200004>
- Escobar, Arturo. 1992. *The Making of Social Movements in Latin America: Identity, Strategy and Democracy*. Colorado: Westview Press.
- Escobar, Arturo. 1996. *La invención del desarrollo*. Bogotá: Editorial Norma.
- Fairclough, Norman. 1989. *Language and Power*. Londres: Longman.
- Fairclough, Norman. 1995. *Critical Discourse Analysis*. Nova York: Longman.
- Federici, Silvia. 1998. *Caliban and the witch: woman, the body and primitive accumulation*. Nova York: Autonomedia.
- Feixa, Carles, Ariadna Fernández-Planells i Mònica Figueras-Maz. 2016. "Generación Hashtag. Los movimientos juveniles en la era de la web social." *Revista Latinoamericana de Ciencias Sociales, Niñez y Juventud*, núm. 14: 107-120. <https://doi.org/10.11600/1692715x.1416301115>
- Feixa, Carles. 2018. *La imaginación autobiográfica. Las historias de vida como herramienta de investigación*. Barcelona: Gedisa.
- Fernández-Planells, Ariadna, María José Masanet i Mònica Figueras-Maz. 2016. "TIC i joves: reflexions i reptes per al treball educatiu." *Col·lecció Aportacions*, núm. 54.
- Figueras-Maz, Mònica, Iolanda Giménez Tortajada i Cilia Willem. 2017. "Patrones de representación posfeministas en *Girls*: análisis de los significados construidos por fans y detractores." *Océanide*, núm. 9. <http://oceanide.netne.net/articulos/art9-9.pdf>
- Flecha, Ainoa. 2010. "Las hijas de las feministas. El feminismo del siglo xxi: ¿declive o democratización?" *Revista de la Asociación de Sociología de la Educación* 3, núm. 3: 325-335. <https://ojs.uv.es/index.php/RASE/article/view/8715>
- Flick, Uwe. 2012. *Introducción a la investigación cualitativa*. (3a ed.). Madrid: Ediciones Morata S.L.
- Fontana, Josep. 2011. *Por el bien del imperio: una historia del mundo desde 1945*. Barcelona: Pasado & Presente.
- Foucault, Michel. 1992. *Microfísica del poder*. Madrid: Las ediciones de la piqueta.
- Foucault, Michel. 2003. *Hay que defender la sociedad: curso del Collège de France (1975-1976)*. Madrid: Akal.
- Foucault, Michel. 2005. *Historia de la sexualidad*. Madrid: Siglo XXI.
- Franklin, Mark, Patrick Lyons i Michael Marsh. 2004. "Generational Basis of Turnout Decline in Established Democracies." *Acta Política* 39, núm. 2: 115-151. <https://doi.org/10.1057/palgrave.ap.5500060>

- Galdón, Carmen. 2016. *La interacción entre los movimientos sociales y el feminismo: El movimiento 15M y la Comisión de Feminismos Sol*. Tesis doctoral, Universidad Rey Juan Carlos, Madrid.
- Gálvez, Antonio Caballero, Iolanda Tortajada i Cilia Willem. 2017. "Autenticidad, marca personal y agencia sexual: el postfeminismo lésbico en YouTube." *Investigaciones Feministas* 2, núm. 8: 353-368. <https://doi.org/10.5209/INFE.55005>
- Gill, Rosalind. 2007. "Postfeminist media culture: Elements of a sensibility." *European Journal of Cultural Studies* 10, núm. 2: 147-166. <https://doi.org/10.1177/1367549407075898>
- Gill, Rosalind. 2016. "Post-postfeminism?: new feminist visibilities in postfeminist times." *Feminist Media Studies* 16, núm. 4: 610-630. <https://doi.org/10.1080/14680777.2016.1193293>
- Guardiola, Ingrid. 2018. *L'ull i la navalla. Un assaig sobre el món com a interfície*. Barcelona: Arcàdia.
- Henn, Matt i Nick Foard. 2012. "Young People, Political Participation and Trust in Britain." *Parliamentary Affairs* 65, núm. 1: 47-67. <https://doi.org/10.1093/pa/psr046>
- IAB Spain Research. 2018. Estudio Anual de Redes Sociales 2018. Recuperat de https://iabspain.es/wp-content/uploads/estudio-redes-sociales-2018_vreducida.pdf
- Izcara, Simón Pedro. 2014. *Manual de Investigación Cualitativa*. Mèxic: Fontamara.
- Jahn, Thomas, Matthias Bergmann i Florian Keil. 2012. "Transdisciplinarity: Between mainstreaming and marginalization." *Ecological Economics* 79: 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2012.04.017>
- Krippendorff, Klaus. 2004. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. SAGE Publications.
- Manning, Nathan. 2013. "I mainly look at things on an issue by issue basis: Reflexivity and phronêsis in young people's political engagements." *Journal of Youth Studies* 16, núm. 1: 17-33. <https://doi.org/10.1080/13676261.2012.693586>
- Marine, Susan, Ruth Lewis. 2017. "Mutuality without Alliance: the roles of community in becoming a college student feminist." *Gender and Education* 31, núm. 7: 886902. <https://doi.org/10.1080/09540253.2017.1332342>
- McKay, Hollie. 2012. "Criticism of HBO's 'Girls' for being about 'white girls, money, whining' justified?" [En línia]. *FoxNews.com*. <https://www.foxnews.com/entertainment/criticism-of-hbos-girls-for-being-about-whitegirls-money-whining-justified> [Consultada el 20 desembre 2019]
- McRobbie, Angela. 2008. "Young Women and Consumer Culture." *Cultural Studies* 22, núm. 5: 531-50. <https://doi.org/10.1080/09502380802245803>
- McRobbie, Angela. 2017. "Post-feminismo y cultura popular: Bridget Jones y el nuevo régimen de género." *Investigaciones Feministas* 8, núm. 2: 323-335. <http://dx.doi.org/10.5209/INFE.58316>
- Melucci, Alberto. 1994. "Asumir un compromiso: identidad y movilización en los movimientos sociales." *Zona Abierta*, núm. 69: 153-180.
- Nofre, Jordi, Carles Feixa i José Sánchez. 2015. "Divergences and divisions of youth political activism in contemporary Spain", a *Lost Histories of Youth Cultures*, editat per Christine Feldman-Barret, Nova York: Peter Lang Publishers.
- Norris, Pippa. 2000. *A Virtuous Circle: Political Communications in Postindustrial Democracies*. Nova York: Cambridge University Press.
- Ohmer, Mary, Jennifer Owens. 2013. "Using Photovoice to Empower Youth and Adults to Prevent Crime." *Journal of Community Practice* 21, núm. 4: 410-433. <https://doi.org/10.1080/10705422.2013.842196>
- O'toole, Therese. 2003. "Engaging with Young People's Conceptions of the Political." *Children's Geographies* 1, núm. 1: 71-90. <https://doi.org/10.1080/14733280302179>
- Pirie, Madsen i Robert Worcestern. 1998. *The Millennial Generation*. Londres: Adam Smith Institute.
- Preciado, Beatriz. 2008. *Testo Yonqui*. Madrid: Espasa Libros.
- Preciado, Beatriz. 2012. *Manifiesto contrasexual*. Barcelona: Anagrama.
- Porto, Martin. 2019. "Divided We Stand, (Of)tentimes) United We Fight: Generational Bridging in Spain's Feminist Movement and the Cycle of Antiausterity Mobilizations." *American Behavioral Scientist* 63, núm. 10:1447-1468. <https://doi.org/10.1177/0002764219831730>
- Puleo, Alicia. 2005. "El patriarcado: ¿una organización social superada?" *Temas para el debate*, núm. 133: 39-42. <https://www.mujeresenred.net/spip.php?article739>
- Putnam, Robert. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Nova York: Simon & Schuster.
- Ramsey, Laura, Megan Haines, Molly M. Hurt i Jaclyn Nelson. 2007. "Thinking of others: Feminist identification and the perception of others' beliefs." *Sex Roles*, núm. 56: 611-616. <https://doi.org/10.1007/s11199-007-9205-5>
- Rich, Emma. 2005. "Young women, feminist identities and neoliberalism." *Women's Studies International Forum* 28, núm. 6: 495-508. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2005.09.006>
- Rose, Gillian. 2001. *Visual Methodologies*. Londres: SAGE Publications.
- Roseberry, William. 2014 (1992). *Antropologías e historias: ensayos sobre cultura, historia y economía política*. Zamora: Michoacán.
- Sahlins, Marshall. 2017 (1988). *Cultura y razón práctica. Contra el utilitarismo en la teoría antropológica*. Barcelona: Gedisa.
- Soler-i-Marti, Roger. 2015. "Youth political involvement update: measuring the role of cause-oriented political interest in young people's activism." *Journal of Youth Studies* 18, núm. 3: 396-416. <https://doi.org/10.1080/13676261.2014.963538>
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 1988. "Can subalterns speak?", a *Selected Subaltern Studies*, editat per Ranajit Guha. Oxford: Oxford University Press.

- Tortajada, Iolanda i Núria Araüna. 2014. "Ser noia a l'era de les xarxes socials." *Anàlisi: Quaderns de comunicació i cultura*, núm. 50: 117-129. <https://doi.org/10.7238/a.v0i50.2233>
- Touraine, Alain. 1990. *Movimientos sociales hoy*. Barcelona: Hacer.
- Valcárcel, Amelia. 2008. *Feminismo en el mundo global*. Madrid: Cátedra.
- Velasco-Martínez, Anna, Trinidad Vázquez Donoso i María Ángeles García. 2013. "Actitudes e identificación feminista en la juventud", II Congreso Internacional AIDIPE, Alicante.
- Velasco-Martínez, Anna. 2016. "No soy feminista, pero...": *Mitos y creencias de la juventud universitaria sobre el feminismo*, Tesis doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- Verd, Joan Miquel i Carlos Lozares. 2016. *Introducción a la investigación cualitativa. Fases, métodos y técnicas*, Madrid: Editorial Síntesis.
- Viveros, Mara. 2016. "La interseccionalidad: una aproximación situada a la dominación." *Debate Feminista*, núm. 52: 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.df.2016.09.005>
- Wang, Caroline. 2006. "Youth participation in photo-voice as a strategy for community change." *Journal of Community Practice* 14, núm. 12: 147-161. https://doi.org/10.1300/J125v14n01_09
- Wang, Caroline C., Susan Morrel-Samuels, Peter M. Hutchison, Lee Bell i Robert M. Pestrone. 2004. "Flint Photovoice: Community building among youths, adults, and policymakers." *American Journal of Public Health* 94: 911-913. <https://doi.org/10.2105/ajph.94.6.911>
- Wolf, Naomi. 1994. *Fire with Fire: New Female Power and How It Will Change the TwentyFirst Century*. Regne Unit: Vintage Publishing.
- Yuval-Davis, Nira. 2006. "Intersectionality and feminist politics." *European Journal of Women's Studies* 13, núm. 3: 193-209. <https://doi.org/10.1177/1350506806065752>

Communication Reports

Pompeu Fabra University
Department of Communication

Abril 2023